Kerkenvisie

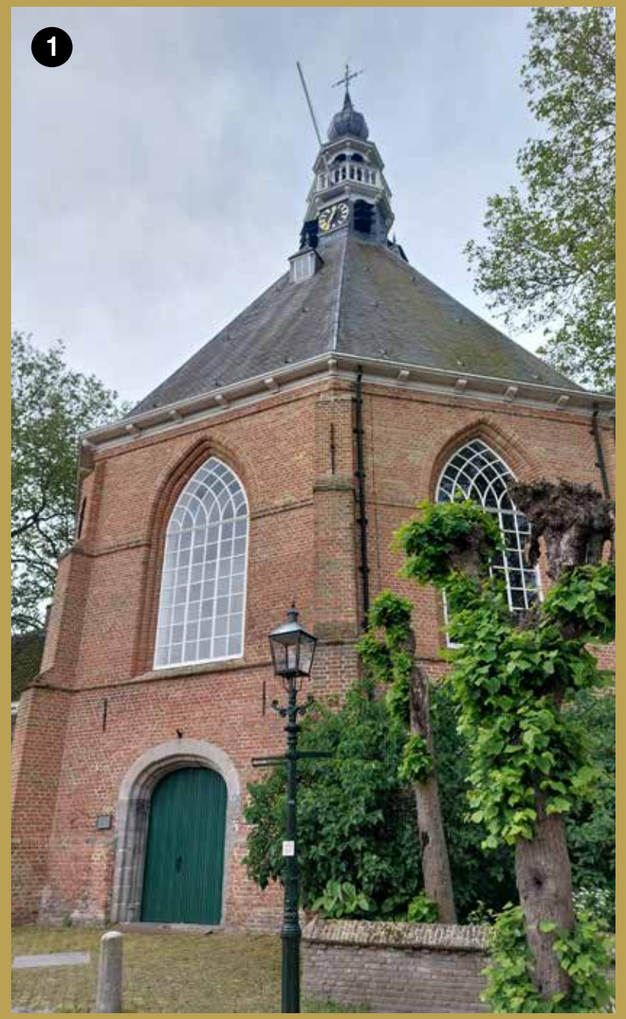
1

2

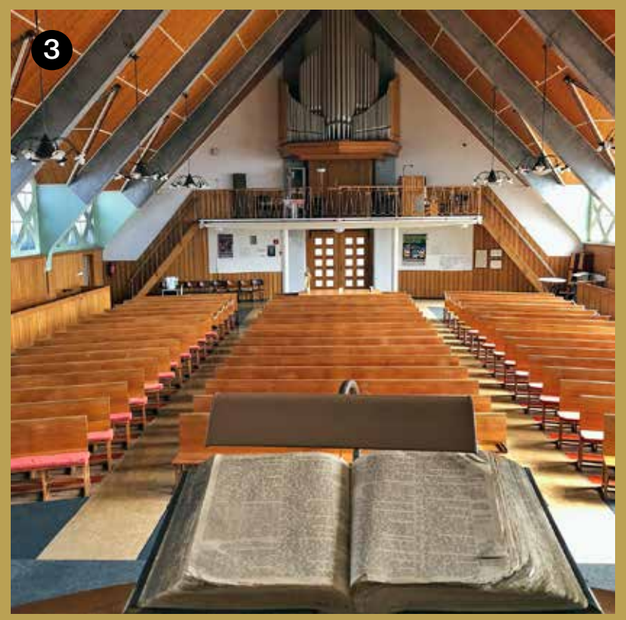
3

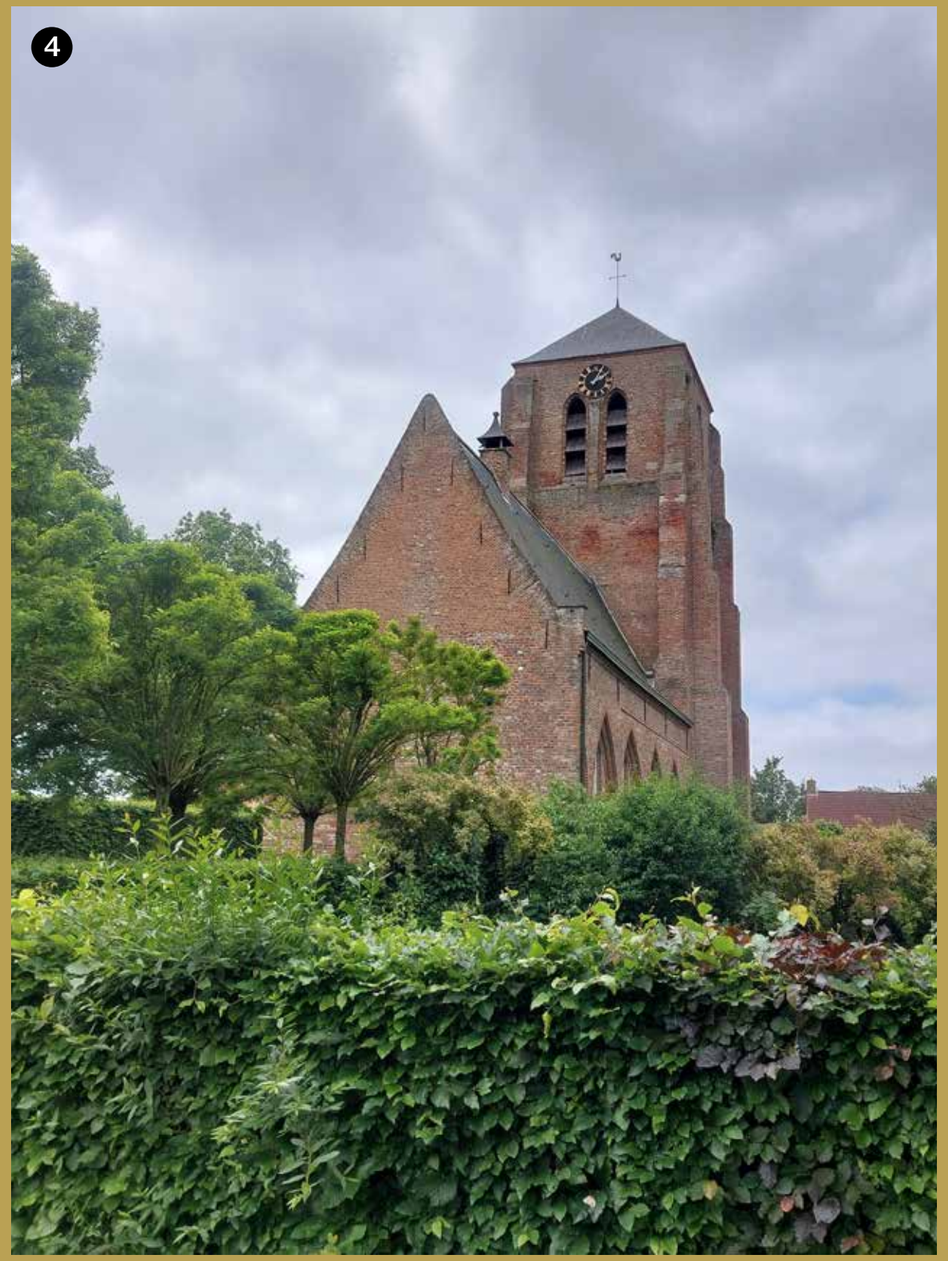
4

Sluis

Inventarisatie en advies

In opdracht van
gemeentebestuur Sluis

Erfgoed Zeeland
COUP
gemeente SLUIS

Colofon

Gemeente Sluis

Titel	Kerkenvisie Sluis
Versie	Definitief
Datum	1-12-2024
Adviseur	Erfgoed Zeeland / COUP B.V.
Door	Jan van de Voorde (Erfgoed Zeeland)
	Chris Maas (Erfgoed Zeeland)
	Peter Zwemer (Erfgoed Zeeland)
	Henk Jan Lekkerkerk (COUP)
	Roemer Doekes (COUP)
	Peter Oussoren (COUP)
	Jurre de Jong (COUP)
	Opgesteld in samenwerking met de gemeente Sluis
Vormgeving	YURR Studio
Afbeeldingen	Erfgoed Zeeland, COUP

Copyright © 2024 Erfgoed Zeeland & COUP B.V.

De grootst mogelijke zorgvuldigheid is betracht bij het samenstellen van dit rapport. Echter voor onvolledigheden met betrekking tot deze rapportage, op welke grond dank ook, kan COUP B.V. en of de samenstellers daarvan op geen enkele wijze verantwoordelijk worden gesteld. De door u verstrekte persoonlijke gegevens in verband met de opdracht zullen niet aan derden verstrekt worden. Gebruik van inhoud en presentaties is uitsluitend mogelijk in overleg met Erfgoed Zeeland en COUP B.V.

Toelichting foto's voorpagina

1. **Mauritskerk in IJzendijke**
   De Mauritskerk is de tweede kerk in Nederland die speciaal voor de protestantse eredienst gebruikt wordt. Tegenwoordig wordt de kerk ook voor rooms-katholieke diensten gebruikt.

2. **Mariakerk in Cadzand**
   In veel kleine kernen staat de toekomstbestendigheid van kerkgebouwen onder druk.

3. **Sionskerk in Breskens**
   Door verwoestingen in de Tweede Wereldoorlog heeft de gemeente Sluis veel kerkgebouwen uit de wederopbouwperiode.

4. **Hervormde Kerk in Sint Kruis**
   In de gemeente Sluis bevinden zich vijf (deels) middeleeuwse kerken.

Inhoud

Inhoud 3
Voorwoord 4

Deel 1. Algemeen 5
1. Inleiding 6
2. Toelichting op de aanpak 11

Deel 2. Inventarisatie 14
3. Feiten en cijfers 15
4. Onderzoeksresultaten: Cultuurhistorisch Onderzoek 28
5. Onderzoeksresultaten: Beleidskader 38
6. Onderzoeksresultaten: Toekomstverwachting 42
7. Bevindingen 48

Deel 3. Verkenning en kansen 50
8. Verkenning gemeente Sluis 51
9. Kansen gemeente Sluis 54
10. Organisatievormen 61

Deel 4. Voorstel voor een visie, conclusies en aanbevelingen 69
11. Voorstel voor en visie, conclusies en aanbevelingen 70
12. Actieplan 81

Deel 5. Bijlagen 84
Bijlage 1 Kerkenpaspoorten 85
Bijlage 2 Interessante voorbeelden van Zeeuwse herbestemde kerkgebouwen 129
Bijlage 3 Voorstel stappenplan 135
Bijlage 4 Overzicht subsidieregelingen 139

Voorwoord

Met kerst zingen met de klas in de kerk, dat was altijd iets bijzonders. De echo van onze stemmen in de hoge ruimte, het geluid van het orgel dat de hele kerk vulde, de sfeer en het gevoel van saamhorigheid - het zijn herinneringen die me nog steeds bijblijven. De kerk was een ontmoetingsplek, een plek die verbond en het leven in het dorp kleur gaf.

Onze gemeente telt maar liefst meer dan veertig kerken en elk van deze gebouwen heeft zijn eigen verhaal, zijn eigen plek in de gemeenschap. De waarde van ons religieus erfgoed is dan ook onmiskenbaar. Onze kerken en kerktorens markeren het landschap en staan symbool voor de geschiedenis, cultuur en identiteit van onze dorpen en steden. Een goed onderhouden kerkgebouw draagt bij aan de leefbaarheid, economische waarde en de verbondenheid binnen onze gemeenschappen.

Zie deze kerkenvisie als een bouwsteen voor ons op te stellen beleid. De paspoorten zijn waardevol en geven ons veel inzicht. Een mooie inventarisatie dus. Het is dan ook geweldig dat zoveel mensen hier aan mee hebben gewerkt.

Het is onze gezamenlijke verantwoordelijkheid om dit religieus erfgoed voor de toekomst te behouden. Samen met de betrokkenen willen we ervoor zorgen dat de kerken hun waarde voor de gemeenschap blijven houden en een levendige, inspirerende rol kunnen blijven spelen. Door deze kerkenvisie hopen we iedereen te inspireren en uit te nodigen om zich voor de toekomst van onze kerken in te zetten.

Marian van Oostenbrugge-Bertou
Wethouder Erfgoed
Gemeente Sluis

Deel 1. Algemeen

De kerkenvisie voor de gemeente Sluis bestaat, in tegenstelling tot de andere Zeeuwse kerkenvisies, uit vijf delen: Deel 1 bevat de algemene inleiding van de kerkenvisie met een toelichting op de aanpak. In de algemene inleiding wordt ook ingegaan op de Kerkenvisie van de gemeente Sluis uit 2018 en wordt een antwoord gegeven op de vraag waarom er na zes jaar opnieuw een kerkenvisie is opgesteld. In deel 2 zijn alle gegevens opgenomen die betrekking hebben op de inventarisatie van de gegevens over alle kerkgebouwen in de gemeente Sluis, de cultuurhistorie, het beleid van de gemeente Sluis en de toekomstverwachting met betrekking tot de kerkgebouwen, vooral gebaseerd op de informatie die door de eigenaren is verstrekt. Deel 2 wordt afgesloten met een hoofdstuk met bevindingen.

In deel 3 zijn de resultaten opgenomen van een verkennend onderzoek naar verschillende organisatievormen om het beheer en de exploitatie van kerkgebouwen te professionaliseren en financieel zo slim mogelijk in te richten.

Deel 4 bevat de conclusies en aanbevelingen, met een hierop gebaseerd actieplan voor zowel het gemeentebestuur van Sluis als voor de kerkeigenaren.

Tenslotte zijn er aan deze kerkenvisie voor de gemeente Sluis in deel 5 vier bijlagen toegevoegd. De eerste bijlage bevat de ‘kerkenpaspoorten’ van alle 42 kerkgebouwen.

Bijlage 2 laat diverse interessante voorbeelden zien van herbestemde kerkgebouwen in de provincie Zeeland en in bijlage 3 zijn stappenplannen opgenomen voor zowel eigenaren van kerkgebouwen als voor de gemeente om te komen tot een ander gebruik van kerkgebouwen. Tenslotte zijn in bijlage 4 subsidieregelingen opgenomen, waarvan eigenaren van kerkelijke gebouwen gebruik kunnen maken.

1. Inleiding

Kerken in Nederland

Sinds enige decennia is, in bijna heel Nederland, sprake van een teruggang in kerkbezoek en een toenemende vergrijzing. Uit het onderzoek “Buiten kerk en moskee” (SCP-2022) is gebleken dat Nederland goeddeels geen gelovig land meer is. Driekwart van de Nederlanders geeft aan weinig of helemaal geen behoefte te hebben aan kerkelijke bijeenkomsten en dat deze niet in hun levensstijl passen. De daling in kerkbezoek komt voor in de meeste kerken. Een uitzondering zijn veelal de orthodox-protestantse kerken (lees: orthodoxe en bevindelijk gereformeerde denominaties). Recente voorspellingen schatten dat tot 2030 nog zo’n 1700 kerken zullen sluiten (Colliers International, Verkoop van kerken in Nederland, februari 2021). Deze dreigende sluitingen stelt kerkeigenaren, kerkbezoekers, betrokkenen en overheden de komende jaren voor een uitdaging.

Ontkerkelijking leidt tot minder intensief gebruik van de kerkgebouwen, druk op de personele en financiële situatie van kerkgenootschappen en afnemende bestuurs- en organisatiekracht. Steeds vaker ontstaan problemen in het beheer bij bijvoorbeeld parochies of kerkgemeenten en moeten de bovenliggende bestuurslagen, zoals de bisdommen, de classis en synode, financiële en personele ondersteuning bieden.

Tegelijkertijd blijft er een sterke wens om door te gaan met de eredienst, dorpskerken open te houden en kerkgemeenschappen zelfs te revitaliseren. Veel kerkgemeenschappen zijn zich terdege bewust van de urgentie, terwijl de financiële middelen en tijd afnemen en de kosten, onder andere van energie en onderhoud, juist sterk toenemen. Verreweg de meeste kerkgebouwen zijn niet verduurzaamd en kennen zeer hoge energiekosten.

De overheid erkent het probleem, maar vanwege het private karakter van kerken kunnen ze momenteel slechts beperkt subsidies verstrekken. De kerkenvisies die voortvloeien uit het door de rijksoverheid gesubsidieerde Programma Toekomst Religieus Erfgoed bieden wel inzicht, maar bieden daarmee nog niet de oplossing voor de vele individuele gevallen. Hoewel het maatschappelijk belang van kerkgebouwen duidelijk is, worden op dit moment vooral de ‘pareltjes’ door projectontwikkelaars herontwikkeld.

Dit betekent dat de eigenaren van minder eenvoudig her te bestemmen kerkgebouwen (op lastige locaties en in krimpregio’s) in de kou blijven staan, wat leidt tot leegstand en aftakeling van de kerkgebouwen. Daarmee neemt het maatschappelijke probleem ook toe. Veel partijen voelen de potentie van deze bijzondere vaak centraal gelegen gebouwen, maar hoge investeringen, krimp en planologische drempels staan nieuwe initiatieven in de weg. Gelukkig is er in Zeeland voor kerken met enige financiële reserves de Stichting Oude Zeeuwse Kerken, die met toewijding het beheer en het onderhoud op zich neemt. De organisatorische en financiële mogelijkheden van deze stichting zijn echter begrensd. De stichting heeft momenteel 4 kerkgebouwen in eigendom, waarbij de invulling van deze kerkgebouwen plaatselijk is georganiseerd.

Natuurlijk zijn er ook lichtpuntjes: De leefbaarheid van plattelandsgebieden en het behoud van cohesie en sociale infrastructuur in gebieden met krimp krijgen steeds meer aandacht. Kerkgebouwen lenen zich van nature goed voor het ontvangen van mensen en bieden voldoende ruimte voor uiteenlopende activiteiten.

Ook lijken de randen van het individualisme in onze maatschappij bereikt. Veel mensen zijn op zoek naar (nieuwe) gezamenlijke waarden en kwaliteit. Nieuwe collectieve initiatieven bloeien op en zoeken regelmatig naar ruimte om met elkaar te werken aan zingeving. De provincie Zeeland erkent het vraagstuk van het leegkomend religieus erfgoed en toont ambitie om hier een actieve rol in te gaan spelen.

Waarde van kerken versus ontkerkelijking

Al eeuwenlang zijn kerken ankerpunten van een gemeenschap en symbool voor collectieve identiteit, ook naast de oorspronkelijke religieuze functie. Daarnaast vormen kerken vanwege hun monumentale waarde ook een historische schatkist. De gebouwen zijn bijzonder en staan veelal centraal in de steden en dorpen. De meeste kerkgebouwen in de gemeente Sluis zijn goed zichtbaar en daarmee stedenbouwkundig van belang.

De start van de kerkenvisies in Nederland

De hiervoor genoemde landelijke vraagstukken en problematiek vragen om een visie op de toekomst van kerkgebouwen waarvoor onderzoek, samenwerking en het maken van keuzes noodzakelijk is.

Het ministerie van OCW heeft dit samen met de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed onderkend. In 2018 werd door de Minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap de beleidsbrief Erfgoed Telt uitgebracht. Hierin werd het opstellen van kerkenvisies op gemeentelijk niveau gestimuleerd. Voor de uitvoering van kerkenvisies werd een decentrale uitkering van € 13,5 miljoen beschikbaar gesteld. In de kerkenvisies moet er aandacht zijn voor kerkgebouwen en andere gebedshuizen en voor de (dreigende) leegstand, instandhouding, nevenbestemming en herbestemming van deze gebouwen.

De kerkenvisies zijn vormvrij, maar zijn bedoeld om inzicht te bieden in de situatie van alle kerken in een gemeente zodat er geanticipeerd kan worden op de ontkerkelijking en er keuzes gemaakt kunnen worden om bepaalde waarden van kerken te behouden.

Vanaf 2019 hebben alle Zeeuwse gemeenten de rijksbijdrage voor het opstellen van een kerkenvisie aangevraagd en toegekend gekregen. Met de gemeente Sluis is afgesproken de Kerkenvisie 2018 te actualiseren en in overeenstemming te brengen met het model dat voor alle Zeeuwse gemeenten wordt gebruikt.

Begin 2024 zijn tussen de gemeente Sluis en Erfgoed Zeeland afspraken gemaakt over het vervolg van de actualisering van de Kerkenvisie 2018 c.q. het opstellen van de Kerkenvisie 2024, waarbij Erfgoed Zeeland een aantal taken van de gemeente overneemt.

Kerkenvisie Sluis 2018

De waarde van het religieus erfgoed binnen de gemeente Sluis wordt alom onderkend. De kerken en kerktorens vormen bakens in het landschap en markeren daardoor de dorpen en steden. Daarbij komt dat de aantrekkingskracht van steden en dorpen, de economie en de waarden van vastgoed allemaal positief worden beïnvloed door goed onderhouden waardevol erfgoed, zoals kerkgebouwen. Leegstand, daarmee samenhangende verwaarlozing en een mogelijke sloop van deze markante gebouwen bedreigen het aanzicht.

De gemeente Sluis had al relatief vroeg aandacht voor haar religieus erfgoed. In de Erfgoedvisie van 2013 gaf de gemeente Sluis aan te streven naar instandhouding en

het borgen van onderhoud en exploitatie van de kerkgebouwen voor de langere termijn. In 2014 startte in de gemeente Sluis het project “Kerk, Krimp en Kans”. Hoofddoelstelling van dat project was het in beeld brengen van de kansen van religieus erfgoed voor de leefbaarheid in de gemeente Sluis. Daarbij werd geconcludeerd dat het religieus erfgoed van invloed kan zijn op vijf aspecten van ‘leefbaarheid’: bereikbaarheid, voorzieningen, ruimtelijke kwaliteit, werkgelegenheid en sociale cohesie.
Als vervolgstap heeft de gemeente ‘De Kerkenvisie - Een visie op de toekomst van de kerkgebouwen in de gemeente Sluis’ opgesteld.

In het hierna opgenomen kader zijn de bevindingen uit de kerkenvisie 2018 samengevat.

Bevindingen uit de kerkenvisie 2018

In de op 5 juli 2018 door de gemeenteraad van Sluis vastgestelde ‘Kerkenvisie - Een visie op de toekomst van de kerkgebouwen in de gemeente Sluis’ is geconstateerd dat het behoud van kerkgebouwen een actieve houding vergt van de eigenaar, de kerk- en dorpsgemeenschap en de gemeente. Voor een actieve houding van de gemeente is in de Kerkenvisie 2018 een aantal aanbevelingen opgenomen. Genoemd werden:

- Het verlenen van planologische medewerking om herbestemming en medebestemmingen van kerkgebouwen te realiseren;
- In bestemmingsplannen aandacht besteden aan het behoud van een waardevolle omgeving van kerkgebouwen;
- Het onderbrengen van sociaal-maatschappelijke voorzieningen in kerkgebouwen;
- Het regelmatig organiseren van bijeenkomsten met kerkgenootschappen om informatie (over onder meer subsidiemogelijkheden, herbestemming, verduurzaming) uit te wisselen.

Een relatief groot deel van de aanbevelingen en actiepunten is niet uitgevoerd.

Ook heeft geen periodiek overleg tussen gemeente en kerkeigenaren plaatsgehad. Dat betekent niet dat er niets is bewerkstelligd. Hieronder staat een aantal acties die zijn opgestart of uitgevoerd naar aanleiding van de kerkenvisie:

- De verordening instandhoudingssubsidies molens en kerken is uitgebreid met gemeentelijke monumenten;
- Planologische medewerking is verleend voor het herbestemmen van de Hervormde Kerk in Retranchement;
- Mogelijk leegkomende kerkgebouwen worden betrokken bij het zoeken naar locaties voor woningen en openbare voorzieningen, bijvoorbeeld in de Johannes de Doperkerk in Sluis;
- Er wordt momenteel een meerjarenonderhoudsplan voor gemeentelijk vastgoed gemaakt. Torens van kerken, uurwerken en klokken worden daarin opgenomen, waarbij de eigendomssituatie en onderhoudsverplichting ook duidelijk wordt gemaakt.
- De afstemming tussen gemeente en kerkeigenaren bij indiening van onderhoudssubsidies (SIM) is in ontwikkeling.

Daarnaast zijn in 2019/2020 13 kerkgebouwen aangewezen als gemeentelijk monument. Deze kerkgebouwen genieten derhalve gemeentelijke bescherming en de eigenaren kunnen gebruik maken van de gemeentelijke subsidieregeling.
Ondanks deze inspanningen is een integrale, toekomstgerichte aanpak voor het behoud van kerkgebouwen nog niet in de gemeentelijke organisatie en (uitvoerings-) plannen geborgd. Voorlopig vindt dit alleen incidenteel plaats op initiatief van derden, bijvoorbeeld in het geval van een gebiedsontwikkeling of specifieke verzoeken.

Mauritskerk IJzendijke

Het doel van de kerkenvisie 2024

De vraag die centraal staat in het maken van de kerkenvisie is: Hoe kan door het ontwikkelen van een gezamenlijk duurzaam toekomstperspectief het religieus erfgoed binnen de gemeente Sluis worden behouden? Het gaat daarbij om het behouden van de kerkgebouwen en het vinden van geschikte bestemmingen voor leegkomende kerkgebouwen, waarbij eigenaren en overheden samen optrekken. Kerkgebouwen vervullen een belangrijke rol in de samenleving. Het is daarom belangrijk om vanuit alle invalshoeken naar de toekomst van deze gebouwen te kijken. Kan de betekenisvolle rol van kerkgebouwen door de tijd heen worden behouden en kunnen kerkgebouwen tegelijkertijd een andere invulling krijgen, zodat dit erfgoed op een goede manier wordt doorgegeven aan volgende generaties? Sommige kerkeigenaren willen om die reden hun kerkgebouw ‘eigentijdser’ inzetten of aanvullende inkomstenbronnen zoeken door bijvoorbeeld hun gebouw mede voor een ander doel te gebruiken, een zogenaamde ‘nevenbestemming’.

Herbestemmen kost tijd. Een kerkenvisie geeft inzicht in wanneer herbestemming aan de orde komt, waardoor er tijdig op geanticipeerd kan worden. Dat geeft tijd om te onderzoeken of er bijvoorbeeld een maatschappelijke of andere publiekstoegankelijke functie relevant is. Dit zorgt ervoor dat kerkgebouwen worden behoed voor langdurige leegstand, verval, onnodige kosten of sloop.

De gemeente Sluis is verantwoordelijk voor het beleid over diverse onderwerpen die invloed kunnen hebben op kerkgebouwen. Denk bijvoorbeeld aan: sociaal domein (zorg, welzijn en onderwijs), ruimtelijke ordening (leefbaarheid, parkeren) en economie (recreatie, toerisme en bedrijvigheid).
Ook heeft de gemeente goede contacten met overheids- en kennispartijen. Het zou jammer zijn als potentiële partners elkaar niet weten te vinden doordat kansen om samen te werken onzichtbaar blijven als gevolg van onvoldoende dialoog. Een kerkenvisie biedt de kans om het totale vraagstuk binnen in een gemeente te overzien. Hierdoor ontstaat er inzicht en bewustwording om overkoepelende onderwerpen te onderzoeken en acties in samenwerking aan te pakken.

De toekomst van leegkomende kerkgebouwen is in eerste instantie een verantwoordelijkheid van de eigenaren. De gemeente kan deze verantwoordelijkheid niet overnemen, maar ziet een faciliterende rol voor zichzelf in dit proces. Daarbij moet, naast de eigenaren, ook gedacht worden aan het betrekken van inwoners, bedrijfsleven, projectontwikkelaars.

Daarom is, voor deze kerkenvisie, een verkennend onderzoek gedaan naar de verschillende vormen van samenwerkingsverbanden om het beheer en de exploitatie van kerkgebouwen te professionaliseren. Daarbij is het onderzoek in eerste aanleg gericht op de kerkgebouwen in de gemeente Sluis, maar mogelijk kunnen de uitkomsten ook worden benut voor de andere gemeenten in Zeeuws-Vlaanderen of zelfs voor de hele provincie Zeeland.

Gezamenlijke ambitie

Het is de ambitie van dit kerkenvisietraject om alle betrokkenen te inspireren en energie te geven om de toekomst van de kerkgebouwen in de gemeente Sluis transparanter en kansrijker te maken. Samen met de kerkeigenaren is een goed beeld van de kerkenopgave in de gemeente Sluis ontstaan. Zo kan er gewerkt worden aan een toekomstbestendig kerkenbestand, waarbij ook de inwoners en betrokken organisaties een belangrijke inbreng kunnen hebben. Door een uniforme aanpak te hanteren bij het opstellen van de kerkenvisies voor alle gemeenten in de Provincie Zeeland draagt de kerkenvisie Sluis bij aan het overzicht van kerkgebouwen op provinciaal niveau. Tevens kunnen de kerkenvisies onderwerp van gesprek zijn tussen gemeenten onderling.

Hervormde Kerk Hoofdplaat

2. Toelichting op de aanpak

Binnen de decentrale uitkering voor het uitvoeren van kerkenvisies is aan de gemeenten de vrijheid gegeven om zelf de vorm van de visie te bepalen. In de provincie Zeeland is er gekozen voor een uniforme aanpak voor alle gemeenten, waardoor op provinciaal niveau de belangrijkste overkoepelende thema's kunnen worden geïdentificeerd en indien mogelijk ook gezamenlijk kunnen worden aangepakt. Binnen deze gestandaardiseerde aanpak is er ruimte voor flexibiliteit en maatwerk op lokaal niveau. Zo is bij de gemeente Sluis de reeds in 2018 opgestelde kerkenvisie aanleiding geweest voor een actualisering van de eerder verzamelde gegevens over de kerkgebouwen en voor het doen van specifiek onderzoek naar de mogelijkheden van beheer en exploitatie van kerkgebouwen.

Een kerkenvisie gaat vooral om het creëren van een gesprekstafel tussen de gemeente en de eigenaren en/of gebruikers van kerkgebouwen. Belangrijk in dit proces is het kennismaken, het luisteren naar elkaars standpunten en openstaan voor elkaars belangen en perspectieven. De uiteindelijke focus ligt op het formuleren van doelgerichte acties, met als doel het toekomstperspectief van kerken te verbeteren.

Bij het opstellen van deze Kerkenvisie zijn de volgende stappen doorlopen:

1. Gesprekken voeren met eigenaren en gebruikers met als doel kennismaken, doelstellingen van de kerkenvisie bespreken en de toekomstverwachting van de kerkeigenaren in beeld te brengen;
2. De bouwkundige staat van alle kerkgebouwen in kaart te brengen door het uitvoeren van een bouwkundige QuickScan, waarbij de conditie van funderingen, gevels, vensters, deuren, kapconstructie(s), dakbedekking en goten wordt beoordeeld;
3. Uitkomsten van de gesprekken met de eigenaren/gebruikers te bespreken in een workshop met gemeenteambtenaren, met als doel de opgave van leegkomende kerkgebouwen te bespreken en om toekomstige ontwikkelkansen te verkennen;
4. Het uitvoeren van cultuurhistorisch onderzoek naar de kerkgebouwen. Van elke kerk is een kerkenpaspoort gemaakt (zie bijlage 1);
5. Het opstellen van een overzicht van relevante beleidsdocumenten en de eventuele gevolgen daarvan voor kerkgebouwen, alsmede van een analyse van de verzamelde gegevens;
6. Het opstellen van de conceptrapportage en de conclusies, aanbevelingen en vervolgacties op gemeentelijk en eventueel op provinciaal niveau bepalen;
7. Het uitvoeren van een verkennend onderzoek naar verschillende vormen van samenwerkingsverbanden ten behoeve van beheer en exploitatie;
8. Het terugkoppelen naar eigenaren en gebruikers en daarbij de gemeenschappelijke thema's, de toekomstige ontwikkelkansen en de vervolgacties bespreken;
9. Het opleveren van de kerkenvisie en het bijdragen aan het bestuurlijk besluitvormingsproces.

De gesprekken met kerkbesturen en andere stakeholders en experts hebben inzicht gecreëerd in de potentie van verschillende functies die de komende jaren binnen de gemeente Sluis goed zouden kunnen landen in kerkgebouwen. Daarmee is kennis verkregen in de kansen van herbestemming en bijbestemming. Er moet rekening gehouden worden met het feit dat de gemeente Sluis veel verschillende kernen kent met hun eigen kenmerken en dynamiek.

Het drukke en veel bezochte Sluis is bijvoorbeeld helemaal niet vergelijkbaar met Eede, Oostburg of IJzendijke.

Uit onze gesprekken is naar voren gekomen dat organisatiekracht een zeer wezenlijke factor in het geheel is. Het wordt steeds moeilijker om essentiële functies voor kerkbesturen te vullen. In sommige gevallen is er nog wel een wens om eigenaar te blijven van een kerk of op zijn minst een ruimte beschikbaar te houden voor de religieuze functie(s), maar hoe gaan we verdiencapaciteit combineren met onze eigen ambities? En afscheid nemen van een kerk is moeilijk.

Voor de gewenste verandering zijn jonge mensen nodig die mee kunnen bewegen met hetgeen in 2024 van kerkgebouwen verwacht mag worden (als ze ook nieuwe bezoekers willen aantrekken). Ook investeringsruimte speelt een belangrijke rol. De inzet van mensen en middelen kan leiden tot nieuwe energie en goede randvoorwaarden om dynamiek terug te brengen. De stap van kerk naar buurt- of dorpshuis kan niet alleen gemaakt worden door het inzetten van vrijwilligers, maar heeft ook een bestuurlijke kant en een financiële component. Hetzelfde geldt bijvoorbeeld voor een initiatief om zorgwoningen bij een kerk te bouwen en de kerk zelf als cultureel centrum te bestemmen.

Het onderzoek naar de verschillende vormen van samenwerken draagt bij aan het vergroten van het inzicht in de mogelijkheden om beheer en exploitatie van kerkgebouwen te professionaliseren en financieel zo slim mogelijk in te richten.

In 2024 is gestart met de actualisering van de Kerkenvisie Sluis, waarbij de Kerkenvisie uit 2018 op drie onderdelen wordt aangevuld:

1. De Kerkenvisie van Sluis wordt aangesloten op de uniforme provinciebrede werkwijze;
2. Een toekomstgericht onderzoek naar kansrijke herbestemmingsfuncties voor kerken in Sluis;
3. Een verkennend onderzoek naar verschillende vormen van samenwerkingsverbanden om materieel en functioneel beheer en exploitatie van (leegstaande) kerkgebouwen te professionaliseren en financieel zo slim mogelijk in te richten.

In deze rapportage is de rapportage uit 2018 samengevoegd met de opbrengsten van de kerkenvisie 2024, met als belangrijkste onderdelen:

- Een inventarisatie van alle (42) kerkgebouwen binnen de gemeente Sluis;
- De kerkenopgave waarvoor de kerkeigenaren en de gemeente Sluis staan;
- De mogelijkheden van een intensievere samenwerking;
- Aanbevelingen voor een vervolg om te komen tot een toekomstbestendig kerkenbestand.

Het kerkenvisietraject in de gemeente Sluis is op 29 februari 2024 gestart met een bijeenkomst voor alle kerkeigenaren in het kerkgebouw Open Haven te Oostburg, waarna de gesprekken met kerkeigenaren en gebruikers hebben plaatsgevonden in de maanden maart en april. De workshop met beleidsmedewerkers van de gemeente Sluis vond plaats op 7 mei 2024. Voorafgaand aan het aanbieden van de kerkenvisie aan het gemeentebestuur is het concept van de kerkenvisie aan alle kerkeigenaren en gebruikers toegelicht en daarna aan hen toegezonden. Vanuit het oogpunt van participatie en met het doel breed draagvlak te verkrijgen, is aan deze tussenstap veel waarde gehecht.

Vooruitblik

Na de vaststelling van de kerkenvisie, stopt het werk niet. Feitelijk begint het pas. Met de informatie die nu beschikbaar is kan een structurele borging van de aandacht voor het religieuze erfgoed op gang komen. In de conclusies en aanbevelingen en het voorgestelde actieplan (deel 4) worden hiervoor voorstellen gedaan.

Onze aanpak

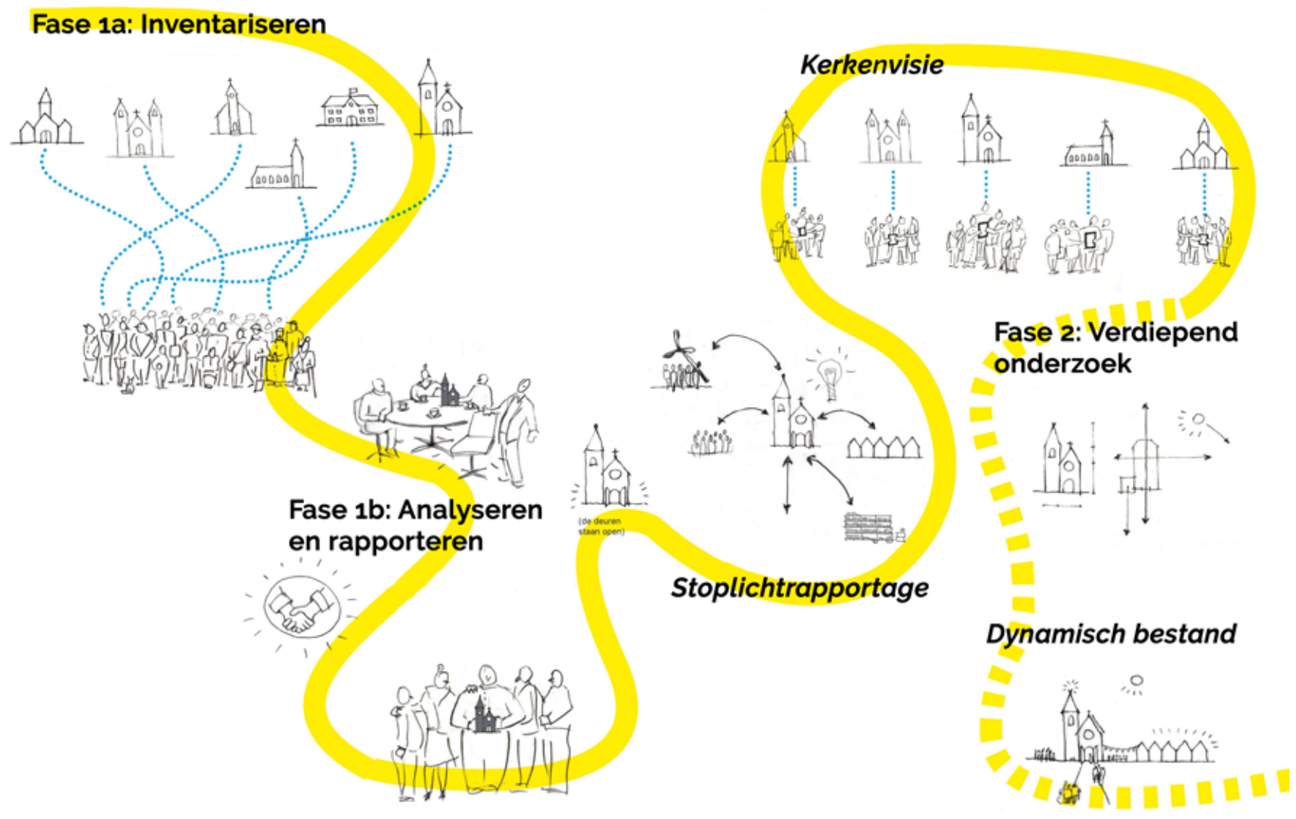

Deel 2. Inventarisatie

In deel 2 zijn de resultaten opgenomen van de uitkomsten van de gesprekken met eigenaren van de kerkgebouwen in de gemeente Sluis. Ook staan in dit deel 2 de uitkomsten van een cultuurhistorisch onderzoek van de gemeente Sluis en een samenvatting van het erfgoedbeleid van de gemeente Sluis. Op basis van een analyse van de uitkomsten wordt een toekomstverwachting voor alle kerkgebouwen gepresenteerd in hoofdstuk 6 en worden de bevindingen samengevat in hoofdstuk 7.

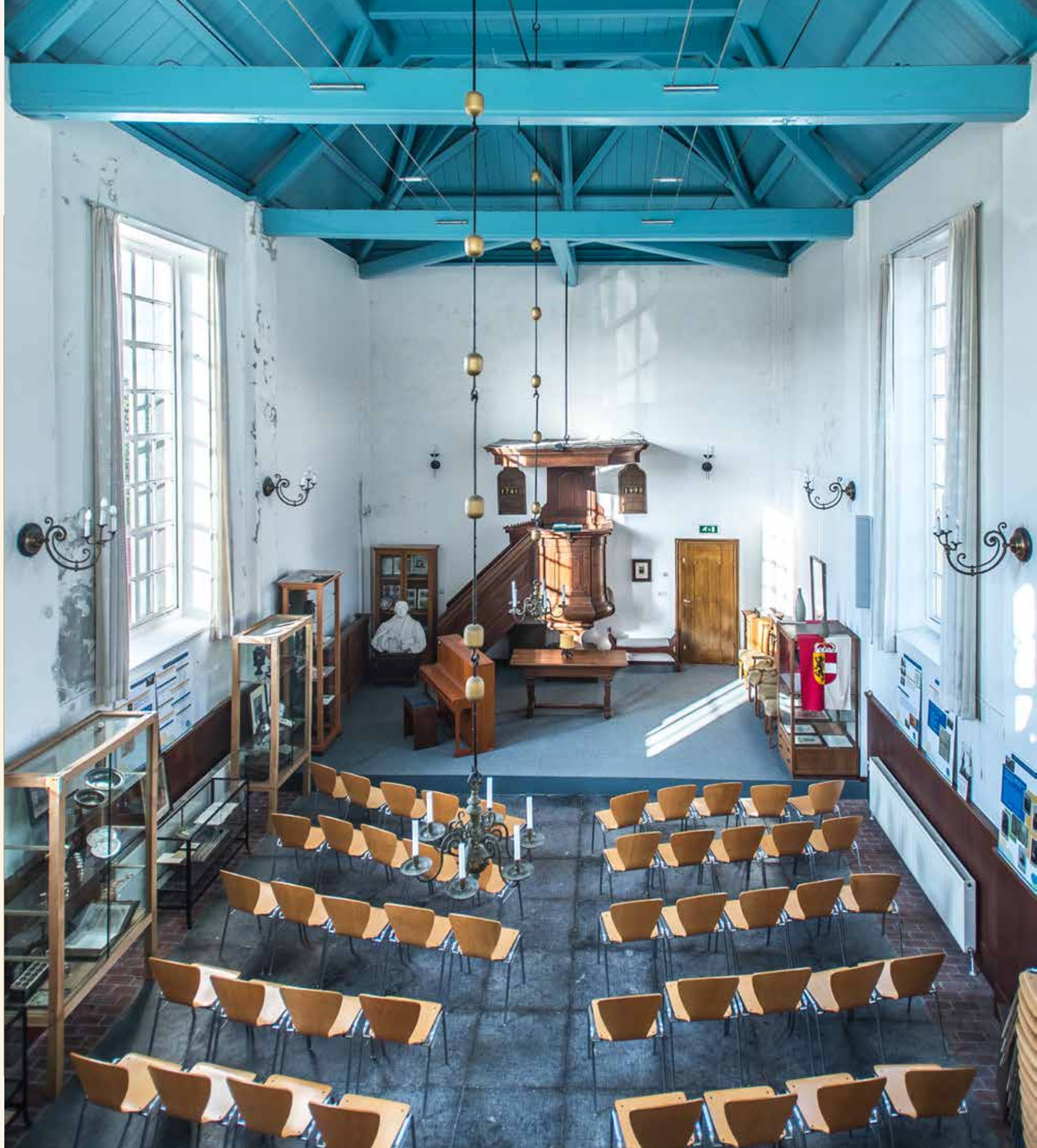

3. Feiten en cijfers

Kerken en kernen

In de kerkenvisie van de gemeente Sluis uit 2018 zijn 41 kerkgebouwen opgenomen. In de kerkenvisie van 2018 ontbreken de Koninkrijkszaal in Oostburg en de kloosterkapellen in Sint Anna ter Muiden en Sluis. Daarentegen zijn de volgende gebouwen wel meegenomen in 2018: het verenigingsgebouw Pro Rege in Oostburg en het voormalige kerkgebouw van de Vrije Evangelische Gemeente in Retranchement. Deze zijn in de geactualiseerde kerkenvisie niet meegenomen.

De Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed hanteert voor kerkenvisies de volgende definitie van een kerkgebouw: een gebouw dat als gebedshuis gebouwd is en nog als zodanig herkenbaar is. In deze kerkenvisie zijn 42 gebouwen in de gemeente Sluis onderzocht die aan deze definitie voldoen. Dit zijn 39 kerken, 2 kloosterkapellen en de Koninkrijkszaal van de Jehovah's Getuigen. Gebouwen waar kerkdiensten worden gehouden, maar die niet als kerk gebouwd zijn, zijn niet onderzocht.

Zo worden diensten gehouden in het appartementencomplex De Kogge in Sluis door de Protestantse Gemeente De Westhoek. Dit is niet gebouwd als kerkgebouw, dus is het niet meegenomen in deze visie. Ook kerkgebouwen die in de loop van de geschiedenis zodanig gewijzigd zijn dat ze niet meer herkenbaar zijn als kerk, zijn niet onderzocht. Een voorbeeld hiervan is het kerkgebouw van de Vrije Evangelische Gemeente in Retranchement. Nadat dit gebouw in 2002 werd verkocht, is de voorgevel volledig gewijzigd, waardoor het niet langer als kerkgebouw herkenbaar is.

De gemeente Sluis is qua oppervlakte de grootste gemeente van Zeeland. Het inwoneraantal is echter relatief laag, 23.152 op 1 januari 2024. Dit maakt de gemeente een van de dunst bevolkte van Nederland. Deze inwoners zijn verspreid over 16 plaatsen, waarvan het merendeel uit dorpjes van minder dan duizend inwoners bestaat. De grootste kernen zijn Oostburg en Breskens, met beide rond de 4.500 inwoners. Het stadje Sint Anna ter Muiden valt onder de kern Sluis. In alle 16 plaatsen bevindt zich minimaal één kerkgebouw. Oostburg heeft door haar centrale ligging in de regio een centrumfunctie.

Het voormalige kerkgebouw van de Vrije Evangelische Gemeente in Retranchement

Hier zijn dan ook 7 kerkgebouwen te vinden, waarvan er nog 5 in religieus gebruik zijn. Hierna volgen Breskens en Aardenburg met 5 en 4 kerkgebouwen. In een aantal kleinere kernen (Groede, Zuidzande, Waterlandkerkje, Hoofdplaat, Retranchement, Sint Anna ter Muiden en Eede) is geen enkel kerkgebouw nog in religieus gebruik. Ten slotte bevindt zich ook in het gehucht Slijkplaat, dat onder Hoofdplaat valt, een voormalig kerkgebouw.

Functies van kerkgebouwen

Van de 42 kerken in de gemeente Sluis hebben er nog 19 een religieuze functie. 19 kerkgebouwen zijn niet langer in religieus gebruik en hebben inmiddels een nieuwe bestemming. De meeste herbestemde kerkgebouwen (12) hebben een woonfunctie. Bij 3 van deze 12 kerken met een woonfunctie, de Heilige Eligiuskerk in Hoofdplaat, de Heilige Bavokerk in Groede en de Ontmoetingskerk in Aardenburg, wordt de woonfunctie gecombineerd met een bed & breakfast.
3 herbestemde kerken hebben een culturele functie. Dit zijn de Grote Kerk en de Lutherse Kerk in Groede en de Hervormde Kerk in Waterlandkerkje. De Hervormde Kerk van Zuidzande (brasserie) en de Kloosterkapel van het Ursulinenklooster in Sluis (hotel-restaurant) zijn herbestemd met een horecafunctie. De Hervormde Kerk van Retranchement is herbestemd tot dorpshuis en de Hervormde Kerk van Sint Anna ter Muiden wordt verhuurd als evenementenlocatie.

Naast de 19 kerkgebouwen in religieus gebruik en de 19 herbestemde kerken is er nog de Johannes de Doperkerk in Sluis. Deze is voor een groot deel herbestemd tot appartementen, maar wordt ook nog voor een deel religieus gebruikt. Dit kerkgebouw is in dit onderzoek daarom tot een aparte categorie gerekend: gemengd. Ten slotte staan er 3 kerkgebouwen leeg, in afwachting van een nieuwe bestemming. Dit betreft de Onze-Lieve-Vrouw ten Hemelopnemingkerk in IJzendijke, de gelijknamige kerk in Eede en de kloosterkapel van het klooster Sint Anna, ook wel bekend als het Hoompje, in Sint Anna ter Muiden.

Tussen 2018 en 2024 is een tweetal kerkgebouwen van functie veranderd. De Gereformeerde Kerk in Oostburg stond leeg en is inmiddels herbestemd. De Johannes de Doperkerk in Sluis werd religieus gebruikt, maar is nu grotendeels herbestemd.

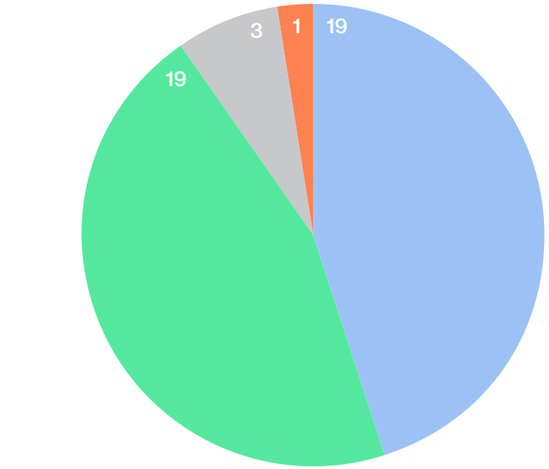

1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
23
24
25
26
27
28
29
30
31
32
33
34
35
36
37
38
39
40
41
42

Functies van kerken

- Religieus gebruik
- Herbestemd
- Leegstaand/in transitie
- Gemengd

1 Oud Gereformeerde Gemeente in Nederland
2 De Open Haven
3 Heilige Eligiuskerk
4 Gereformeerde Gemeente
5 Gereformeerde Gemeente in Nederland
6 Koninkrijkszaal
7 Gereformeerde Kerk
8 Grote Kerk
9 Heilige Bavokerk
10 Lutherse Kerk
11 Vm. Vrije Evangelische Gemeente
12 Hervormde Kerk
13 Vrije Evangelische Gemeente
14 Hervormde Kerk
15 Mariakerk
16 Vrije Evangelische Gemeente
17 Heilige Bonifatiuskerk
32 Johannes de Doperkerk
33 Kloosterkapel Ursulinen
34 Kloosterkapel Sint Anna
35 Hervormde Kerk
36 Hervormde Kerk
37 Ontmoetingskerk
38 Het Lam tot Ardenburch
39 Heilige Maria Hemelvaartkerk
40 Sint-Baafskerk
41 Hervormde kerk
42 Onze-Lieve-Vrouw ten Hemelopnemingkerk

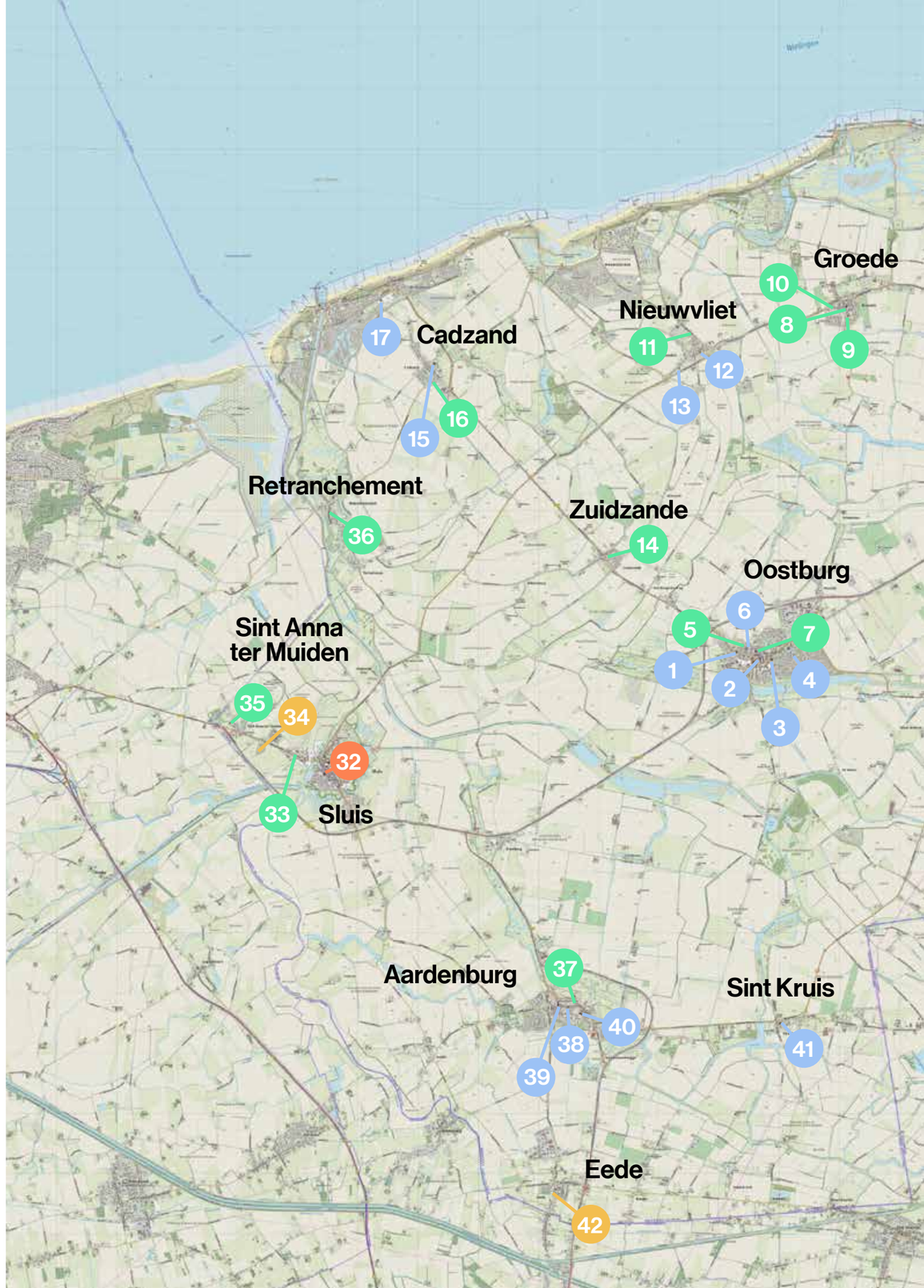

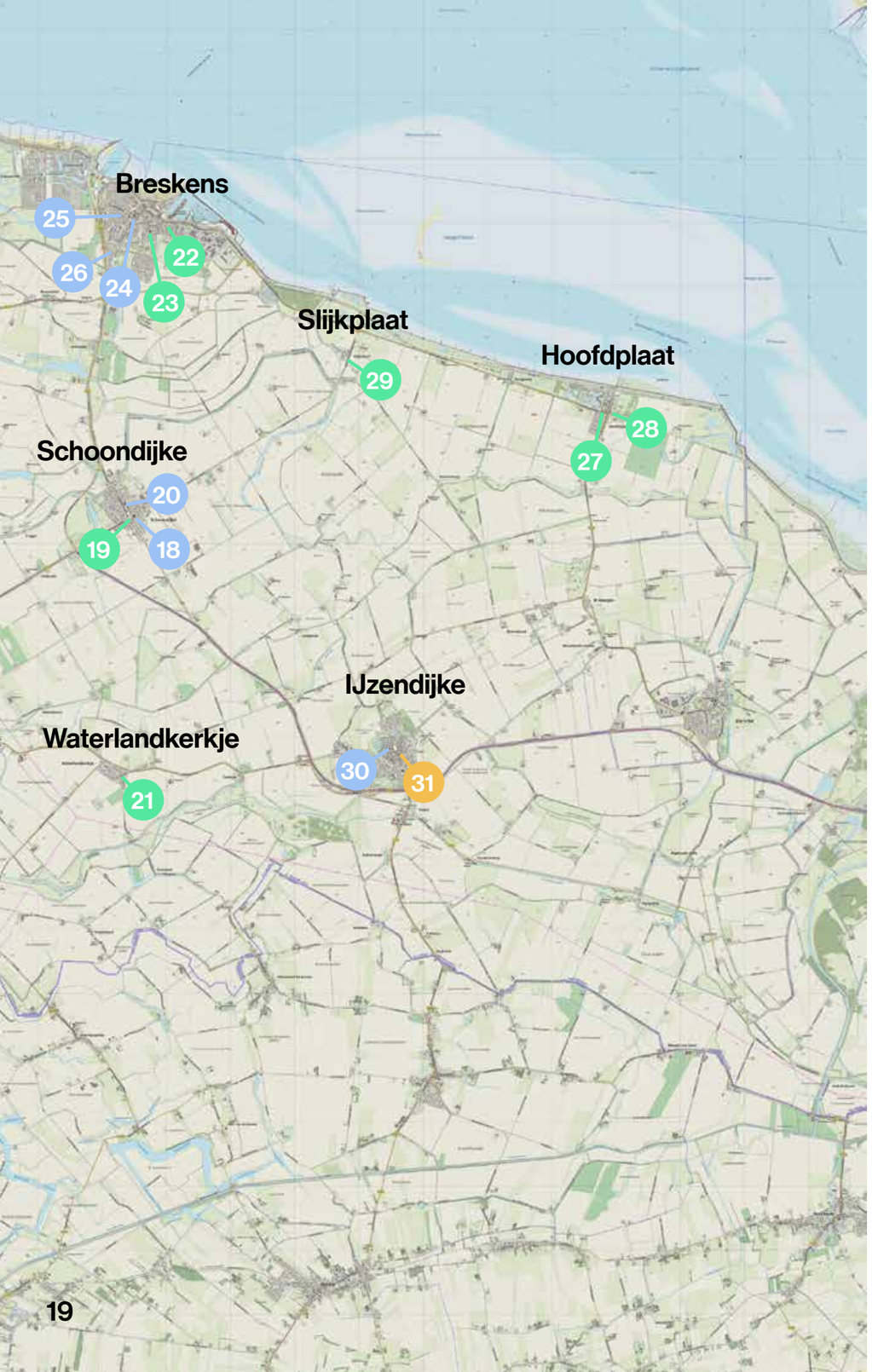

18 Heilige Petrus Apostelkerk
19 Gereformeerde Kerk
20 Protestantse Kerk
21 Hervormde Kerk
22 Vrije Evangelische Gemeente
23 Gereformeerde Kerk
24 Sionskerk
25 Christengemeente Trefpunt
26 Heilige Barbarakerk
27 Heilige Eligiuskerk
28 Hervormde Kerk
29 Onze-Lieve-Vrouwe Sterre der Zeekerk
30 Mauritskerk
31 Onze-Lieve-Vrouw ten Hemelopnemingkerk

Denominaties

- Rooms-katholiek
- Protestantse Kerk in Nederland (PKN)
- Bevindelijk gereformeerd
- Evangelisch
- Overig christelijk
- Gemengd
- Herbestemd / leegstaand / in transitie

1. Oud Gereformeerde Gemeente in Nederland
2. De Open Haven
3. Heilige Eligiuskerk
4. Gereformeerde Gemeente
5. Gereformeerde Gemeente in Nederland
6. Koninkrijkszaal
7. Gereformeerde Kerk
8. Grote Kerk
9. Heilige Bavokerk
10. Lutherse Kerk
11. Vm. Vrije Evangelische Gemeente
12. Hervormde Kerk
13. Vrije Evangelische Gemeente
14. Hervormde Kerk
15. Mariakerk
16. Vrije Evangelische Gemeente
17. Heilige Bonifatiuskerk
32. Johannes de Doperkerk
33. Kloosterkapel Ursulinen
34. Kloosterkapel Sint Anna
35. Hervormde Kerk
36. Hervormde Kerk
37. Ontmoetingskerk
38. Het Lam tot Ardenburch
39. Heilige Maria Hemelvaartkerk
40. Sint-Baafskerk
41. Hervormde kerk
42. Onze-Lieve-Vrouw ten Hemelopnemingkerk

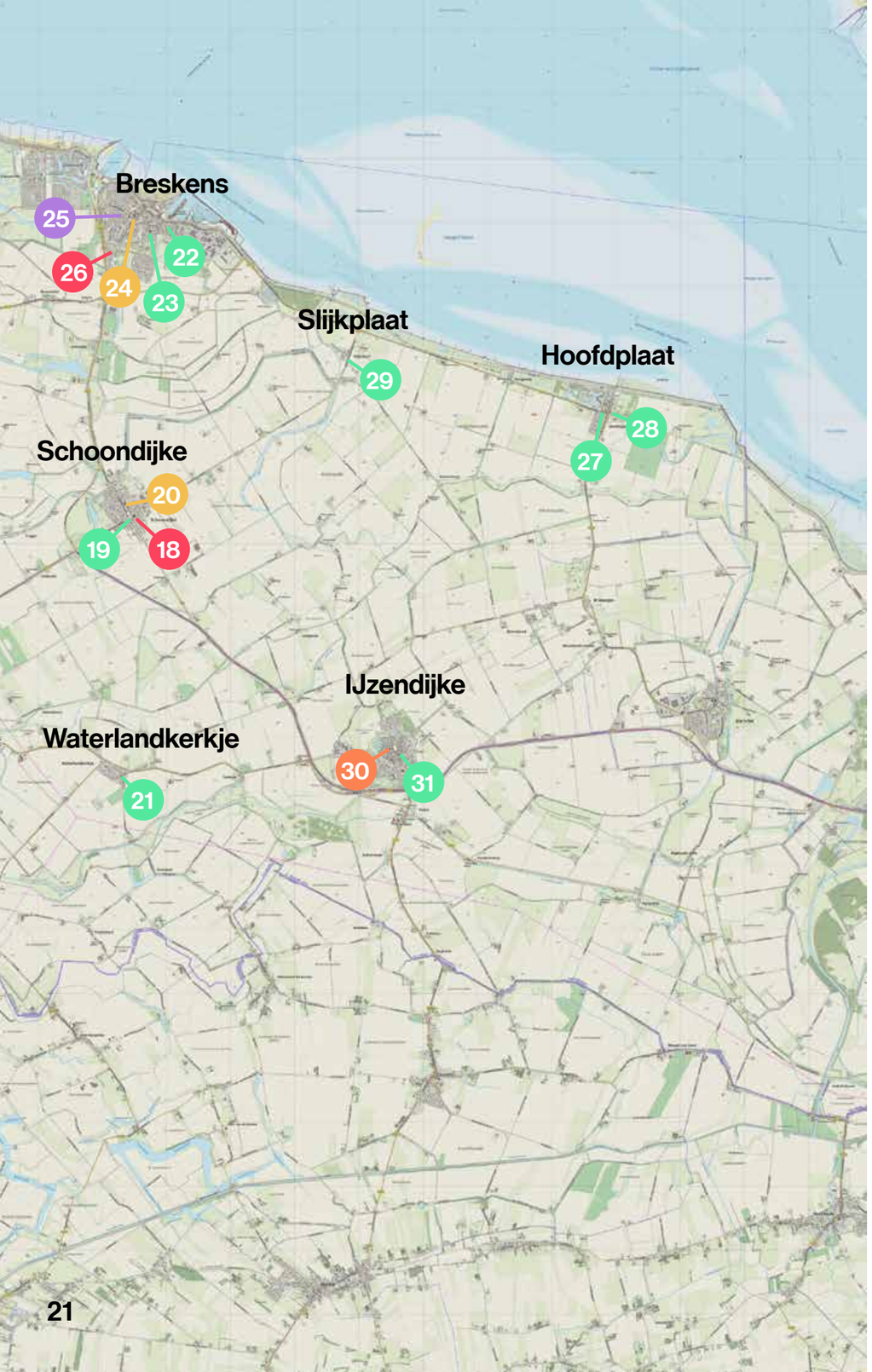

18 Heilige Petrus Apostelkerk
19 Gereformeerde Kerk
20 Protestantse Kerk
21 Hervormde Kerk
22 Vrije Evangelische Gemeente
23 Gereformeerde Kerk
24 Sionskerk
25 Christengemeente Trefpunt
26 Heilige Barbarakerk
27 Heilige Eligiuskerk
28 Hervormde Kerk
29 Onze-Lieve-Vrouwe Sterre der Zeekerk
30 Mauritskerk
31 Onze-Lieve-Vrouw ten Hemelopnemingkerk

Denominaties

Van de 19 kerkgebouwen met een religieuze functie worden de meeste gebruikt door de Protestantse Kerk in Nederland (PKN). Het betreft hier 8 gebouwen, waarvan er één (de Mauritskerk in IJzendijke) gedeeld wordt met de rooms-katholieke H. Andreasparochie. Om deze reden wordt in dit onderzoek gesproken van 7 kerkgebouwen die gebruikt worden door de PKN en één in de categorie ‘gemengd’. Allereerst is er de Protestantse Gemeente De Westhoek, die gebruik maakt van De Open Haven in Oostburg en de Mariakerk in Cadzand. Daarnaast houdt deze gemeente diensten in appartementencomplex De Kogge in Sluis. De Protestantse Gemeente te Sint-Kruis en Aardenburg maakt gebruik van de Hervormde Kerk in Sint Kruis en de Sint-Baafskerk in Aardenburg. De Protestantse Gemeente de Verbinding is eigenaar van de Sionskerk in Breskens en de Protestantse Kerk in Schoondijke, maar maakt ook gebruik van de herbestemde Grote Kerk in Groede en de eveneens herbestemde Hervormde Kerk in Waterlandkerkje. De Hervormde Gemeente Biervliet, IJzendijke & Hoofdplaat maakt gebruik van de Mauritskerk in IJzendijke en de Hervormde Kerk in Biervliet (gemeente Terneuzen, dus niet meegenomen in dit onderzoek).

Ten slotte is er de Hervormde Gemeente Nieuwvliet, die één gebouw in eigendom en gebruik heeft.

In de gemeente Sluis bevindt zich één rooms-katholieke parochie, de Heilige Andreasparochie. Deze omvat ook Biervliet in de gemeente Terneuzen. De parochie maakt gebruik van 5 kerkgebouwen waarvan ze zelf de eigenaar is: de Heilige Eligiuskerk in Oostburg, de Heilige Bonifatiuskerk in Cadzand, de Heilige Petrus Apostelkerk in Schoondijke, de Heilige Barbarakerk in Breskens en de Heilige Maria Hemelvaartkerk in Aardenburg. Verder is de parochie medegebruiker van twee kerkgebouwen: de Mauritskerk in IJzendijke wordt gehuurd van de Stichting Mauritskerk IJzendijke en wordt gedeeld met de Hervormde Gemeente Biervliet, IJzendijke & Hoofdplaat. De Johannes de Doperkerk in Sluis is voor een deel herbestemd tot appartementencomplex, maar is ook nog deels in gebruik door de parochie. Omdat de Heilige Andreasparochie 5 gebouwen volledig gebruikt en 2 half, wordt er in dit onderzoek gesproken 5 rooms-katholieke kerken en twee in de categorie ‘gemengd’.

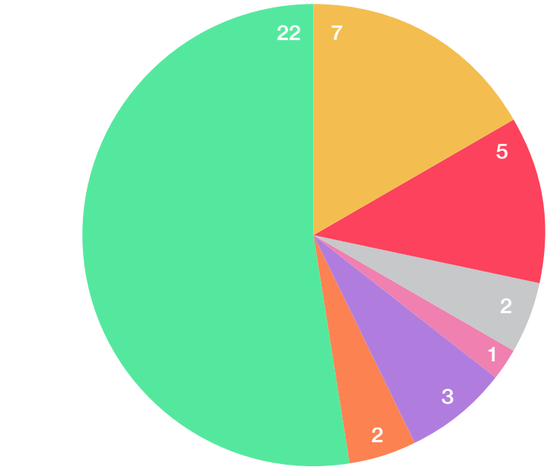

De parochie houdt daarnaast vieringen in de Hervormde Kerk in Biervliet (gemeente Terneuzen, dus niet meegenomen in dit onderzoek) en in de woonzorgcentra Coensdike in Aardenburg en Emmaüs in IJzendijke. Ten slotte is de parochie eigenaar van de Onze-Lieve-Vrouw ten Hemelopnemingkerk in IJzendijke en de gelijknamige kerk in Eede, die niet meer in gebruik zijn en dus leeg staan.

Verder worden twee kerkgebouwen gebruikt door bevindelijk gereformeerde kerkgenootschappen. Deze zijn gevestigd in Oostburg en hebben een regiofunctie. Dit zijn de Gereformeerde Gemeente en de Oud Gereformeerde Gemeente in Nederland. Er is één evangelische kerk actief in de gemeente: de Vrije Evangelische Gemeente in Nieuwvliet. Ook deze gemeente heeft een regiofunctie. Het betreft een fusie van de Vrije Evangelische Gemeenten van Nieuwvliet, Breskens, Cadzand en Retranchement. Ten slotte zijn er drie overige christelijke kerkgebouwen: de Koninkrijkszaal van de Jehovah's Getuigen in Oostburg, de doopsgezinde kerk 'Het Lam tot Ardenburch' in Aardenburg en Christengemeente Trefpunt in Breskens.

Interieur van de Heilige Eligiuskerk in Oostburg. De kerk is in religieus gebruik

Hoofdingang van de herbestemde Heilige Eligiuskerk in Hoofdplaat

Monumentale status en bouwperiode

Van de 42 kerken in de gemeente Sluis hebben er 14 de status van rijksmonument. Het betreft vooral middeleeuwse en vroegmoderne dorps- en stadskerken. Aardenburg is de enige plaats in de gemeente met 3 kerken die de status van rijksmonument hebben. In Groede en Sint-Anna ter Muiden bevinden zich twee kerken die deze status hebben.

Daarnaast zijn 13 kerkgebouwen door de gemeente Sluis aangewezen als gemeentelijk monument. Dit zijn vooral kerkgebouwen uit de negentiende en twintigste eeuw. De meeste bevinden zich in plaatsen die in de Tweede Wereldoorlog grotendeels verwoest zijn, zoals Oostburg en Schoondijke met allebei 3 kerkgebouwen uit de wederopbouwperiode. De overige 15 kerken hebben geen monumentale status. Het dorp Eede is de enige kern in de gemeente zonder monumentale kerk.

West-Zeeuws-Vlaanderen kent een roerige geschiedenis, met oorlogen, overstromingen en vluchtelingenstromen die hun invloed hebben gehad op het kerkenlandschap. In het hoofdstuk Cultuurhistorie wordt hier verder op ingegaan.

Het gevolg van deze roerige geschiedenis is dat er in de gemeente Sluis relatief weinig oude kerkgebouwen zijn. De oudste kerk is de Sint-Baafskerk in Aardenburg. Het oudste deel van dit gebouw stamt uit 1220, maar al in 959 was er een kerk op deze locatie. Verder bevinden zich middeleeuwse kerken in Groede, Cadzand, Sint Kruis en Sint Anna ter Muiden. Uit de periode erna, 1500-1700, zijn ook 5 kerkgebouwen overgebleven. Deze zijn gebouwd vanaf de laatste fase van de Tachtigjarige Oorlog, na 1612. Vervolgens werden er tussen 1700 en 1850 2 kerken gebouwd, tussen 1850 en 1900 3 en tussen 1900 en 1940 5. De periode waarin veruit de meeste kerken gebouwd zijn, is de wederopbouwperiode na de Tweede Wereldoorlog (1940-1965). In deze tijd werden maar liefst 18 kerken gebouwd. Na 1965 werden nog 4 kerken gebouwd. Het jongste kerkgebouw in de gemeente is de kerk van de Vrije Evangelische Gemeente in Nieuwvliet uit 2004.

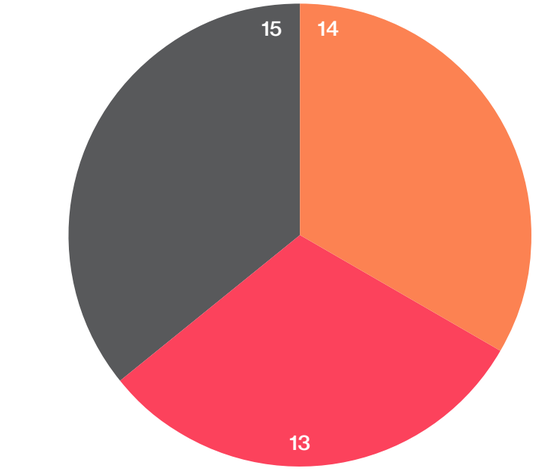

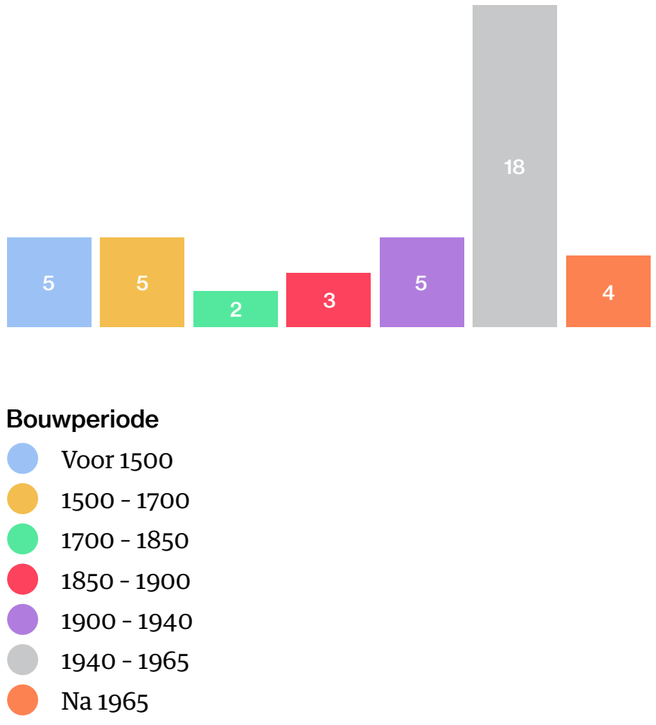

Religieus erfgoed

Behalve kerkgebouwen kent de gemeente Sluis nog ander religieus erfgoed. Zo zijn naast het eerder genoemde Hoompje nog andere delen van kloosters beschermd. Dit betreft het voormalige Sint-Theresiagesticht in Hoofdplaat, het voormalige ziekenhuis van het pensionaat Sint-Joseph van de Broeders van Saint Omèr in Sluis en het archeologische terrein de Kloosterwei in Aardenburg, met daarin de resten van het Begijnhof. Niet alleen van kloosters zijn archeologische resten beschermd: ook de resten van de Mariakerk en de voorganger van de Sint-Baafskerk in Aardenburg zijn aangewezen als archeologisch rijksmonument. Het Sint-Janskerkhof in Sluis, met de archeologische resten van de Sint-Janskerk, grafzerken, grondkeermuren en groenaanleg is beschermd als gemeentelijk monument. Het Sint-Franciscusgebouw in Hoofdplaat, een verenigingsgebouw bij de Heilige Eligiuskerk, is ook beschermd als gemeentelijk monument. Dit geldt eveneens voor de pastorie van de Heilige Eligiuskerk in Oostburg.

Behalve religieuze gebouwen zijn ook objecten in de directe omgeving daarvan beschermd.

Zo is de tuinmuur tussen de Lutherse Kerk in Groede en de naastgelegen voormalige pastorie beschermd als gemeentelijk monument. Dit geldt ook voor de kerktuinmuur van de Sint-Baafskerk in Aardenburg. Het toegangshek van de kerk van Sint Anna ter Muiden is beschermd als rijksmonument, net als het toegangshek van het Hoompje en de kerkhofmuur en hekken van de Mauritskerk in IJzendijke. Ten slotte bevindt er zich ook funerair erfgoed in de gemeente. Het kerkhof rond de Mauritskerk is beschermd als rijksmonument, delen van de begraafplaatsen van IJzendijke, Oostburg, Retranchement, Waterlandkerkje en Sluis als gemeentelijk monument. Behalve beschermd erfgoed bestaat er ook religieus erfgoed dat geen monumentale status heeft. Zo zijn er tal van archeologische vindplaatsen waar kerken of kloosters hebben gestaan, zijn er gebouwen waar ooit een klooster in gevestigd was en zijn er Mariakapellen in de openbare ruimte.

De kapel Onze Lieve Vrouw van de Zaterdag in Hoofdplaat

Het Sint-Janskerkhof in Sluis

Monumentale status

- Gemeentelijk monument
- Rijksmonument
- Geen monumentale status

1. Oud Gereformeerde Gemeente in Nederland
2. De Open Haven
3. Heilige Eligiuskerk
4. Gereformeerde Gemeente
5. Gereformeerde Gemeente in Nederland
6. Koninkrijkszaal
7. Gereformeerde Kerk
8. Grote Kerk
9. Heilige Bavokerk
10. Lutherse Kerk
11. Vm. Vrije Evangelische Gemeente
12. Hervormde Kerk
13. Vrije Evangelische Gemeente
14. Hervormde Kerk
15. Mariakerk
16. Vrije Evangelische Gemeente
17. Heilige Bonifatiuskerk
32. Johannes de Doperkerk
33. Kloosterkapel Ursulinen
34. Kloosterkapel Sint Anna
35. Hervormde Kerk
36. Hervormde Kerk
37. Ontmoetingskerk
38. Het Lam tot Ardenburch
39. Heilige Maria Hemelvaartkerk
40. Sint-Baafskerk
41. Hervormde kerk
42. Onze-Lieve-Vrouw ten Hemelopnemingkerk

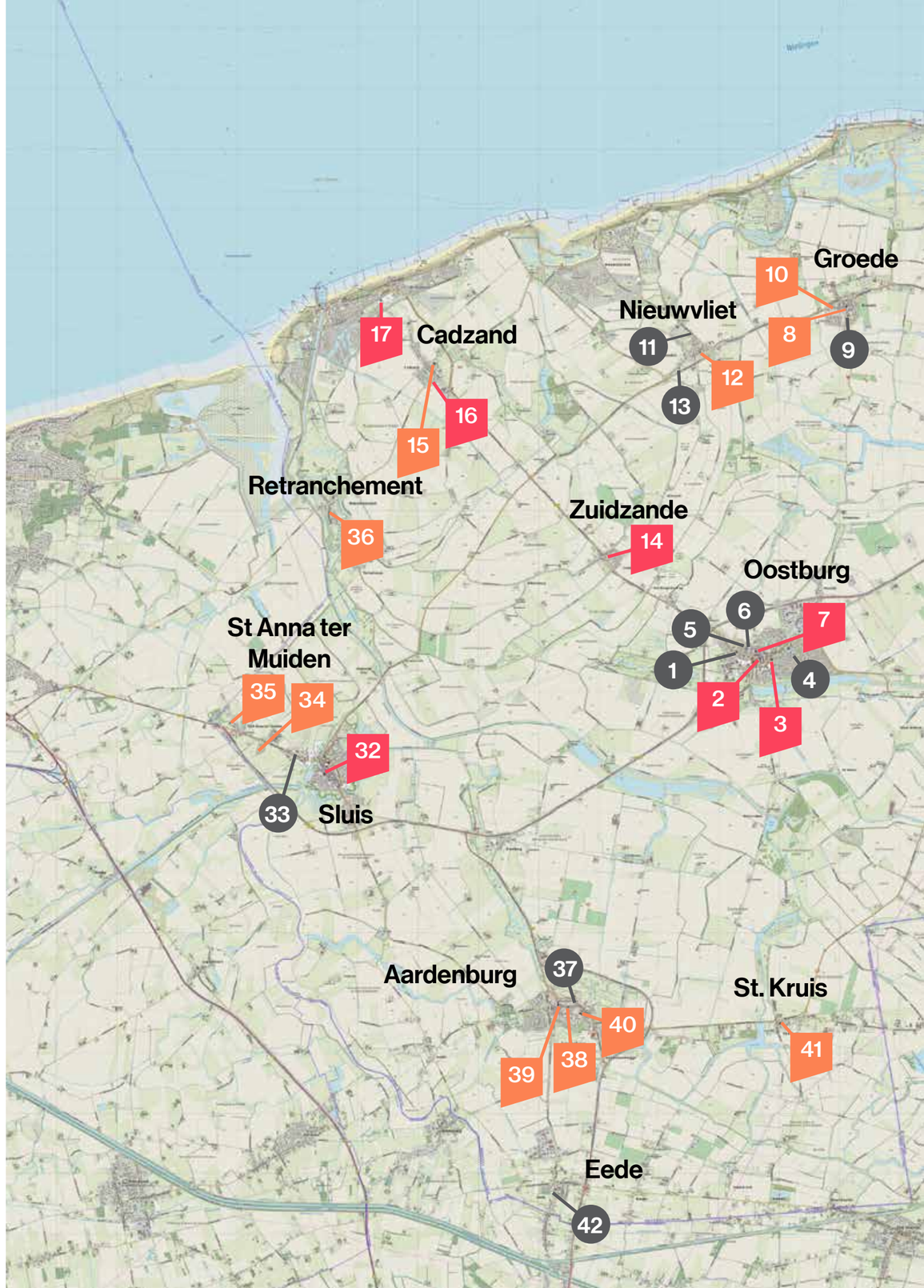

18 Heilige Petrus Apostelkerk
19 Gereformeerde Kerk
20 Protestantse Kerk
21 Hervormde Kerk
22 Vrije Evangelische Gemeente
23 Gereformeerde Kerk
24 Sionskerk
25 Christengemeente Trefpunt
26 Heilige Barbarakerk
27 Heilige Eligiuskerk
28 Hervormde Kerk
29 Onze-Lieve-Vrouwe Sterre der Zeekerk
30 Mauritskerk
31 Onze-Lieve-Vrouw ten Hemelopnemingkerk

4. Onderzoeksresultaten: Cultuurhistorisch onderzoek

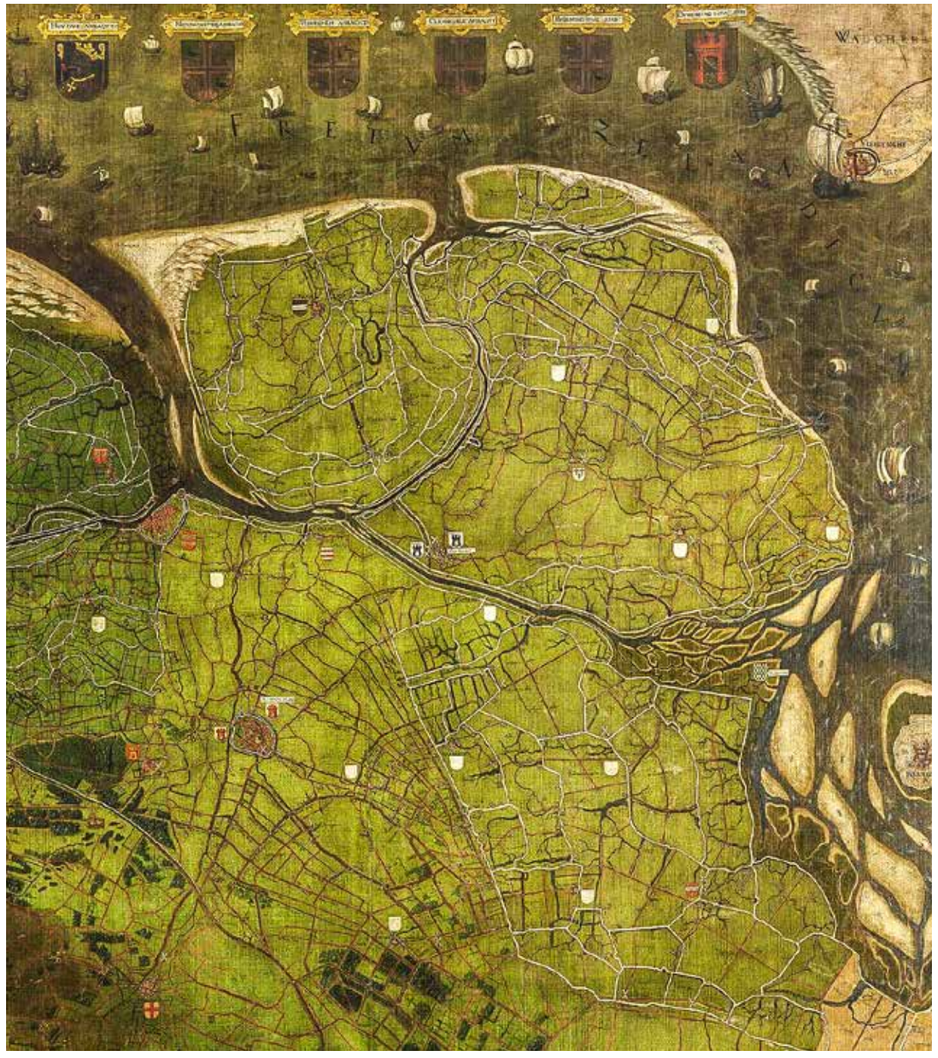

Uitsnede van een kopie van de kaart van het Brugse Vrije (Pieter Pourbus), met links het Zwin en de steden Sluis en Aardenburg en in het noorden het eiland Wulpen. Pieter Claeissens (II), Public domain, via Wikimedia Commons

Sluis

Sluis is een gemeente in West-Zeeuws-Vlaanderen die in 2003 ontstond na de fusie van de gemeenten Oostburg en Sluis-Aardenburg. De gemeente bestaat uit de steden Aardenburg, IJzendijke, Oostburg, Sluis en Sint Anna ter Muiden, een van de kleinste plaatsen in Nederland met stadsrechten. Daarnaast bestaat de gemeente uit de dorpen Breskens, Cadzand, Eede, Groede, Hoofdplaat, Nieuwvliet, Retranchement, Schoondijke, Sint Kruis, Waterlandkerkje, Zuidzande en tientallen gehuchten.

In de Romeinse tijd was het huidige Zeeuws-Vlaanderen een veengebied, van de Noordzee gescheiden door een strandwal. Via een aantal kleine veenriviertjes, zoals de Honte, stroomde het water naar zee. In het zuiden van Zeeuws-Vlaanderen ligt een aantal van zuidwest naar noordoost lopende zandruggen uit de laatste ijstijd. Op een tactische plaats op een van deze dekzandruggen, bij een geul, bouwden de Romeinen een castellum: het huidige Aardenburg. In de derde eeuw nam de invloed van de zee toe in Zeeland en raakte het land, met uitzondering van de hoger gelegen duinen, ontvolkt.

Het castellum in Aardenburg werd verlaten. Door overstromingen van de zee werd in het noordelijke deel van Zeeuws-Vlaanderen klei op het veen afgezet, waardoor een getijdengebied van schorren en slikken ontstond. Door de druk van de afgezette klei klonk het veen in. In de getijdengeultjes die door het gebied liepen werd zand afgezet, waardoor kreekruggen ontstonden. In het zuidelijke deel bleef het veen aanwezig tussen de dekzandruggen, een veenmoeras dat bekend stond als de moeren. De Honte en het Zwin ontwikkelden zich tot grotere zeearmen, waarin enkele zandbanken lagen die later bewoonde eilanden werden: Cadzand, Koezand, Schoneveld, Wulpen en Zuidzande.

Kerken en geloof in Sluis

Om een beeld te krijgen van de historische ontwikkeling van het geloof en de waarden die de kerkgebouwen daarin vertegenwoordigen, is de religieuze geschiedenis opgedeeld in enkele perioden. De perioden die voor de gemeente Sluis relevant zijn, zijn hierna beschreven.

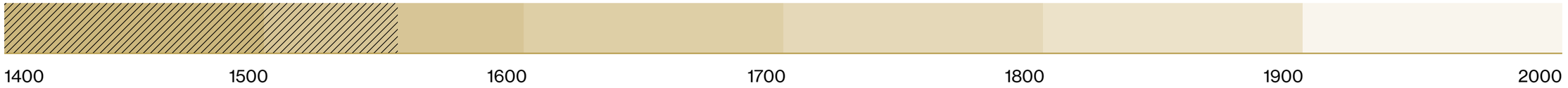

Middeleeuwen (tot 1550)

Het oudste deel van de Sint-Baafskerk in Aardenburg

Na de periode na de Romeinse tijd, waarin Zeeland zo goed als onbewoond was, duurde het tot de zevende eeuw voor het landschap weer geschikt was voor bewoning. De eerste bewoners van de huidige gemeente Sluis waren schaapherders, die vanuit Vlaanderen hun schapen lieten grazen op de schorren. Vlaanderen raakte in deze periode dichtbevolkt en verschillende abdijen stimuleerden het ontginnen van woeste gronden in de kuststreek. Zo is bekend dat de abdij van Sint Pieter uit Gent in de achtste eeuw grote schorrengebieden bezat, bijvoorbeeld bij Cumbingascura bij Oostburg. De schaapherders wierpen terpen op om zichzelf bij hoogwater te beschermen.
De eerste nederzetting met een kerk in de gemeente Sluis was waarschijnlijk Aardenburg. Volgens legenden zou de eerste kerk door Eligius gesticht zijn in de zevende eeuw. Deze zou op de plaats hebben gelegen van de in 1625 gesloopte Mariakerk. Van de voorganger van de huidige Sint-Baafskerk is in ieder geval zeker dat deze in 959 werd gesticht. In de achtste eeuw werd enkele kilometers noordelijker een ringwalburg aangelegd als verdediging tegen invallen van de Noormannen. Hier ontstond al snel een nederzetting die ook een eigen kerk kreeg: Oostburg.

In de elfde eeuw zijn waarschijnlijk de eerste dijken aangelegd, waardoor er meer land gebruikt kon worden en de bevolking kon toenemen. Er werden verschillende kerkdorpen gesticht, zoals Cadzand, Heille, Groede, Nieuwerkerke en Oud-IJzendijke. Verschillende dorpen (Hughevliet, Oostmanscapelle, Oud-Cadzand, Oud-IJzendijke, Elmare, Ten Hamer en Ter Piet) en de eilanden Schoneveld en Wulpen verdronken in de middeleeuwen door overstromingen. De stad Sluis ontstond pas in de dertiende eeuw, toen het Zwin als toegang tot de stad Brugge begon te verzanden en Sluis deze positie als voorhaven overnam.

Voor deze middeleeuwse kerken werden vaak landschappelijke of stedenbouwkundig dominante locaties gekozen, centraal in de stad of het dorp of op het hoogste punt van een kreekrug. De locatie is veelal van belang in de omgeving en de dorpsstructuur. Cadzand en Groede zijn voorbeelden van ringdorpen. Rond de kerk lag een kerkhof met daaromheen een ringvormige straat. Behalve kerken werden er ook uithoven van abdijen gesticht, van waaruit landerijen van de kloosterordes beheerd werden.

Waarden

De middeleeuwse kerken in de gemeente Sluis zijn zonder uitzondering architectonisch en stedenbouwkundig dominant. De ligging en locatie van de kerken is van belang en zegt iets over de structuur van de kernen. Rondom middeleeuwse kerklocaties is archeologie ook een belangrijke waarde. Middeleeuwse architectuur wordt altijd als waardevol beschouwd, ook al is ze maar fragmentarisch. Voor alle middeleeuwse kerken in de gemeente Sluis geldt dat ze door oorlogshandelingen zodanig beschadigd zijn dat slechts een deel van de kerk middeleeuws is. Het meest waardevolle kerkgebouw uit deze periode is de Sint-Baafskerk in Aardenburg. Deze kerk wordt als zeldzaam Nederlands voorbeeld van een kerkgebouw in de stijl van de scheldegotiek tot een van de topmonumenten van het land gerekend. Kerkgebouwen die behoren tot deze periode:

- 8 Grote Kerk, Groede
- 15 Mariakerk, Cadzand
- 35 Hervormde Kerk, Sint Anna ter Muiden
- 40 Sint-Baafskerk, Aardenburg
- 41 Hervormde Kerk, Sint Kruis

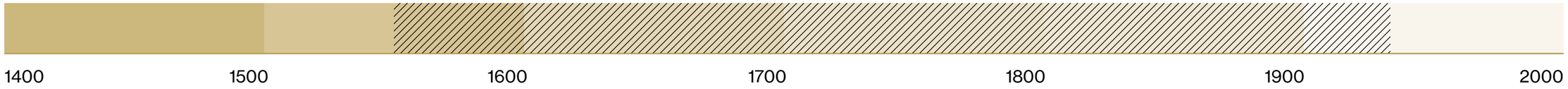

Reformatie

Het rooms-katholieke geloof was in de middeleeuwen het dominante geloof in Europa, maar in de loop van de tijd waren binnen de kerk allerlei misstanden ontstaan. Naast kritiek op het functioneren van de kerk waren ook het humanisme, de uitvinding van de boekdrukkunst, staatsvorming en de uitbraken van de pest aanleiding voor hervormingen. Het schisma in het westerse christendom werd vanaf 1517 ingezet door Maarten Luther en Johannes Calvijn. Dit was een van de redenen voor de opstand die leidde tot de Tachtigjarige Oorlog. West-Zeeuws-Vlaanderen werd een zwaar bevochten strijdtoneel tijdens deze oorlog tussen de Spanjaarden en de Nederlandse opstandelingen. Verschillende dorpen en kerken werden verwoest en grote delen van het land werden onder water gezet om vijanden tegen te werken. Deze inundaties en verwoestingen betekenden het einde voor de dorpen Coxyde, Gaternesse, Hannekenswerve, Nieuwerkerke, Oostmanskapelle, Vliete, Oud-Breskens, Oud-Heille, Oud-Nieuwvliet, Oud-Schoondijke, Ruschevliet, Sint-Catharina en Slepeldamme. De vele kreken in het landschap zijn overblijfselen van deze overstromingen.

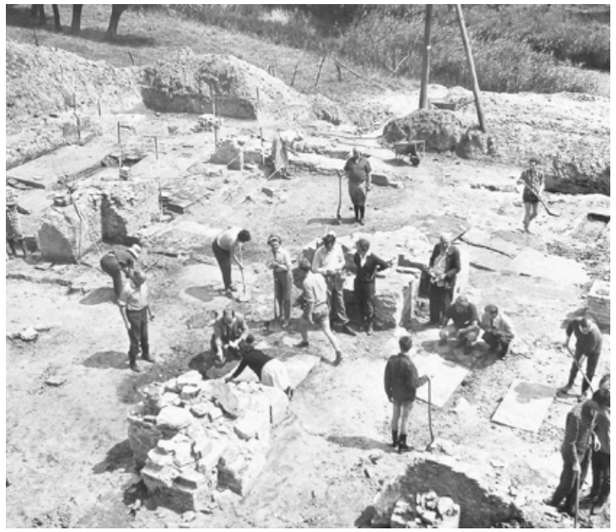

Opgraving van de kerk van Hannekenswerve in 1964 (Beeldbank Zeeuwse Bibliotheek, Foto's, 60343)

In Zeeuws-Vlaanderen werden door de strijdende partijen linies van vestingsteden, forten en dijken aangelegd, de Staats-Spaanse Linies. Bij een aantal nieuw aangelegde fortificaties ontstonden nederzettingen die ook hun eigen kerk kregen. Dit geldt voor IJzendijke, Nieuwvliet en Retranchement. De Mariakerk van Aardenburg werd juist gesloopt omdat deze na het aanleggen van vestingwerken buiten de stad kwam te liggen.

In 1604 kwam West-Zeeuws-Vlaanderen definitief in Staatse handen.

De Nederduitse Gereformeerde Kerk werd de publieke godsdienst. De rooms-katholieke kerken gingen over naar de protestantse eredienst en de kloosters werden in beslag genomen. De kerken werden na het oorlogsgeweld hersteld, maar soberder ingericht dan de katholieke kerken. In de eeuwen na de oorlog werden overstroomde delen van het land weer ingepolderd en ontstonden nieuwe dorpen, zoals Breskens, Hoofdplaat, Schoondijke en Waterlandkerkje, waar ook protestantse kerken werden gebouwd. In het zuidelijke deel van het gebied bleef de bevolking echter deels katholiek.

De Mauritskerk in IJzendijke is de eerste kerk in Zeeland die voor de protestantse eredienst gebouwd werd

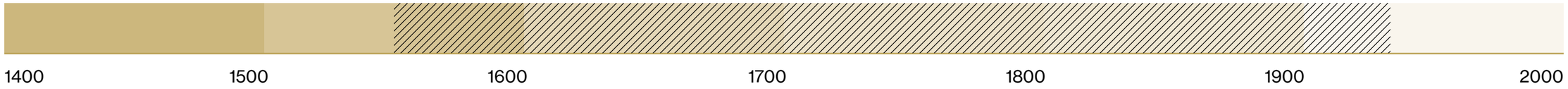

Hoewel de Nederduitse Gereformeerde Kerk de publieke godsdienst was, was er in Nederland godsdienstvrijheid. Dit leidde ertoe dat mensen die in andere landen om hun geloof vervolgd werden naar de Republiek vluchtten. Een groep die hieronder valt, zijn de Hugenoten: Waalse en Franse protestanten. Zij vestigden zich in steden in de grensregio en later in nieuw ingepolderde gebieden, vooral in het Land van Cadzand. Er waren Waalse kerken in Sluis, Aardenburg, Oostburg, IJzendijke, Cadzand en Groede. In Groede werd de zuidbeuk van de Grote Kerk afgescheiden, zodat de Waalse kerk dit deel van het gebouw kon gebruiken. In Sluis werd de Gasthuiskapel gebruikt. In de achttiende eeuw verdwenen de Waalse kerken weer uit Zeeuws-Vlaanderen. De nakomelingen van vluchtelingen integreerden in de samenleving en leerden Nederlands, waardoor de behoefte aan een Franstalige kerk afnam. De Waalse Kerk van Oostburg werd hierna gebruikt door rooms-katholieken, waarna het gebouw herbestemd werd tot graanbeurs. In 1944 werd het gebouw verwoest.

Een andere groep vluchtelingen betrof de Salzburgse lutheranen. Zij kwamen in het midden van de achttiende eeuw vanuit Oostenrijk naar West-Zeeuws-Vlaanderen, waar een gebrek aan arbeidskrachten was. De meesten vestigden zich in Groede, waar in 1742 een Lutherse kerk en school gesticht werden. Deze kerk werd tot 1989 gebruikt, waarna de gemeente fuseerde met de evangelisch-lutherse gemeenten van Middelburg en Vlissingen.

De derde vluchtelingenkerk in West-Zeeuws-Vlaanderen was die van de doopsgezinden, die vooral uit Vlaanderen kwamen. Deze groepering werd in eerste instantie verboden. Dit werd succesvol aangevochten bij de Staten-Generaal. Er was immers godsdienstvrijheid in de Republiek. De doopsgezinden werden echter nog steeds gediscrimineerd. Ze werden uit Aardenburg verbannen en moesten meerdere keren van gebedshuis veranderen. In 1636 kocht men een schuur achter het huis ‘Het Lam’, waar de gemeente tot de dag van vandaag gebruik van maakt. Ook in Nieuwvliet kwamen doopsgezinden samen, zelfs al voordat de gereformeerden er een kerk hadden.

Waarden

Kerkgebouwen in de protestantse traditie zijn vaak bescheidener van opzet en architectonisch minder waardevol dan rooms-katholieke kerken uit de middeleeuwen. Protestantse kerkgebouwen uit de zeventiende en achttiende eeuw worden over het algemeen wel hoog gewaardeerd. De ligging en locatie van de kerken is net als bij de middeleeuwse kerken van belang. Deze waarden gelden in mindere mate voor de vluchtelingenkerken, die meer het karakter van schuilkerken hebben. De Mauritskerk in IJzendijke heeft bijzondere waarde als eerste kerk in Zeeland die specifiek voor de protestantse eredienst werd gebouwd.

Kerkgebouwen die behoren tot deze periode:

- 10 Lutherse Kerk, Groede
- 12 Hervormde Kerk, Nieuwvliet
- 21 Hervormde Kerk, Waterlandkerkje
- 28 Hervormde Kerk, Hoofdplaat
- 30 Mauritskerk, IJzendijke
- 36 Hervormde Kerk, Retranchement
- 38 Het Lam tot Ardenburch, Aardenburg

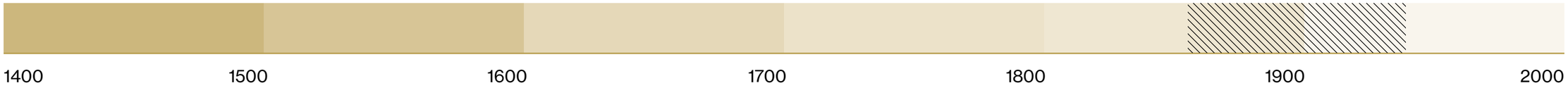

Katholieke emancipatie

De Maria Hemelvaartkerk in Eede in de jaren 1910 (Zeeuws Archief, Zeeuws Genootschap, Zelandia Illustrata, Prentbriefkaarten, nr 8316)

Na de Reformatie mochten katholieken hun geloof niet langer openbaar belijden. Ze waren aangewezen op schuilkerken. Zo werd er in de stad Sluis gekerkt in een woning aan de Garenmarkt. Na de Bataafse Revolutie (1795) werd in Nederland de Bataafse Republiek gesticht, een vazalstaat van Frankrijk. Zeeuws-Vlaanderen viel hier niet onder. Het werd rechtstreeks door Frankrijk ingelijfd, waar katholieken meer rechten hadden. In het in 1778 door Vlaamse arbeiders drooggelegde Hoofdplaat werd in 1795 de eerste rooms-katholieke kerk gebouwd, de voorganger van de Heilige Eligiuskerk. In de jaren erna werden in Oostburg de Waalse Kerk en in Eede de Hervormde Kerk aangekocht en ingewijd.
Na de Franse tijd werd Zeeuws-Vlaanderen in 1814 weer deel van Nederland, eerst kort van de provincie Braband en enkele maanden later van de provincie Zeeland. Na de Belgische opstand van 1830 werd Zeeuws-Vlaanderen weer een grensregio, wat het voor de Franse tijd ook al was.
Een toename van het aantal katholieke kerken vond plaats vanaf het midden van de negentiende eeuw tot het begin van de twintigste eeuw.

In 1848 werd godsdienstvrijheid vastgelegd in de grondwet, waarna de paus in 1853 de bisschoppelijke hiërarchie herstelde. Alle delen van Nederland vielen nu onder een bisdom, Zeeuws-Vlaanderen onder het bisdom Breda. Dit proces staat bekend als de katholieke emancipatie, waarin het katholieke geloof dezelfde rechten en status kreeg als het protestantse. In Aardenburg, Eede, Groede, Hoofdplaat, IJzendijke, Oostburg, Schoondijke en Sluis werden in deze periode kerken gesticht. Ook werden kloosters weer toegestaan. Zo verzorgden de Franciscanessen van Dongen onderwijs en wijkverpleging in Aardenburg, Eede, Hoofdplaat, IJzendijke en Sluis.

Waarden

De nieuwe kerken werden op een minder prominente locatie ingepast in de bestaande stedenbouwkundige structuur, maar kregen wel een prominente architectuur (neogotische en neoromaanse stijl) en vaak een toren om op te vallen. Hier ligt een direct verband met de voorgaande periodes van onderdrukking.

Kerkgebouwen die behoren tot deze periode:

- 9 Heilige Bavokerk, Groede
- 27 Heilige Eligiuskerk, Hoofdplaat
- 32 Johannes de Doperkerk, Sluis
- 33 Kloosterkapel Ursulinen, Sluis
- 34 Kloosterkapel Sint Anna, Sint Anna ter Muiden
- 39 Heilige Maria Hemelvaartkerk, Aardenburg

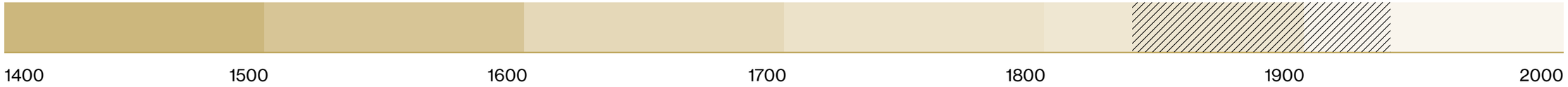

Afscheidingen

In de Nederduits Gereformeerde Kerk (na 1816 Nederlands Hervormde Kerk) vonden na de Reformatie weinig ontwikkelingen plaats die leidden tot de bouw van nieuwe kerken, ook in Zeeuws-Vlaanderen. Hier kwam in de negentiende eeuw verandering in. De Afscheiding van 1834 is de aanduiding voor een kerkelijke beweging die uiteindelijk heeft geleid tot zelfstandige gereformeerde kerken naast de Nederlandse Hervormde Kerk. De Afscheiding van 1834 heeft, hoewel klein begonnen, grote invloed gehad op de vorming van de gereformeerde gezindte binnen de moderne Nederlandse samenleving. In de stad Sluis werd in 1859 een Christelijke Afgescheidene Gemeente geïnstitueerd.

In 1886 volgde een tweede scheuring, de Doleantie. De gemeenten die hun oorsprong vonden in de Afscheiding en Doleantie verenigden zich voor een deel in 1892 tot de Gereformeerde Kerken in Nederland. In Oostburg, Aardenburg, Breskens en Schoondijke werden Gereformeerde Kerken gesticht. In 2004 is deze groep samen met de Nederlands Hervormde Kerk en de Evangelisch-Lutherse Kerk opgegaan in de Protestantse Kerk in Nederland, waarna veel gereformeerde kerken buiten gebruik raakten.

Na de Afscheiding vonden nog meer afsplitsingen plaats, zoals die van dominee Ledeboer. De nieuwe groepen werden vaak later weer samengevoegd met andere afgesplitste groepen. De Ledeboeriaanse gemeenten gingen op in de Gereformeerde Gemeenten (in Nederland en Noord-Amerika). In Oostburg werd in 1932 een kerkgebouw voor de Gereformeerde Gemeente gebouwd, dat later gebruikt werd door de Gereformeerde Gemeente in Nederland. In Zeeuws-Vlaanderen speelt Wouter de Smidt een grote rol in het afscheiden van de Vrije Evangelische Gemeenten. Deze boer uit de omgeving van Nieuwvliet stichtte gemeenten in Cadzand, Breskens, Nieuwvliet en Retranchement.

Waarde van de kerkgebouwen
De afgescheiden groepen kerkten soms in schuren of bouwden na enige tijd nieuwe kerkgebouwen. Doordat de middelen gelimiteerd waren, hebben deze kerken vaak een bescheiden voorkomen. De architectonische waarde van deze kerkgebouwen is daardoor vaak beperkt. Sommige kerken werden voorzien van details om de gebouwen te verbijzonderen in de omgeving.

Sommige gebouwen werden later verfraaid. De kerkgebouwen in de gemeente Sluis zijn inmiddels herbestemd, waarbij het oorspronkelijke interieur verloren is gegaan. De afgescheiden groepen bleven ook na de Tweede Wereldoorlog actief en bouwden nieuwe kerken die behoren tot de periodes ‘wederopbouw’ en ‘jong’.
Kerkgebouwen die behoren tot deze periode:

5 Gereformeerde Gemeente in Nederland, Oostburg
11 Vm. Vrije Evangelische Gemeente, Nieuwvliet

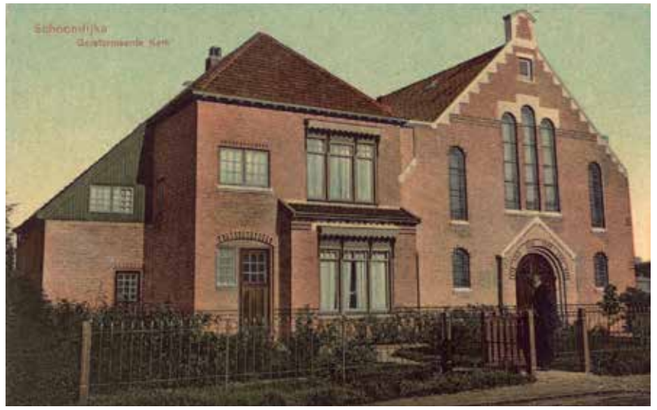

De Gereformeerde Kerk in Schoondijke in de jaren 1920 (Zeeuws Archief, Zeeuws Genootschap, Zelandia Illustrata, Prentbriefkaarten, nr 10047)

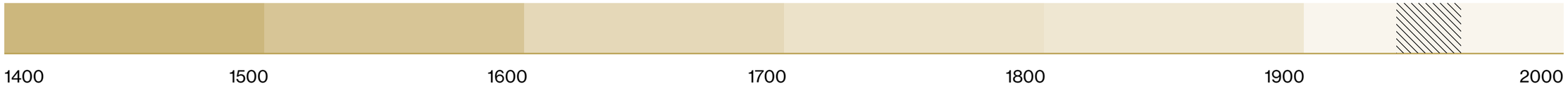

Wederopbouwperiode

In de Tweede Wereldoorlog werd Nederland bezet door Nazi-Duitsland. Na de landingen in Normandië maakten de Geallieerden een opmars richting het noorden en oosten. De toegang tot de haven van Antwerpen was een strategisch belangrijk punt, dus riep Adolf Hitler Walcheren en West-Zeeuws-Vlaanderen uit tot vesting: een gebied dat tot de laatste man verdedigd moest worden. In september en oktober 1944 werd er hevig gevochten tussen het Duitse leger en Poolse en Canadese Geallieerden in West-Zeeuws-Vlaanderen. Plaatsen als Breskens, Oostburg, Aardenburg, Sluis, IJzendijke, Eede en Schoondijke werden grotendeels verwoest, waarbij ook verschillende kerken verloren gingen. Dit geldt voor de hervormde kerken van Breskens, Sluis en Zuidzande, de Eloykerk, Waalse Kerk en Gereformeerde Kerk in Oostburg, de Hervormde Kerk en Gereformeerde kerk in Schoondijke en de rooms-katholieke kerken van Eede en IJzendijke. Ook werd een deel van het gebied onder water gezet om de geallieerde opmars te stoppen.

Na de bevrijding werden de verwoeste kerken vervangen door nieuwe kerkgebouwen. Door de hevigheid van de gevechten zijn er dus veel kerken uit de wederopbouwperiode in de gemeente Sluis. Ook vond er in Nederland een bevolkingsgroei plaats na de oorlog. Zo werden er in Breskens en in het gehucht Slijkplaat nieuwe rooms-katholieke kerken gesticht. Ook vonden er na de Tweede Wereldoorlog nog afscheidingen plaats. Zo ontstonden er in Oostburg een Oud-Gereformeerde Gemeente in Nederland en een Gereformeerde Gemeente in Nederland. Vanaf de jaren ‘50 nam het toerisme toe in Zeeland. Voor de katholieke toeristen werden toeristenkerken gesticht, veelal openluchtkerken, waaronder in 1964 in Cadzand.

Waarde van de kerkgebouwen

Kerken uit deze tijd zijn vaak in één geheel ontworpen als Gesamtkunstwerk. De architectuur van exterieur en kunst sluit aan op interieurstukken als preekstoel en doopvont en vormt één ensemble. De gaafheid van dit ensemble is belangrijk voor de waardering van het gebouw, zoals dit ook geldt voor kerken uit andere perioden. Wederopbouwkerken zijn daarom bijzonder gevoelig voor verstoring. Stedenbouwkundig verschillen de wederopbouwkerken in de gemeente Sluis sterk.

Een aantal werd gebouwd op een centraal punt, waar in een aantal gevallen de vorige, verwoeste kerk stond. Een aantal kerken werd op minder dominante locaties aan uitvalswegen of in uitbreidingswijken gebouwd. De stad Oostburg is aangewezen als een van de dertig wederopbouwgebieden van nationaal belang. Hier bevindt zich een aantal kerkgebouwen in stijlen uit de wederopbouwarchitectuur: de Open Haven, de Oud-Gereformeerde Gemeente in Nederland, de Heilige Eligiuskerk en de Gereformeerde Kerk.

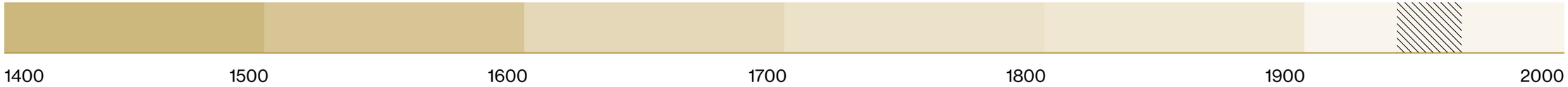

Kerkgebouwen die behoren tot deze periode:

1. Oud-Gereformeerde Gemeente in Nederland, Oostburg
2. De Open Haven, Oostburg
3. Heilige Eligiuskerk, Oostburg
7. Gereformeerde Kerk, Oostburg
14. Hervormde Kerk, Zuidzande
16. Vrije Evangelische Gemeente, Cadzand
17. Heilige Bonifatiuskerk, Cadzand
18. Heilige Petrus Apostelkerk, Schoondijke
19. Gereformeerde Kerk, Schoondijke
20. Protestantse Kerk, Schoondijke
22. Vrije Evangelische Gemeente, Breskens
23. Gereformeerde Kerk, Breskens
24. Sionskerk, Breskens
25. Christengemeente Trefpunt, Breskens
26. Heilige Barbarakerk, Breskens
29. Onze-Lieve-Vrouwe Sterre der Zeekerk, Slijkplaat
31. Onze-Lieve-Vrouw ten Hemelopnemingkerk, IJzendijke
42. Onze-Lieve-Vrouw ten Hemelopnemingkerk, Eede

De Open Haven in Oostburg rond 1950. De toren werd pas in 1958 voltooid (Beeldbank Zeeuwse Bibliotheek, Foto's, 82018)

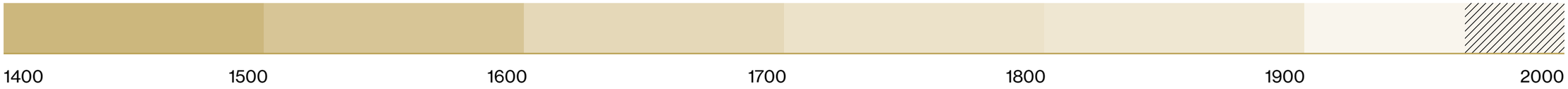

Modern

Aan het einde van de twintigste eeuw werden er in de gemeente Sluis ook nog kerken gebouwd. In Aardenburg werd de Gereformeerde Kerk in 1969 vervangen door een nieuw gebouw op dezelfde locatie. Na de Tweede Wereldoorlog kwam de stroming van Jehovah's Getuigen op in Zeeland. In 1977 werd een koninkrijkszaal geopend in Oostburg. De Gereformeerde Gemeente van Oostburg huurde van 1982 tot 1994 de Gereformeerde Kerk, waarna ze een eigen kerkgebouw in gebruik nam. In 2004 fuseerden de Vrije Evangelische Gemeenten in de gemeente Sluis en namen ze een nieuw kerkgebouw in gebruik in Nieuwvliet. Dit is het jongste kerkgebouw van de gemeente. In 2004 vond ook een fusie plaats tussen de Nederlands Hervormde Kerk en de Gereformeerde Kerken in Nederland. Samen met de Evangelisch-Lutherse Kerken vormden ze de Protestantse Kerk in Nederland (PKN). Door beide fusies werd een aantal kerkgebouwen in de gemeente Sluis gesloten.

De kerken uit deze periode zijn vaak ingepast in de stedenbouwkundige restruimte buiten de centra en vormen zo een aparte categorie waarbij er een grote diversiteit is in architectuurstijlen.

Waarde van de kerkgebouwen
Kenmerk voor kerken uit deze periode is dat ze vaak op stedenbouwkundig onbelangrijke plaatsen gebouwd zijn, bijvoorbeeld aan de rand van het dorp. De waarde van de architectuur verschilt sterk per individueel geval. De periode 'jong' loopt vanaf 1965 tot heden.

Kerkgebouwen die behoren tot deze periode:
- 4 Gereformeerde Gemeente, Oostburg
- 6 Koninkrijkszaal, Oostburg
- 13 Vrije Evangelische Gemeente, Nieuwvliet
- 37 Ontmoetingskerk, Aardenburg

Het kerkgebouw van de Vrije Evangelische Gemeente in Nieuwvliet

Bronnen

A. Bauwens & H. Krabbendam (red.), Scharnierend Gewest. 200 jaar Zeeuws-Vlaanderen 1814-2014

C. Bos, J. van Damme & A.P. de Klerk (red.), Dorpen in Zeeland.
T.H. von der Dunk, De bouw van twee kerken te Sluis.

M.K.E. Gottschalk, Historische geografie van westelijk Zeeuws-Vlaanderen.

Koninklijk Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen, Encyclopedie van Zeeland.

D.H.P. Koren, Tussen baksteen en beton. De waarde en betekenis van de Zeeuwse wederopbouw-kerken

A.M.J. de Kraker, Landschap en bewoning van Zeeuws-Vlaanderen.

A.M.J. de Kraker (red.), “Over den Vier Ambachten” : 750 jaar keure, 500 jaar Graaf Jansdijk

H. Rottier & J.H.W. Arnoldus, De Vlaamse kustvlakte van Calais tot Saeftinge.

W. Wintein, Ontstaan en evolutie van het landschap in de Zwinstreek.

Beoordelingscriteria kernwaarden

Iedere kerk heeft een eigen geschiedenis en eigen waarden, samen vertellen de kerken een groter verhaal. De waarden van een kerkgebouw kunnen worden beoordeeld aan de hand van de volgende criteria:

- Architectonische waarden: wat zijn de architectuurhistorische kenmerken van het gebouw? Is een bepaalde architectuur of typologie van kerkenbouw specifiek belangrijk in de gemeente of regio? Wat is de typologie? Binnen de collectie kan een kerk een belangrijke rol spelen op historisch en maatschappelijk niveau ook al is ze als bouwwerk onbeduidend. Bovendien kan een kerk, ook al is ze niet van architectonisch belang, toch van belang zijn als voorbeeld van een eenvoudige bouwstijl of techniek. In het hele gamma van de kerkenbouw spelen ze een rol als onderdeel van de minder rijke delen van de maatschappij.
- Cultuurhistorische waarden: wat was de rol van de kerk in de historische ontwikkeling van de stad, het dorp en het gebied? Hoe en waarom heeft de kerk zich ontwikkeld tot de huidige situatie?
- Stedenbouwkundige waarden: wat is de rol van de kerk in het stedenbouwkundig geheel van de stad of dorp: speelt de kerk een belangrijke rol in het straat- of dorpsbeeld?
- Gaafheid: in hoeverre is het kerkgebouw onaangetast?
- Interieur: welke interieuraspecten van de kerkfunctie zijn behouden gebleven? Denk aan preekstoel, koorhek, orgel etc. Is het een gaaf ensemble?

Kerken die meerdere kernwaarden vertegenwoordigen en daarmee een uitzonderlijk voorbeeld zijn van een bepaalde categorie kerken, zijn mogelijk beschermenswaardig.

Kernwaarden kerkenbestand gemeente Sluis

Op basis van de verschillende perioden vallen een aantal zaken op over de ontwikkeling van het geloof en de daarmee samenhangende kerkenbouw in de gemeente Sluis.

- Voor een plattelandsgemeente kent de gemeente Sluis veel verschillende denominaties. De gemeente is een grensgebied tussen het rooms-katholieke en protestantse christendom. Als grensregio was het een gebied waar verschillende groepen religieuze vluchtelingen neerstreken. Daarnaast vonden er verschillende afscheidingen binnen de protestantse kerken plaats, waardoor nieuwe denominaties ontstonden.
- Er zijn weinig middeleeuwse kerken in de gemeente Sluis. Dit komt door overstromingen en oorlogsgeweld. De weinige middeleeuwse kerken die nog resteren zijn in de loop van de geschiedenis ook zwaar beschadigd en bevatten zodoende modernere onderdelen. Ze vertellen daarom het verhaal van de roerige geschiedenis van de gemeente.
- Na het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie in 1853 vond een periode van katholieke emancipatie plaats. In deze periode werden in de rooms-katholieke delen van de gemeente Sluis nieuwe kerken gebouwd.
- Door de grote oorlogsschade als gevolg van de Slag om de Schelde heeft de gemeente Sluis een groot aantal kerken uit de wederopbouwperiode. Naast Oostburg als wederopbouwgebied van nationaal belang kunnen ook dorpen als Breskens en Schoondijke met hun kerken tot typische wederopbouwgebieden gerekend worden.

5. Onderzoeksresultaten: Beleidskader

Algemeen

De gemeente Sluis kent 222 rijksmonumenten en heeft daarnaast vanaf 2019 een groot aantal gebouwen aangewezen als gemeentelijk monument. Aanwijzingen vinden nog steeds plaats. De gemeentelijke monumenten zijn gelegen in alle dorpen van de gemeente Sluis. Op de lijst staan onder meer woningen, (voormalige) kerkgebouwen, stoeppalen, een stadsmuur, een weegbrug, een begraafplaats en een transformatorhuisje. Het Rijk heeft één beschermd stadsgezicht aangewezen: Sint Anna ter Muiden.

De gemeente Sluis beschikt over beleid en regelgeving specifiek voor erfgoed en kerkgebouwen. Daarnaast is in het meer algemene “Visiedocument 2021 - 2025 Krachtig verbonden” beleid opgenomen voor cultureel erfgoed. In het Coalitieakkoord Sluis 2022-2026 en het Addendum 2024 zijn voor erfgoed en monumenten geen specifieke ambities of opgaven opgenomen.

Relevant beleid

Erfgoedvisie 2013

In de Erfgoedvisie 2013 zijn zes thema’s uitgewerkt: cultuurhistorisch erfgoed en (ruimtelijk) beleid, gemeentelijke eigendommen, religieus erfgoed, molens, militair erfgoed en cultuurhistorisch erfgoed en toerisme.
In de Erfgoedvisie 2013 gaf de gemeente Sluis aan te streven naar instandhouding en het borgen van onderhoud en exploitatie voor de langere termijn van de kerkgebouwen in de gemeente. Ook werd vastgelegd dat er een gemeentelijke monumentenlijst moest komen.

Kerkenvisie 2018

Als uitvloeisel van de Erfgoedvisie 2013 startte in 2014 in de gemeente Sluis het project ‘Kerk, Krimp en Kans’. Hoofddoelstelling van dat project was het in beeld brengen van de kansen van religieus erfgoed voor de leefbaarheid van de gemeente Sluis. Daarbij werd geconstateerd dat het religieus erfgoed van invloed kan zijn op vijf aspecten van ‘leefbaarheid’: bereikbaarheid, voorzieningen, ruimtelijke kwaliteit, werkgelegenheid en sociale cohesie.

Vervolgens stelde de gemeente ‘De Kerkenvisie - Een visie op de toekomst van de kerkgebouwen in de gemeente Sluis’ op. De kerkenvisie werd vastgesteld door de gemeenteraad op 5 juli 2018 en bevatte onder meer de conclusie dat behoud van kerkgebouwen een actieve houding vergt van de eigenaar, de kerk- en dorpsgemeenschap en van de gemeente. Voor de gemeente Sluis werden als belangrijke aanbevelingen genoemd:

1. Stimuleren van de instandhouding van de kerkgebouwen door voorlichting, financiële ondersteuning, medewerking aan bestemmingswijzigingen en het gebruik voor maatschappelijke functies;
2. Nemen van verantwoordelijkheid voor het onderhoud aan kerktorens, uurwerken en klokken;
3. Aanpassen van de subsidieverordening, waardoor ook subsidies kunnen worden verleend voor kerken die als gemeentelijk monument zijn of worden aangewezen;
4. Periodiek overleg voeren met de eigenaren van kerkelijke gebouwen;
5. Meewerken aan het ‘vermarkten’ van religieus erfgoed, waardoor extra inkomsten kunnen worden gerealiseerd.

Aan een aantal aanbevelingen is onvoldoende uitvoering gegeven. De aanbevelingen 2 en 3 zijn overigens wel gerealiseerd. Ook in de inleiding is uitgebreid teruggeblikt op de uitkomsten van de Kerkenvisie Sluis 2018.

Verordening instandhoudingssubsidies molens en kerken 2020

Deze verordening, die op 1 januari 2021 in werking is getreden, vervangt de subsidieverordening voor molens en kerken die in 2011 werd vastgesteld. Naar aanleiding van een aanbeveling in de Kerkenvisie 2018 werd de regeling uitgebreid met kerken die als gemeentelijk monument zijn aangewezen. Eigenaren van kerken die rijks- of gemeentelijk monument zijn en molens die rijksmonument zijn, kunnen een beroep doen op een jaarlijkse bijdrage van maximaal € 2.269. Voorwaarden voor het verkrijgen van een bijdrage zijn een tweejaarlijkse inspectie door de Monumentenwacht en een instandhoudingsplan.

Erfgoedverordening 2023

De gemeente beschikt over een in december 2022 vastgestelde erfgoedverordening, waarin de aanwijzing en bescherming van gemeentelijke monumenten en gemeentelijke stads- of dorpsgezichten zijn geregeld.

Archeologie

Het archeologiebeleid is opgenomen in de ‘Gemeentelijke onderzoeksagenda archeologie 2017’, die een herziening is van het ‘Archeologiebeleid gemeente Sluis & Gemeentelijke Onderzoeksagenda Sluis 2013’. Dit beleid is verankerd in bestemmingsplannen.

Welstandsnota

De Welstandsnota is op 23 maart 2023 door de gemeenteraad van Sluis vastgesteld en is daarmee het meest recent vastgestelde beleidsdocument waarin ook het erfgoed aan de orde komt. Met de vaststelling van de Welstandsnota neemt de gemeente Sluis haar verantwoordelijkheid voor behoud en verbetering van de omgevingskwaliteit vanuit de overweging dat het woon- en leefklimaat voor een belangrijk deel wordt bepaald door de kwaliteit van de gebouwde omgeving.

De nota bevat regels voor de werkwijze van de Commissie Ruimtelijke Kwaliteit en geeft algemene en gebiedsgerichte welstandscriteria. Hierin wordt een onderscheid gemaakt tussen welstandsniveaus voor historische gebouwen en nieuwbouw. Daarnaast bevat de nota richtlijnen voor de afstemming van de advisering door de erfgoedcommissie binnen de Commissie Ruimtelijke Kwaliteit en de Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed voor aanvragen van omgevingsvergunningen voor:

- Rijks- en gemeentelijke monumenten;
- Aanvragen voor panden/objecten gelegen in het beschermde stadsgezicht Sint Anna ter Muiden;
- Aanvragen die vallen onder historisch welstandsniveau.

De erfgoedcommissie zal zich bij de advisering altijd richten op het handhaven, herstellen en versterken van de cultuurhistorische karakteristieken en de samenhang van het gebouw met zijn omgeving. Bij de beoordeling worden de ‘Technische criteria Planbeoordeling Monumenten’ (Dorp, Stad & Land, 2013) en de ’10 uitgangspunten voor het omgaan met monumenten’ (Federatie Ruimtelijke Kwaliteit, 2009) gehanteerd.

Verordening op de gemeentelijke adviescommissie omgevingskwaliteit Sluis

In december 2022 stelde de gemeenteraad van Sluis de ‘Verordening op de gemeentelijke adviescommissie omgevingskwaliteit’ vast, die gelijktijdig met de inwerkingtreding van de Omgevingswet op 1 januari 2024 in werking is getreden. Hiermee is voldaan aan de eisen van de Omgevingswet. In deze verordening worden onder meer de taken en samenstelling van de Adviescommissie omgevingskwaliteit Sluis geregeld. De commissie adviseert op verzoek van het college onder meer over aanvragen of ontwerpbesluiten voor een omgevingsvergunning voor een rijksmonumentenactiviteit, een omgevingsplanactiviteit die betrekking heeft op een (voorbeschermd) gemeentelijk monument en omgevingsplanactiviteiten die betrekking hebben op behoud en herstel van de cultuurhistorische waarden van een gebied en/of de bebouwing.

Krachtig verbonden – Visiedocument 2021 - 2025

In dit visiedocument zijn hoge ambities op het gebied van cultureel erfgoed opgenomen. Vastgesteld wordt dat de rijke cultuur, cultuurhistorie en het erfgoed de (onderscheidende) identiteit en diversiteit van de streek mede bepalen en dat behoud van erfgoed niet alleen belangrijk is voor de eigen inwoners maar ook voor de toeristisch-recreatieve sector. In het algemeen streeft de gemeente naar behoud en ontwikkeling van cultureel erfgoed met bijzondere aandacht voor het religieus erfgoed en molens.

In de uitvoeringsparagraaf zijn concrete maatregelen opgenomen zoals een onderzoek naar de wijze waarop de gemeente kan bijdragen aan het behoud van cultureel erfgoed in eigendom van derden en het bijhouden en actualiseren van de gemeentelijke monumentenlijst.
In ‘Krachtig verbonden’ wordt vastgesteld dat cultuur- en erfgoedorganisaties behoefte hebben aan kennis over de behoeften van verschillende toeristische doelgroepen die in de streek verblijven met het oog op het ontwikkelen van een passend aanbod en dat de samenwerking tussen de culturele en toeristische sector moeizaam verloopt. Daarom werd de ambitie opgenomen om meer structurele samenwerking en kennisuitwisseling tussen cultuur- en erfgoedinstellingen onderling, maar ook tussen de cultuur- en erfgoedsector en andere sectoren zoals toerisme, te bevorderen. Als concrete maatregelen worden genoemd: het oprichten van een georganiseerd overleg cultuur en erfgoed en het inrichten van een monumentenloket. In het visiedocument is ook het opstellen van een onderhoudsplan voor gemeentelijke eigendommen als concrete maatregel opgenomen.

Omgevingsvisie

De gemeente Sluis beschikt nog niet over een Omgevingsvisie, waarin de gewenste integrale kwaliteit en doelen voor het grondgebied van de gemeente voor de lange termijn zijn vastgelegd. Een Omgevingsvisie gaat in op de samenhang tussen ruimte, water, milieu, natuur, landschap, verkeer en vervoer, infrastructuur en cultureel erfgoed. Voor 1 januari 2027 moet de gemeente Sluis, net als iedere andere gemeente, beschikken over een Omgevingsvisie.

Erfgoedbeleid en uitvoering

De gemeente Sluis beschikt over de wettelijk verplichte verordeningen (Erfgoedverordening 2023 en Verordening op de gemeentelijke adviescommissie omgevingskwaliteit). De Erfgoedvisie 2013 is mede gebaseerd op de destijds geldende wetgeving en rijksbeleid. Actueel erfgoedbeleid (gebaseerd op de Erfgoedwet 2016 en de Omgevingswet) ontbreekt. Beleid over cultureel erfgoed is opgenomen in door de gemeenteraad vastgestelde visies zoals het Visiedocument 2021 - 2025 en de Kerkenvisie 2018.

Een actuele erfgoednota of -visie biedt de gemeente de mogelijkheid om keuzes te maken uit autonome taken op het terrein van erfgoed en daarvoor de benodigde middelen beschikbaar te stellen. Voor het uitvoeren van beleid is tevens kennis, kunde en capaciteit noodzakelijk.

Kerkenvisie in relatie tot erfgoedbeleid

Het vormgeven van actueel erfgoedbeleid kan mede gebaseerd worden op de uitkomsten van deze kerkenvisie, waarin aanbevelingen zijn opgenomen over de rol van de gemeente met betrekking tot het erfgoed. Het gaat daarbij niet alleen over het beschermen en behouden van erfgoed, maar ook over het benutten van kansen voor leegkomende kerkgebouwen. Ook aandacht voor interieurs, vaak een vergeten onderdeel bij de instandhouding van erfgoed, kan worden verankerd in erfgoedbeleid. Onderwerpen die in deze kerkenvisie aan de orde komen, zoals een loket voor kerkeigenaren en een coördinatiefunctie ten behoeve van een integrale benadering van het erfgoed, kunnen eveneens onderdeel uitmaken van toekomstig erfgoedbeleid.

Kennis en gebruik van instandhoudings- en restauratiesubsidies

Voor instandhouding van rijksmonumenten kan subsidie bij de rijksoverheid worden aangevraagd. Voor 11 van de 14 rijksmonumentale kerkgebouwen wordt gebruik gemaakt van de Subsidieregeling instandhouding monumenten (Sim). Omdat de gemeente eigenaar is van een aantal bij de kerkgebouwen behorende torens, kunnen plannen van kerken en torens op elkaar worden afgestemd. 50% van de subsidiabele kosten wordt vergoed. Kerkeigenaren geven aan dat het eigen aandeel (50% + 100% van de niet-subsidiabele kosten) een knelpunt is; er wordt ingeteerd op het vermogen.
Voor de onderhoudskosten kent de gemeente Sluis een aanvullende subsidiemogelijkheid (zie hierboven Verordening instandhoudingssubsidies molens en kerken 2020). Niet alle eigenaren van rijks- en gemeentelijke monumenten zijn op de hoogte van de gemeentelijke subsidieregeling.
De provinciale subsidieregeling voor restauraties kent een subsidiepercentage van maximaal 70% en daarmee resteert een eigen bijdrage van 30%. De laatste jaren is door kerkeigenaren in de gemeente Sluis geen gebruik gemaakt van deze regeling.

Open Monumentendag

De gemeente Sluis neemt deel aan de jaarlijkse Open Monumentendag en roept eigenaren van rijksmonumenten op hun deuren op deze dag voor het publiek te openen. Samen met de gemeenten Hulst en Terneuzen brengt de gemeente een brochure uit, waarin alle opengestelde monumenten onder de aandacht worden gebracht.

6. Onderzoeksresultaten: Toekomstverwachting

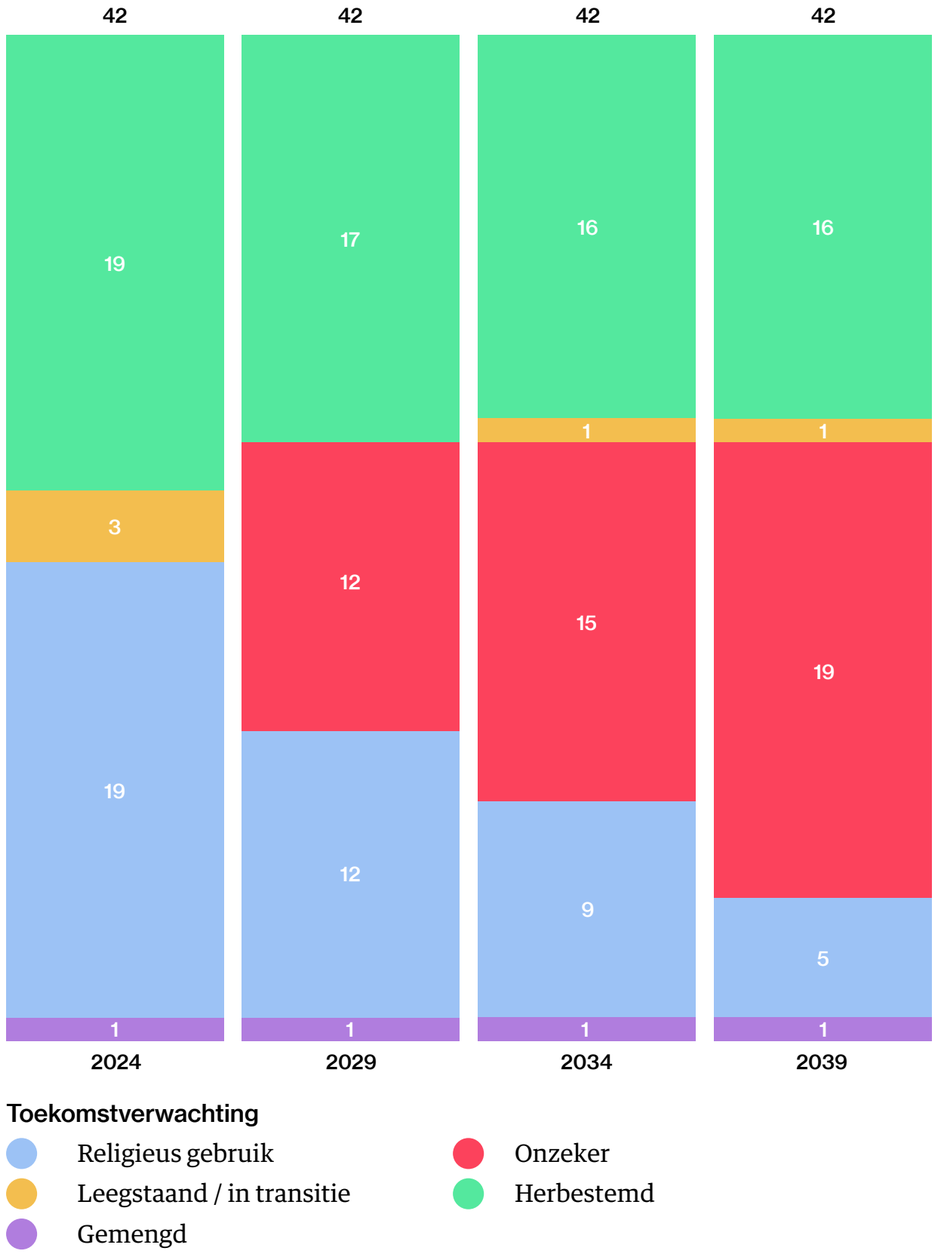

In maart en april 2024 zijn gesprekken gehouden met de eigenaren van kerkgebouwen in de gemeente Sluis. Daarnaast is een aantal eigenaren telefonisch gesproken of is er via de mail contact geweest. Een belangrijk onderdeel van deze gesprekken was de toekomstverwachting van het huidige gebruik van het kerkgebouw. Op het moment van de gesprekken werden 19 kerkgebouwen religieus gebruikt en was één kerkgebouw, de Johannes de Doperkerk in Sluis, deels herbestemd en deels in religieus gebruik.

Afname religieus gebruik

Een groot deel van de kerkeigenaren gaf aan dat het voortzetten van de religieuze functie in de toekomst onzeker is. Voor 7 kerken geldt deze onzekerheid op korte termijn, binnen 5 jaar. Binnen 10 jaar geldt dit voor 10 kerkgebouwen en binnen 15 jaar voor 14 kerkgebouwen. In het slechtste geval zou dat dus betekenen dat er over 15 jaar slechts 5 van de 19 (en één deels herbestemde kerk) kerkgebouwen voor kerkdiensten gebruikt worden. De onzekere toekomst speelt vooral bij de kerkgebouwen van de Protestantse Kerk in Nederland (PKN) en de Rooms-Katholieke Kerk (RKK).

Voor de rooms-katholieke kerkgebouwen is door het parochiebestuur, in overleg met het bisdom Breda, besloten dat Heilige Eligiuskerk in Oostburg parochiekerk blijft. De Heilige Maria Hemelvaartkerk in Aardenburg blijft geopend als bedevaartskerk. De kerken van Breskens en Schoondijke blijven geopend voor doordeweekse vieringen, totdat er een herbestemming is gevonden. De Heilige Bonifatiuskerk, een toeristenkerk in Cadzand, en de kapel in Sluis zullen wel in gebruik blijven. Voor de 3 kerkgebouwen die op het moment leegstaan geldt ook dat de toekomst onzeker is. In de kerkenvisie uit 2018 werd geconcludeerd dat 18 kerkgebouwen op middellange termijn hun religieuze functie zouden behouden. Uit de gesprekken die in 2024 zijn gehouden blijkt dat de onzekerheid groter is dan uit de kerkenvisie uit 2018 is gebleken.

Herbestemmingen

De gemeente Sluis kent een groot aantal herbestemde kerken: 19 en één die voor een groot deel herbestemd is, maar nog voor een deel religieus gebruikt wordt. Deze herbestemmingen zijn in veel gevallen toekomstbestendig. In 3 gevallen is dit niet zo: de Hervormde Kerk van Zuidzande

is herbestemd tot restaurant, maar staat momenteel te huur. De Lutherse Kerk in Groede en de Hervormde Kerk van Waterlandkerkje hebben een culturele bestemming. Er lijkt in de gemeente Sluis een overaanbod te zijn van locaties met een culturele functie, zeker in relatief kleine dorpen.

Monumenten

Het grootste deel van de kerkgebouwen in de gemeente heeft een monumentenstatus: 14 als rijksmonument, 13 als gemeentelijk monument. Hiervan zijn er nog 13 in religieus gebruik, zijn er 11 herbestemd, staan er 2 leeg en is er één deels herbestemd en deels in religieus gebruik. Qua toekomstverwachtingen lopen de monumentale kerken redelijk gelijk met de niet-monumentale kerken. De religieuze functies van de monumentale kerken zijn op lange termijn overwegend onzeker. Slechts twee kerkeigenaren verwachten wel zeker te zijn van de toekomst, die van de Hervormde Kerk in Nieuwvliet en de Heilige Bonifatiuskerk in Cadzand.

Interieurs

Museum Catharijneconvent registreert de interieurs van kerkgebouwen. De norm is dat deze interieurs elke 15 tot 20 jaar geïnventariseerd moeten worden. Een klein aantal kerkgebouwen in de gemeente Sluis voldoet hieraan.

De interieurs van de meeste rooms-katholieke kerken zijn de afgelopen twintig jaar geregistreerd. Daarnaast is het Lam tot Ardenburch in 2022 onderzocht. Voor de overige kerken is de inventarisatie niet up-to-date of helemaal nooit uitgevoerd. Voor een aantal herbestemde kerken zal dit niet relevant zijn, omdat het interieur sterk gewijzigd is door de herbestemming.

Bouwkundige staat

Behalve de situatie van de kerkeigenaar speelt ook de bouwkundige staat van een kerkgebouw een rol bij de toekomstbestendigheid van een kerkgebouw. Daarom heeft de Monumentenwacht Zeeland een bouwkundige quickscan gemaakt van alle kerkgebouwen in de gemeente. De kerken zijn beoordeeld op 4 criteria (de conditie van de fundering, de conditie van de gevels, vensters en deuren, de conditie van de kapconstructie en de conditie van de dakbedekking en goten). Op deze criteria is beoordeeld met scores tussen de 1 (zeer goed) en 6 (zeer slecht). Vervolgens is met behulp van deze scores de bouwkundige staat berekend.

Het merendeel van de kerkgebouwen in de gemeente Sluis scoort goed, namelijk 29 van de 42 gebouwen. 7 kerkgebouwen zijn in redelijke staat, 3 matig, 2 slecht en 1 zeer slecht. De bouwkundige staat van de funderingen is in alle gevallen goed of zeer goed. De condities van de kapconstructies zijn overwegend goed, maar een aantal kerkgebouwen scoort op dit onderdeel redelijk tot zeer slecht. Wat betreft gevels, vensters en deuren (33) en dakbedekking en goten (29) scoren de meeste kerkgebouwen wel goed, maar het aantal dat matig tot zeer slecht scoort is relatief hoog. Opvallend is dat de kerkgebouwen zonder monumentale status beter scoren dan de beschermde kerkgebouwen. Hoewel er subsidiemogelijkheden zijn voor het onderhoud van monumentale kerken, blijkt de opgave om deze gebouwen te onderhouden groter dan bij kerken zonder bescherming. De monumentale kerken zijn overwegend groter en hebben meer details, waardoor de onderhoudskosten hoger zijn. Het gemiddelde wordt ook beïnvloed door een aantal monumentale kerken dat in slechte tot zeer slechte staat is.

Er is weinig verschil tussen de bouwkundige staat van de rijksmonumenten en die van de gemeentelijke monumenten. De herbestemde kerkgebouwen zijn gemiddeld in een iets betere bouwkundige staat dan de kerkgebouwen in religieus gebruik. De leegstaande kerkgebouwen scoren gemiddeld twee keer slechter, omdat er weinig tot geen onderhoud uitgevoerd wordt. In de kerkenvisie uit 2018 is waarschijnlijk een andere rekenmethodiek gebruikt om de eindscore per kerkgebouw te berekenen. Hierdoor is het lastig om te vergelijken of de bouwkundige staat gemiddeld beter of slechter is geworden. Wel is duidelijk dat een aantal kerkgebouwen tussen 2014 (Kerk, Krimp en Kans) en 2024 door een restauratie of herbestemming een betere bouwkundige staat heeft gekregen.

Op basis van de bouwkundige scan is ook een inschatting van de onderhoudskosten gemaakt. De hoogte hiervan hangt onder andere af van de grootte van het gebouw, de monumentale waarde en de bouwkundige staat. Monumentale kerkgebouwen hebben vaak hogere onderhoudskosten. Een voorbeeld hiervan is de Sint-Baafskerk in Aardenburg. Deze verkeert op het moment in een goede bouwkundige staat, maar de verwachte onderhoudskosten zijn hoog omdat dit een groot een monumentaal gebouw betreft.

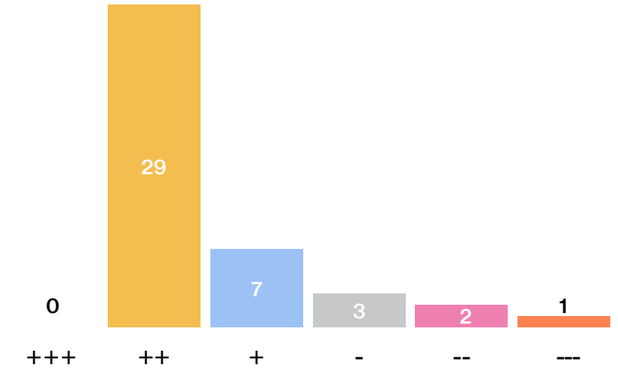

Bouwkundige staat

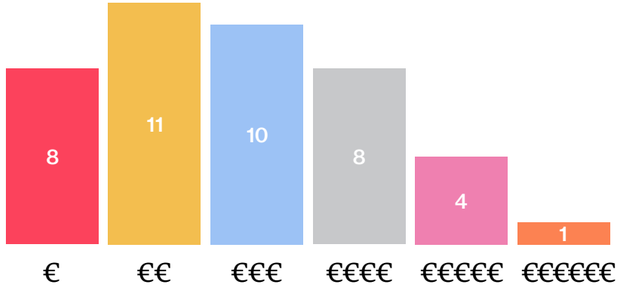

Indicatie verwachte kosten

Vochtproblemen

Houtrot in kozijn

Afgebroken beton

Achterstallig schilderwerk

Gebroken hardstenen hekpijler

Gebroken ruit

Gebroken steen

Begroeiing in goot

Scheur in muur

Ontbrekende dakpannen

Omgebogen loodslab

Omgebogen loodslab

Urgentie om actie te ondernemen

In hoeverre een kerkgebouw bedreigd wordt, wordt vooral bepaald door de toekomstverwachting van de eigenaar. Dit geldt zowel voor het voortzetten van het religieuze gebruik als de toekomstbestendigheid van een herbestemming. Het onderzoek naar de toekomstbestendigheid van kerkgebouwen moet zorgvuldig gebeuren. Mensen voelen zich vaak verbonden met de gebouwen, en dat geldt niet alleen voor de leden van de kerkgemeenschap die het gebouw gebruiken. Ook dorpsbewoners kunnen zich verbonden voelen met het kerkgebouw. Sommige kerken hebben monumentale waarde, anderen hebben een maatschappelijke functie binnen een dorp of wijk. Daarnaast zijn de meeste dorpen opgebouwd rond een centraal gelegen dorpskerk. Ook als een kerkgebouw de religieuze functie verliest, behoudt het een waarde voor de samenleving.

De mate van bedreiging is in de tabel op de volgende pagina weergegeven door middel van een stoplichtmodel. Als het kerkgebouw op korte termijn (binnen 5 jaar) bedreigd wordt, krijgt de kerk een rood bolletje. Speelt er een bedreiging op middellange termijn (5 tot 15 jaar), dan krijgt de kerk een oranje bolletje. Wordt er op lange termijn geen probleem verwacht met betrekking tot de instandhouding van het gebouw, dan krijgt de kerk een groen bolletje.

De mate van bedreiging van een kerkgebouw bepaalt vaak voor de gemeente Sluis om actie te ondernemen, maar niet altijd. Zo zijn er kerkgebouwen waarvan de toekomst van het gebruik niet bedreigd wordt, maar speelt er een praktische of vergunningskwestie waar de gemeente actie op moet ondernemen. Dit geldt voor de Gereformeerde Gemeente in Nederland in Oostburg en de Hervormde Kerk in Nieuwvliet. In een aantal gevallen wordt aan de gemeente geadviseerd om kerkgebouwen groepsgewijs te behandelen, ongeacht de mate van bedreiging. Dit betreft bijvoorbeeld de grote groep kerken van de rooms-katholieke Heilige Andreasparochie en de verschillende kerken met een culturele functie. Bij de laatstgenoemde groep is het voor de gemeente van belang om deze mee te nemen zodra het cultuurbeleid aangepast wordt. Voor zulke voorbeelden is een aparte kolom in het stoplichtmodel opgenomen, waarin de urgentie voor de gemeente om actie te ondernemen naast de bedreiging van het kerkgebouw is geplaatst.

Urgentietabel

Nr.	Kerk	Plaats	Funct.	Monu.	Bedr.	Urgent.
5	Gereformeerde Gemeente in Nederland	Oostburg	Herbestemd		Instandhouding op langere termijn goed (15+ jaar)	Geen actie vereist binnen 15 jaar
7	Gereformeerde Kerk	Oostburg	Herbestemd	Gemeentelijk monument	Instandhouding op langere termijn goed (15+ jaar)	Geen actie vereist binnen 15 jaar
8	Grote Kerk	Groede	Herbestemd	Rijksmonument	Instandhouding op langere termijn goed (15+ jaar)	Actie vereist binnen 5-15 jaar
9	Heilige Bavokerk	Groede	Herbestemd		Instandhouding op langere termijn goed (15+ jaar)	Geen actie vereist binnen 15 jaar
10	Lutherse Kerk	Groede	Herbestemd	Rijksmonument	Instandhouding op korte termijn onder druk (0-5 jaar)	Actie vereist binnen 5-15 jaar
11	Vm. Vrije Evangelische Gemeente	Nieuwvliet	Herbestemd		Instandhouding op langere termijn goed (15+ jaar)	Geen actie vereist binnen 15 jaar
14	Hervormde Kerk	Zuidzande	Herbestemd	Gemeentelijk monument	Instandhouding op korte termijn onder druk (0-5 jaar)	Actie vereist binnen 5-15 jaar
16	Vrije Evangelische Gemeente	Cadzand	Herbestemd	Gemeentelijk monument	Instandhouding op langere termijn goed (15+ jaar)	Geen actie vereist binnen 15 jaar
19	Gereformeerde Kerk	Schoondijke	Herbestemd	Gemeentelijk monument	Instandhouding op langere termijn goed (15+ jaar)	Geen actie vereist binnen 15 jaar
21	Hervormde Kerk	Waterlandkerkje	Herbestemd	Rijksmonument	Instandhouding op termijn onder druk te staan (5-15 jaar)	Actie vereist binnen 5-15 jaar
22	Vrije Evangelische Gemeente	Breskens	Herbestemd		Instandhouding op langere termijn goed (15+ jaar)	Geen actie vereist binnen 15 jaar
23	Gereformeerde Kerk	Breskens	Herbestemd		Instandhouding op langere termijn goed (15+ jaar)	Geen actie vereist binnen 15 jaar
27	Heilige Eligiuskerk	Hoofdplaat	Herbestemd	Gemeentelijk monument	Instandhouding op langere termijn goed (15+ jaar)	Geen actie vereist binnen 15 jaar
28	Hervormde Kerk	Hoofdplaat	Herbestemd	Rijksmonument	Instandhouding op langere termijn goed (15+ jaar)	Geen actie vereist binnen 15 jaar
29	Onze-Lieve-Vrouwe Sterre der Zeekerk	Slijkplaat	Herbestemd		Instandhouding op langere termijn goed (15+ jaar)	Geen actie vereist binnen 15 jaar
33	Kloosterkapel Ursulinen	Sluis	Herbestemd		Instandhouding op langere termijn goed (15+ jaar)	Geen actie vereist binnen 15 jaar
35	Hervormde Kerk	St. Anna ter Muiden	Herbestemd	Rijksmonument	Instandhouding op termijn onder druk te staan (5-15 jaar)	Actie vereist binnen 5-15 jaar
36	Hervormde Kerk	Retranchement	Herbestemd	Rijksmonument	Instandhouding op langere termijn goed (15+ jaar)	Geen actie vereist binnen 15 jaar
37	Ontmoetingskerk	Aardenburg	Herbestemd		Instandhouding op langere termijn goed (15+ jaar)	Geen actie vereist binnen 15 jaar
32	Johannes de Doperkerk	Sluis	Religieus gebruik / Herbestemd	Gemeentelijk monument	Instandhouding op langere termijn goed (15+ jaar)	Geen actie vereist binnen 15 jaar

Nr.	Kerk	Plaats	Funct.	Monu.	Bedr.	Urgent.
31	Onze-Lieve-Vrouw ten Hemelopnemingkerk	IJzendijke	Leegstaand	Gemeentelijk monument	Instandhouding op korte termijn onder druk (0-5 jaar)	Actie vereist binnen 5-15 jaar
34	Kloosterkapel Sint Anna	St. Anna ter Muiden	Leegstaand	Rijksmonument	Instandhouding op korte termijn onder druk (0-5 jaar)	Actie vereist binnen 0-5 jaar
42	Onze-Lieve-Vrouw ten Hemelopnemingkerk	Eede	Leegstaand		Instandhouding op korte termijn onder druk (0-5 jaar)	Actie vereist binnen 5-15 jaar
1	Oud Gereformeerde Gemeente in Nederland	Oostburg	Religieus gebruik		Instandhouding op langere termijn goed (15+ jaar)	Geen actie vereist binnen 15 jaar
2	De Open Haven	Oostburg	Religieus gebruik	Gemeentelijk monument	Instandhouding op termijn onder druk te staan (5-15 jaar)	Geen actie vereist binnen 15 jaar
3	Heilige Eligiuskerk	Oostburg	Religieus gebruik	Gemeentelijk monument	Instandhouding op termijn onder druk te staan (5-15 jaar)	Actie vereist binnen 5-15 jaar
4	Gereformeerde Gemeente	Oostburg	Religieus gebruik		Instandhouding op langere termijn goed (15+ jaar)	Geen actie vereist binnen 15 jaar
6	Koninkrijkszaal	Oostburg	Religieus gebruik		Instandhouding op langere termijn goed (15+ jaar)	Geen actie vereist binnen 15 jaar
12	Hervormde Kerk	Nieuwvliet	Religieus gebruik	Rijksmonument	Instandhouding op langere termijn goed (15+ jaar)	Actie vereist binnen 5-15 jaar
13	Vrije Evangelische Gemeente	Nieuwvliet	Religieus gebruik		Instandhouding op termijn onder druk te staan (5-15 jaar)	Geen actie vereist binnen 15 jaar
15	Mariakerk	Cadzand	Religieus gebruik	Rijksmonument	Instandhouding op korte termijn onder druk (0-5 jaar)	Actie vereist binnen 0-5 jaar
17	Heilige Bonifatiuskerk	Cadzand	Religieus gebruik	Gemeentelijk monument	Instandhouding op langere termijn goed (15+ jaar)	Geen actie vereist binnen 15 jaar
18	Heilige Petrus Apostelkerk	Schoondijke	Religieus gebruik	Gemeentelijk monument	Instandhouding op korte termijn onder druk (0-5 jaar)	Actie vereist binnen 5-15 jaar
20	Protestantse Kerk	Schoondijke	Religieus gebruik	Gemeentelijk monument	Instandhouding op termijn onder druk te staan (5-15 jaar)	Actie vereist binnen 5-15 jaar
24	Sionskerk	Breskens	Religieus gebruik	Gemeentelijk monument	Instandhouding op korte termijn onder druk (0-5 jaar)	Actie vereist binnen 5-15 jaar
25	Christengemeente Trefpunt	Breskens	Religieus gebruik		Instandhouding op termijn onder druk te staan (5-15 jaar)	Geen actie vereist binnen 15 jaar
26	Heilige Barbarakerk	Breskens	Religieus gebruik		Instandhouding op korte termijn onder druk (0-5 jaar)	Actie vereist binnen 5-15 jaar
30	Mauritskerk	IJzendijke	Religieus gebruik	Rijksmonument	Instandhouding op korte termijn onder druk (0-5 jaar)	Actie vereist binnen 0-5 jaar
38	Het Lam tot Ardenburch	Aardenburg	Religieus gebruik	Rijksmonument	Instandhouding op termijn onder druk te staan (5-15 jaar)	Actie vereist binnen 5-15 jaar
39	Heilige Maria Hemelvaartkerk	Aardenburg	Religieus gebruik	Rijksmonument	Instandhouding op termijn onder druk te staan (5-15 jaar)	Actie vereist binnen 5-15 jaar
40	Sint-Baafskerk	Aardenburg	Religieus gebruik	Rijksmonument	Instandhouding op korte termijn onder druk (0-5 jaar)	Actie vereist binnen 0-5 jaar
41	Hervormde kerk	Sint Kruis	Religieus gebruik	Rijksmonument	Instandhouding op korte termijn onder druk (0-5 jaar)	Actie vereist binnen 0-5 jaar

Functie:
- Religieus gebruik
- Herbestemd
- Leegstaand

Monument:
- Rijksmonument
- Gemeentelijk monument

Bedreiging:
- Instandhouding op korte termijn onder druk (0-5 jaar)
- Instandhouding op termijn onder druk te staan (5-15 jaar)
- Instandhouding op langere termijn goed (15+ jaar)

Urgentie
- Actie vereist binnen 0-5 jaar
- Actie vereist binnen 5-15 jaar
- Geen actie vereist binnen 15 jaar

7. Bevindingen

Uit de gesprekken met kerkeigenaren, de workshop met gemeenteambtenaren, de bouwkundige scan door de Monumentenwacht Zeeland en bureau-onderzoek zijn de volgende bevindingen opgemaakt.

Kerkgebouwen

- Van de 23 kerkgebouwen zonder religieuze functie hebben er inmiddels 20 een andere functie. Het grootste deel van de herbestemmingen is toekomstbestendig, met name woonfuncties.
- De toekomstbestendigheid van kerkgebouwen neemt door teruglopend religieus gebruik de komende jaren fors af. Dit geldt ook voor een aantal herbestemde kerkgebouwen. Herbestemmingen met een culturele functie kunnen elkaar beconcurreren.
- Kerkgebouwen in de gemeente Sluis bieden mogelijkheden voor maatschappelijke functies. In de gemeente zijn de kerken van Waterlandkerkje en Retranchement daarvan voorbeelden.
- De kerkgebouwen in de gemeente Sluis vertegenwoordigen veelal hoge cultuurhistorische waarden. Het merendeel (27/42) van de kerken is beschermd als rijks- of gemeentelijk monument.
- De inventarisatie van de interieurs is van een aantal kerkgebouwen niet actueel.
- De situatie per kern en per kerk is verschillend:

a. Oostburg, Breskens en Aardenburg hebben meer dan drie kerkgebouwen, een aantal kernen heeft slechts één kerkgebouw;
b. Diverse kerkgemeenschappen maken gebruik van meerdere kerkgebouwen, waardoor het gemiddelde gebruik per kerkgebouw minder dan één keer per week is;
c. Er zijn binnen de gemeente meerdere kerkgebouwen met culturele functies, waarmee zij mogelijke concurrenten van elkaar kunnen worden. Een keuze maken in kerkgebouwen met culturele functies is gewenst;
d. Eén kerkgebouw maakt inmiddels onderdeel uit van een dorpshuis (Retranchement). Het is vooral het initiatief van dorpsbewoners geweest om de kerk zo te behouden.
e. 85% van de kerkgebouwen bevindt zich in een redelijk tot goede bouwkundige staat (36/42).

Kerkeigenaren

- Krimpende kerkgemeenschappen zijn zoekend vanwege teruglopend kerkbezoek. Het gebruik van meerdere kerkgebouwen door één kerkgemeenschap stelt het draagvlak voor sluiting uit en creëert de behoefte aan meer vrijwilligers die juist minder beschikbaar zijn. De financiële middelen voor de instandhouding van kerkgebouwen moeten worden opgebracht door een steeds geringer aantal leden.
- Veel eigenaren van rijksmonumentale kerken (11/14) maken gebruik van de Subsidieregeling instandhouding monumenten (Sim) van het Rijk. Het eigen aandeel van 50% in de Sim wordt steeds lastiger op te brengen voor krimpende kerkgemeenschappen.
- Eigenaren van kerkgebouwen met een religieuze functie hebben een wisselende belangstelling voor neven- en/of herbestemmingen. De prioriteit van eigenaren van kerkgebouwen in religieus gebruik ligt bij de instandhouding van het gebouw en het voortzetten van het huidige gebruik. Het zoeken naar nevenbestemmingen, waarmee duurzaamheidsmaatregelen beter kunnen renderen, heeft vooralsnog minder prioriteit.

Als een kerkgebouw slechts beperkt wordt gebruikt, renderen duurzaamheidsmaatregelen onvoldoende. Daarnaast is verduurzaming een grote opgave voor kerkeigenaren, vanwege de vereiste kennis en de daarmee samenhangende kosten.
- Er zijn geen nieuwe of groeiende kerkgemeenschappen die interesse hebben in het overnemen van een ander kerkgebouw.
- Kerkeigenaren van herbestemde gebouwen zijn heel gemotiveerd om de nieuwe functie van het gebouw in stand te houden.

Gemeente Sluis

- De gemeente beschikt reeds over een kerkenvisie (2018). Het merendeel van de aanbevelingen uit deze kerkenvisie is echter niet structureel opgevolgd.
- De samenwerking tussen de gemeente Sluis en de kerkeigenaren is niet optimaal. De voorlichting en informatieverstrekking over bijvoorbeeld subsidiemogelijkheden kan worden verbeterd evenals de afstemming over onderhoud aan kerken, torens, klokken en uurwerken.
- Het visiedocument Krachtig Verbonden biedt ruimte voor een actievere rol van de gemeente op het gebied van erfgoed.

De gemeente Sluis heeft de intentie om het erfgoedbeleid te actualiseren. De visie is er wel, maar de uitwerking in concreet en actueel erfgoedbeleid en beleidsmaatregelen is te beperkt. Kerkeigenaren worden ad hoc gefaciliteerd.
- De gemeente heeft een gemeentelijke monumentenlijst en een subsidieregeling voor alle monumentale kerken. Deze subsidieregeling is bij de eigenaren echter onvoldoende bekend.
- Naar openbare functies herbestemde kerkgebouwen hebben de potentie de leefbaarheid in kernen te vergroten.

Provinciaal niveau

- Alle Zeeuwse gemeenten hebben een beroep gedaan op de decentrale uitkering ten behoeve van het opstellen van een kerkenvisie. De gehanteerde onderzoekaanpak voor kerkenvisies is voor elke Zeeuwse gemeente identiek, waardoor op provincieniveau de overkoepelende thema's zichtbaar worden. Zo kunnen vraagstukken provinciebreed worden aangepakt.
- De provincie Zeeland heeft in 2022 een herbestemmingsloods aangesteld.
- De Stichting Oude Zeeuwse Kerken is op dit moment nog niet in staat om als vangnet voor alle leegkomende kerken te dienen.

Deel 3. Verkenning en kansen

In deel 3 is in eerste aanleg een verkenning van de herbestemmingsmogelijkheden binnen de gemeente Sluis uitgewerkt (om de context te schetsen). Daarna zijn kansen tot herbestemmen uitgewerkt.

Vervolgens worden de uitkomsten van het verkennend onderzoek naar verschillende organisatievormen gepresenteerd (om het beheer en de exploitatie van kerkgebouwen te professionaliseren en financieel goed in te richten).

8. Verkenning gemeente Sluis

Bronnen

https://www.cbs.nl/nl-nl/visualisaties/dashboard-bevolking/regionaal/groei-en-krimp

https://www.cbs.nl/nl-nl/longread/diversen/2024/de-regionale-economie-2023

https://www.kenniscentrum-toerisme.nl/wiki/index.php/Event_00566

https://www.cbs.nl/nl-nl/longread/statistische-trends/2023/religieuze-betrokkenheid-in-nederland/5-de-religieuze-kaart

https://www.pbl.nl/publicaties/erfgoed-als-leefomgevingswaarde-essay

De gemeente Sluis bevindt zich in het westen van Zeeuws-Vlaanderen. De gemeente kwam in 2003 tot stand na een fusie van de gemeenten Oostburg en Sluis-Aardenburg. Sluis bestaat uit 16 dorpen en steden en een aantal buurtschappen. Het bestuurlijk centrum is Oostburg, samen met Breskens is dit de plaats met de meeste inwoners binnen de gemeente. De gemeente grenst aan de gemeente Terneuzen, aan de Belgische gemeenten Knokke-Heist, Damme, Maldegem en Sint-Laureins, aan de monding van de Westerschelde en de Noordzee.

Bevolking

Met een oppervlakte van 279,36 km² is de gemeente Sluis een van de grootste gemeenten van Nederland en de grootste van de provincie Zeeland. Het is ook een van de meest dunbevolkte gemeenten van het land. Met een inwoneraantal van 23.152 in 2024 heeft Sluis een bevolkingsdichtheid van 83 inwoners per vierkante kilometer. Ter vergelijking: de gemiddelde bevolkingsdichtheid in Nederland ligt met 529 inwoners per vierkante kilometer ver boven dat van Sluis.

In Sluis zal het inwoneraantal de komende jaren eerder af- dan toenemen.

Ondanks de nationale trend van bevolkingsgroei is er in plattelandsgebieden in het grensgebied vooral krimp. Sinds de totstandkoming van de gemeente in 2003 is het aantal inwoners bijna elk jaar gedaald en deze trend zal naar verwachting ook in de toekomst blijven doorzetten.

De krimp versterkt bovendien het effect van de vergrijzing. Het zijn met name de jongeren die vertrekken naar elders om te gaan studeren en werken. De leeftijdsopbouw van de gemeente Sluis verschilt behoorlijk met het gemiddelde van Nederland. In Sluis zijn ouderen oververtegenwoordigd, terwijl het aantal jongeren sterk is ondervertegenwoordigd.

Economie

Niet alleen in de bevolking van Sluis is een krimp te herkennen, ook in de economie is dat het geval. In eerste instantie leek de economie in Zeeland de afgelopen jaren juist te groeien. Zo was de economie in de provincie in 2021 na de coronapandemie zelfs toegenomen ten opzichte van 2019. Vooral in Zeeuws-Vlaanderen was een stijging te herkennen, met name dankzij de opbrengsten uit horeca en industrie in de regio.

Vanaf het derde kwartaal van 2022 begon de economie van Zeeuws-Vlaanderen, als enige regio in Nederland, echter weer te krimpen ten opzichte van het jaar daarvoor. De krimp zette door in 2023 met 5,5%, waar elders in Zeeland juist een lichte groei te herkennen was. De gestegen energieprijzen speelden hierin een grote rol, die met name de industrie in de regio trof.

Dit effect vond vermoedelijk plaats door de industrie in Terneuzen. In Sluis is het aandeel industrie echter kleiner dan elders in Zeeuws-Vlaanderen. Vooral de handel en horeca zijn in Sluis bepalend, gevolgd door de landbouw, bosbouw en visserij. Hoe de economie van de gemeente Sluis, gelet hierop, de afgelopen jaren is gegroeid of gekrompen is niet exact te achterhalen. Gezien de krimp in de regio en de beperkte groei in de rest van Zeeland is het aannemelijk dat Sluis in het midden ligt en dus waarschijnlijk een lichte krimp zal doormaken

Toerisme

De toeristische sector werd ook in Sluis tijdens de coronapandemie hard geraakt. In vergelijking met 2019 kende de gemeente Sluis in 2020 een daling in overnachtingen van maar liefst 16% tot 3,4 miljoen overnachtingen. In 2021 wist de sector zich weer te herstellen tot het niveau van voor de pandemie.

Gebaseerd op de toename van toerisme in de gehele provincie, die in 2023 groeide tot een recordhoogte, is de verwachting dat in de gemeente Sluis toerisme ook alleen nog maar is toegenomen. Het aantal overnachtingen in de provincie Zeeland nam toe tot 13,5 miljoen overnachtingen, 5% meer dan het jaar ervoor. Gezien de oververtegenwoordiging van de sectoren handel en horeca in de Sluis is het aannemelijk dat de gemeente deze groei in toerisme ook heeft doorgemaakt.

Religie

Zoals in het vorige deel is beschreven heeft de rijke historie van deze regio gezorgd voor een religieuze diversiteit die weer resulteert in een grote hoeveelheid kerkgebouwen. Met 42 kerkgebouwen heeft Sluis ruim tweemaal zoveel als het gemiddelde in de provincie Zeeland.

Anders dan het hoge aantal kerkgebouwen en de grote religieuze diversiteit doet vermoeden, valt het kerkbezoek in de gemeente Sluis lager uit. Uit het meest recente onderzoek van het CBS naar het percentage gelovigen per gemeente tussen 2012 en 2021 bleek dat slechts 14,8% van de bevolking in de gemeente Sluis regelmatig naar de kerk ging. Voor overig Zeeland ligt dit percentage op 24,7%.

Wonen

Op het gebied van wonen lopen in de gemeente Sluis een aantal bijzondere zaken door elkaar heen. Er is sprake van afname en vergrijzing van de bevolking en de economie groeit niet. Het is met name zorgelijk dat er sprake is van een afname van vooral jonge inwoners. De demografische ontwikkelingen wijzen in de richting van een afname van de beroepsbevolking en een daaraan verbonden groeiende behoefte aan (mantel)zorg en zorgwoningen. Mede door de krimpende beroepsbevolking is dus behoefte aan breed ingerichte en veelomvattende zorgvoorzieningen.

Op religieus vlak lag het aantal kerkgangers juist al enkele jaren geleden lager dan het provinciale gemiddelde. Hoewel het lastig is vast te stellen, is er mogelijk sprake van economische krimp. Het toerisme en de retail vormen in Sluis echter een uitzondering op de krimp door een zeer hoog aantal recreatieve overnachtingen. De verhoudingen tussen het afnemende aantal inwoners en de almaar groeiende toestroom aan toeristen zorgt in de gemeente dan ook voor spanningen. Spanningen die ook voelbaar zijn op de huizenmarkt. Het blijkt dat starters uit de regio steeds moeilijker aan een huis kunnen komen door het opstuwen van prijzen van (vakantie) woningen. Daarnaast brengt het een ander probleem met zich mee. Er is vraag naar seniorenwoningen en naar nieuwe woningen voor starters, maar woningbouw stuitte tot voor kort op allerlei belemmeringen omdat Sluis een krimpgemeente is. Met regelingen wilde de overheid onder andere voorkomen dat nieuwbouw leeg kwam te staan. Doordat er geen beschikbare woningen zijn voor jongeren trekken zij weg. Inmiddels is de situatie gewijzigd, krimp vormt niet langer een belemmering voor nieuwbouw. In het Beleidsplan Wonen (2023) heeft de gemeente Sluis de ambitie uitgesproken minstens 845 woningen voor jong en oud te bouwen tot 2030.

Perspectief

Nu de grenzen van het toerisme bereikt lijken te worden en de behoefte aan een bestendige economische toekomst voor jongeren en ouderen essentieel is, kunnen de leegkomende kerkgebouwen in potentie een bijdrage leveren aan de vraag naar kleinere woningen en zorgvoorzieningen. Nieuwe woonvormen kunnen daaraan een bijdrage leveren. Ook qua voorzieningenniveau ligt er een kans voor de relatief grote kerkgebouwen. Er is behoefte aan plekken voor ontmoeting en gezamenlijke activiteiten.

Zoals eerder geconstateerd zijn er wel grote verschillen tussen de verschillende kernen in de gemeente Sluis en daarom zal er telkens per kern en per kerkgebouw gekeken moeten worden naar eventuele mogelijkheden. De rol van de gemeente is daarin essentieel, met name omdat de gemeente goed op de hoogte is van de lokale problematiek. Tegelijkertijd zal de gemeente beslissingen moeten nemen over bestemmingswijzigingen. Rekening houdend met de transformatieladder (zie hoofdstuk 9) en de wenselijkheid om de bestemming te wijzigen, zal steeds een weloverwogen beslissing moeten worden genomen die recht doet aan de waarde van het gebouw.

Een bestemmingsplanwijziging betekent een intensief traject voordat er tot uitvoering kan worden overgegaan. De buurt, kerkgemeente en andere belanghebbenden dienen (verplicht onder de Omgevingswet) betrokken te worden in dit proces.

9. Kansen gemeente Sluis

Als kerkgebouwen hun oorspronkelijke functie dreigen te verliezen, hoeven ze niet meteen te worden gesloopt. Vaak zijn er kansen om deze gebouwen een nieuw leven te geven. Dat moet dan wel binnen bepaalde randvoorwaarden plaatsvinden. Zo zal voor een herbestemming vaak een bestemmingswijziging nodig zijn en een substantiële investering om het gebouw geschikt te maken voor de nieuwe functie. Ook dient er aandacht te zijn voor bijvoorbeeld de aanwezigheid van een kerkhof rond de kerk. Een herbestemmingstraject vergt veel tijd, maar leidt tot behoud van kwaliteit. Het is in veel gevallen ook een duurzame oplossing in vergelijking met nieuwbouw. Een zogeheten bij- of nevenbestemming, naast het religieuze gebruik, is ook mogelijk. In principe gelden hiervoor dezelfde uitgangspunten, maar behoudt een deel van het kerkgebouw de religieuze functie.

In de praktijk zijn er voor religieus erfgoed verschillende vormen van gebruik ontstaan. Deze vormen worden hier onderscheiden in drie typen: herbestemming, nevenbestemming en medegebruik:

- Herbestemming: Het gebouw wordt aan de eredienst onttrokken en krijgt een nieuwe functie;
- Nevenbestemming: Het gebruik van het kerkgebouw voor zowel religieuze als andere activiteiten, waarbij mogelijk herinrichtingsingrepen noodzakelijk zijn;
- Medegebruik: Ruimte bieden aan initiatieven die de betekenis van het kerkgebouw (kunnen) versterken door intensiever gebruik.

Hierna worden twee tools getoond die inzicht geven in de verschillende gebruiksmogelijkheden van een kerkgebouw en de afwegingen die hierbij kunnen worden gemaakt. Het zijn goede instrumenten om het gesprek aan te gaan wanneer een planontwikkeling op tafel komt en er een keuze moet worden gemaakt in een gewenste ontwikkelrichting.

Transformatieladder

De transformatieladder biedt overzicht van de gebruiksmogelijkheden van een kerkgebouw en is een instrument voor kerkeigenaren die op zoek zijn naar alternatieve gebruiksmogelijkheden. Dit kan variëren van multifunctioneel gebruik, waarbij de religieuze bestemming behouden blijft, tot een complete herbestemming. De transformatieladder kan gemeenten en kerkeigenaren helpen bij het bepalen van een passende nieuwe bestemming voor kerkgebouwen. Indien een gemeente overweegt mee te werken aan een bestemmingsverandering, zoals van een maatschappelijke naar een private bestemming, moet zorgvuldig worden overwogen wat de invloed daarvan is op het gebouw en de omgeving. Het is cruciaal om te erkennen dat een verandering naar een private bestemming voor maatschappelijke gebouwen vaak definitief is, net als afbraak. Dit resulteert in het verlies van waardevolle maatschappelijk bestemde gebouwen. Ook de belevingswaarden van kerkgebouwen gaan deels verloren bij een private bestemming, juist bij kerken die gebouwd zijn om publiek toegankelijk te zijn.

De verschillende treden van de transformatieladder verschaffen inzicht in de voordelen, nadelen en (on)mogelijkheden van elk type gebruik. De transformatieladder start bovenaan met functies die passen bij het oorspronkelijke publieke karakter van de kerk, naarmate de ladder verder wordt afgedaald verschuift dit naar meer private functies die verder van het oorspronkelijk gebruik afliggen. De onderste, vaak minst gewenste, trede is sloop. In sommige gevallen zal dit echter onvermijdelijk zijn.

Assenstelsel wenselijk gebruik

Dit assenstelsel is een model dat in een zoektocht naar een nieuw gebruik kan helpen om de wenselijkheid van toekomstige functies te identificeren. Het assenstelsel geeft op de horizontale as de twee uitersten in de exploitatie van het gebruik weer, namelijk een commercieel gebruik ten opzichte van een sociaal-maatschappelijk gebruik. Op de verticale as staan de twee uitersten van toegankelijkheid: een open functie ten opzichte van een gesloten functie. In de kwadranten die ontstaan zijn uiteenlopende functies in te vullen, die vervolgens gezamenlijk kunnen worden afgewogen op wenselijkheid, voor- en nadelen. Vaak zijn de keuzes in de kwadranten gerelateerd aan wat er al aanwezig is in de omgeving en wat er gewenst is. Normaal gesproken wordt deze afweging aan het begin van het planproces door een initiatiefnemer gemaakt. In het geval van Sluis kan het ook een aandachtspunt voor de gemeente zijn om proactief de wenselijkheid van een bepaald gebruik of een bepaalde functie te overwegen, om niet te worden overvallen door de plannen van een initiatiefnemer.

De regie op de bestemming in het omgevingsplan en de wil om mee te werken aan een bestemmingswijzing ligt immers bij de gemeente. Het gebruik van de transformatieladder kan in deze afweging een bruikbaar instrument zijn.

Religieus erfgoed in de leefomgeving

Naast het herbestemmen van het kerkgebouw, is het goed om te realiseren dat een kerk ook een bijdrage levert aan de leefomgeving. Dit gaat verder dan alleen de betrokken religieuze gemeenschap die gebruik maakt van het gebouw. Ook in een andere functie blijft een gebouw van invloed op de bredere leefomgeving. Herbestemmingen leiden daarom soms ook tot maatschappelijke baten. Een herbestemming kan immers bijdragen aan het behoud of de uitbreiding van lokale identiteit en voorzieningen, waardoor de leefbaarheid in een kern versterkt wordt. Ook kan een herbestemming lokale werkgelegenheid stimuleren of brengt het een kans om recreatievoorzieningen, winkels of horeca te exploiteren, naar gelang de behoeften in een kern. Tegelijkertijd is het moment van herbestemmen een kans om een gebouw ook te verduurzamen.

Die effecten zijn in de figuur hiernaast zichtbaar. Deze figuur kan benut worden bij het bepalen van de context en het effect van erfgoed op de leefomgeving.

Duidelijk is dat het effect van erfgoedwaarden binnen de leefomgeving een positief effect heeft op veel bredere aspecten in een samenleving en op de ruimtelijke kwaliteit van een stad, dorp of wijk.

Overzicht leefomgevingswaarden van erfgoed

Uit financieel oogpunt levert woningbouw een veelal economisch interessant alternatief. De beoogde woningen uit de woondeal hoeven namelijk niet allemaal nieuw gebouwd te worden. Bijkomend voordeel daarbij is dat omwonenden vaak ageren tegen nieuwbouw, maar minder tegen een herbestemming. Wonen in een kerk is in de gemeente Sluis inmiddels een beproefd concept.

De veelvoud aan gebouwen met een culturele functie in de gemeente Sluis leidt ertoe dat er voor een nieuwe culturele invulling van kerken eigenlijk geen ruimte is.

Op dit moment komen de initiatieven voor een herbestemming vooral vanuit de kerkbesturen zelf. Een kerkbestuur is in de regel niet bekend met al deze processen en regels. Het gevaar bestaat daarmee dat kerkeigenaren besluiten de kerk te koop zetten om dit over te laten aan professionals. Daarmee heeft het kerkbestuur minder invloed op de toekomst van de plek en het gebouw. Regelmatig komt het voor dat een kerk lang te koop staat. Dat heeft ook weer zijn weerslag op de onderhoudsstaat van een kerk.

Door de verkoop van een kerk zal het voor een gemeente moeilijker zijn om mee te denken over de toekomst van de plek en het gebouw. De gemeente zal bij verkoop een reactieve rol moeten innemen en komt ook sneller in een toetsende rol.

Het heeft de voorkeur om zoveel mogelijk proactief mee te werken aan een gebruik dat de leefbaarheid van de omgeving ten goede komt. Daarnaast is de kans op een nevenbestemming in het geval van verkoop heel klein. De gemeente kan hierop inspelen door vooraf in het proces al mee te denken over de bestemming van kerken. Om in een vroeg stadium in gesprek te komen, is een goed contact tussen kerkeigenaren en de gemeente noodzakelijk.

Door gebruik te maken van de bovengeschetste leefomgevingswaardentabel kan bewustwording worden gecreëerd van alle waarden en kwaliteiten die religieus erfgoed toevoegt aan zijn omgeving. Er kan een beeld geschetst worden van wat er voor de omgeving en betrokkenen op het spel staat bij een potentiële herbestemming. Dit draagt bij aan succesvolle herbestemmingen.

Kansen binnen de maatschappelijke bestemming

Kerken in religieus gebruik hebben in het omgevingsplan een maatschappelijke bestemming. Binnen deze bestemming past ook een cultureel gebruik, zoals concerten en exposities. In veel kerken wordt met name het cultureel gebruik ingezet als een nevenbestemming naast het religieus gebruik. In Sluis wordt door kerkeigenaren echter ook potentie gezien in een sociaal-maatschappelijk gebruik als gevolg van de grote zorgvraag. Een zorgfunctie past binnen de oorspronkelijke sociaal-maatschappelijke functie van een kerk.

Door de centrumfunctie van Oostburg zijn de mogelijkheden voor centrale functies in de overige kernen beperkt. Ook maatschappelijke en culturele functies die een breed publiek willen aantrekken, zijn hierdoor lastig in een kleinere dorpskern onder te brengen.

Concurrentie onder herbestemde kerken met een culturele bestemming is ook een probleem. Het publiek voor evenementen en bijeenkomsten zal zich verspreiden over de verschillende initiatieven, die daardoor geen hoge bezoekersaantallen zullen krijgen. In de praktijk blijkt dat herbestemde kerken of kerken met een nevenbestemming naast het religieus gebruik, lastig rondkomen en geen grote opbrengsten genereren uit de verhuur of het organiseren van culturele activiteiten. Nevengebruik helpt, maar is geen structurele oplossing. De instandhoudingskosten (restauratie en onderhoud) zijn in veel gevallen simpelweg hoger dan de inkomsten. Onderzoek naar een intensivering en professionalisering van het nevengebruik kan inzicht geven in mogelijkheden om in de toekomst meer inkomsten te generen. In sommige gevallen is een commercieel gebruik van kerken de enige financieel haalbare mogelijkheid. De maatschappelijke bestemming zal in dat geval omgezet moeten worden naar een andere bestemming. Er zijn voorbeelden van herbestemde kerken die financieel succesvol draaien, zowel met een maatschappelijke als andere bestemming, die inspiratie kunnen bieden.

Kansen voor monumentale kerken

Een monumentale bescherming van een kerkgebouw betekent een belemmering voor de herbestemmingsmogelijkheden. Wijzigingen aan het exterieur en het interieur van een monumentaal kerkgebouw zijn vergunningplichtig en zullen door de gemeente beoordeeld moeten worden. Voor grootschalige aanpassingen aan rijksmonumenten moet bovendien de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed om advies gevraagd worden.

Een neven- of herbestemming binnen de maatschappelijke bestemming vraagt doorgaans om minder bouwkundige aanpassingen dan een woon- of kantoorfunctie.

Bij een deel van de functies binnen de maatschappelijke bestemming, zoals een cultureel gebruik, blijft het kerkgebouw publiek toegankelijk. Het kerkelijk interieur, zoals de kerkbanken, kan in dat geval soms behouden worden. Ook aan het exterieur hoeft vaak niets verbouwd te worden.

Wanneer een kerkgebouw een zorgfunctie krijgt, ook al past deze binnen de maatschappelijke bestemming, zullen er wel vergunningplichtige aanpassingen aan het gebouw gedaan moeten worden. Denk bijvoorbeeld aan toegankelijkheid, het opdelen van de ruimte in kleinere eenheden, isolatie en verduurzaming.

Bij herbestemming naar een private bestemming, zoals wonen of kantoor, moeten dusdanige wijzigen aan het gebouw worden doorgevoerd, dat het aanvragen van een omgevingsvergunning altijd verplicht is. Denk daarbij aan het aanbrengen van een verdiepingsvloer, het opdelen in kleinere eenheden, het aanbrengen van extra kozijnen, dakvensters, balkons, zonnepanelen en isolatie.

Deze wijzigingen hebben invloed op de monumentale onderdelen van een kerkgebouw. De mogelijkheden om hiervoor een vergunning te verkrijgen zijn afhankelijk van de waarde van het gebouw en het ontwerp. Het zo respectvol mogelijk omgaan met de monumentale waarden vergroot de kansen op een vergunning. Medewerking van de gemeente is dus noodzakelijk. Het is daarom aan te raden om bij herbestemming in een vroeg stadium om tafel te gaan met de gemeente en de plannen te bespreken.

Urgentie, opgave, actie

Uit het eerdergenoemde blijkt het belang voor de gemeente om het beleid op orde te hebben. Er is groot aantal kerken met een onzekere toekomst. Ook herbestemde kerken zijn niet altijd zeker van hun toekomst. De verwachting is dat op termijn kerkeigenaren of ontwikkelaars met de gemeente in gesprek willen om de mogelijkheden van herbestemming van een kerkgebouw te bespreken.

Voor een succesvolle herbestemming is voldoende kapitaal nodig. De economische omstandigheden en de bedrijfssectoren in Sluis bieden beperkte kansen voor herbestemming van religieus erfgoed. Met name in de minder toeristische dorpen zal de herbestemmingspotentie voor meerdere kerkgebouwen laag zijn.

De opgave rondom kerken vraag om een integrale aanpak en samenwerking van veel partijen. In de verbinding tussen kerkeigenaren en potentiële ontwikkelaars, ondernemers en maatschappelijke en culturele partijen speelt de gemeente Sluis een cruciale rol. In de handreiking van de RCE (Kerkenvisies: van visie naar uitvoering) staat een aantal concrete acties die gemeenten kunnen nemen bij het herbestemmen van kerken.

Ten eerste zou er binnen de gemeente een vast overleg ten behoeve van preadvies opgezet kunnen worden. Dit betekent dat ontwikkelingen met betrekking tot kerkgebouwen eerder in beeld verschijnen en dat sneller duidelijkheid aan kerkeigenaren kan worden verschaft.

Sectoraal gezien zou de herbestemming van religieus erfgoed onderdeel moeten uitmaken van andere sectoren van beleid. Gemeentelijke afdelingen en teams zoals ruimtelijke ordening, vastgoed, recreatie en toerisme, kunst en cultuur, duurzaamheid en het sociaal domein moeten worden aangehaakt en op de hoogte worden gebracht van de problematiek onder kerkeigenaren. Behoeftes en herbestemmingskansen kunnen zodoende organisatiebreed worden overzien.

De logische vervolgstap is om te kijken hoe herbestemmingen deel uit kunnen maken van ontwikkelingsvisies en andere integrale beleidsplannen. Het is gewenst dat op korte termijn gemeentelijk beleid en herbestemmingen van kerkgebouwen op elkaar aansluiten.

Het is te verwachten dat een integrale aanpak om te komen tot een duurzame herbestemming voor langere doorlooptijden kan zorgen. Tijdelijke invullingen voor leegstaande of leegkomende kerkgebouwen kunnen dan een goede optie zijn om instandhouding van het pand tussentijds te waarborgen.

In het volgende hoofdstuk wordt duidelijk dat ook kerkeigenaren zich bewust moeten zijn van de toekomstbestendigheid van hun gebouw. De gemeente en externe partijen kunnen niet eenzijdig besluiten wat er met een kerkgebouw moet gebeuren. De integrale aanpak strekt zich ook uit naar de kerkeigenaren. Zij zijn uiteindelijk verantwoordelijk voor het gebouw en zijn als eerste aan zet om een herbestemmingstraject te starten. Zo'n herbestemmingstraject vraagt om verschillende expertises (ruimtelijke ontwerpen, verduurzaming, financiële haalbaarheid, plantechnische kennis, subsidie- en fondsenwerving, enz.). Een goede samenwerking tussen verschillende kerkeigenaren is daarom gewenst, zodat niet steeds opnieuw het wiel hoeft te worden uitgevonden. Door een clustering van kerken in de zoektocht naar toekomstperspectief kunnen bovendien keuzes gemaakt worden voor de meest passende scenario's per kerk. Verschillende organisatievormen die mogelijk zijn, worden in het volgende hoofdstuk toegelicht.

Interieur van de Open Haven in Oostburg

10. Organisatievormen

In dit hoofdstuk wordt een viertal voorbeelden beschreven van organisaties die het behoud van kerken als doel hebben. Daarna komt een drietal organisatievormen aan bod, die een mogelijke oplossing kunnen bieden in de gemeente Sluis. Hierbij staan eigendom en verantwoordelijkheid centraal. Afsluitend zal een nieuw perspectief worden geschetst van een mogelijke oplossingsrichting.

Organisatievormen, waarbij samenwerking tussen partijen gestimuleerd, uitgebreid of gezocht kan worden, kunnen een oplossing bieden voor de problemen, maar kunnen ook de genoemde kansen uit het voorgaande hoofdstuk benutten. Uit de gevoerde gesprekken blijkt dat kerkeigenaren geen bezwaar lijken te hebben tegen een meer integrale aanpak.

Uit die gesprekken kan de conclusie worden getrokken dat er op korte termijn in veel gevallen sprake is van een behoefte aan het neven- of herbestemmen van kerkgebouwen. De desbetreffende kerken zijn in veel gevallen niet van plan of in staat om zelf veel tijd en aandacht te besteden aan de neven- of herbestemming.

Daardoor staat de ontwikkeling stil en wordt de toekomst onzekerder. De kerken zien evenwel voordelen in een samenwerkingsvorm of een overkoepelende organisatie die een deel van de verantwoordelijkheid voor de toekomst van hun gebouw kan overnemen.

Op dit moment zijn er landelijk niet zo veel voorbeelden van daadwerkelijke regionale samenwerking tussen kerkeigenaren. Voor veel denominaties geldt wel dat er vanuit de landelijke dienst advies en betrokkenheid is om herbestemming te faciliteren. Ook fuseren binnen een denominatie gemeenschappen steeds vaker. Herbestemming of verkoop gebeurt echter vaak alsnog op een individueel niveau. De RCE heeft de afgelopen jaren met haar Programma Toekomst Religieus Erfgoed regelmatig publicaties verzorgd die goede en bruikbare informatie bevatten over toekomstig gebruik van kerkgebouwen, maar financiële steun vanuit de overheid is, behalve verduurzamingssubsidies en laagrentende leningen voor restauraties, lastig te verkrijgen.

Er bestaat wel een subsidie voor het uitvoeren van een haalbaarheidsonderzoek naar neven- of herbestemming (HBO), maar de omvang van deze subsidie is echter niet van dien aard dat daarmee een volledig herbestemmingstraject kan worden vormgegeven.

Omdat er landelijk onvoldoende mogelijkheden zijn om het behoud van monumentale kerkgebouwen daadwerkelijk te kunnen waarborgen, zijn er zijn verscheidene samenwerkingsverbanden voor monumentenbehoud opgericht. Hierna wordt een aantal organisaties beschreven die de problematiek van onder meer kerken hebben proberen aan te pakken. Eerst volgen een paar algemene organisaties, daarna wordt ingezoomd op religieus erfgoed.

Organisaties gericht op monumentenbehoud

1. Stadsherstel Amsterdam

Stadsherstel Amsterdam staat voor monumentenbehoud en doet dat veelal door eigenaar te worden van monumentale gebouwen. Daarbij probeert de stichting monumenteneigenaren te ontzorgen. Stadsherstel werd in 1956 opgericht uit bezorgdheid van particulieren die de stad zagen verkrotten. Zij wilden de schoonheid van het stadsbeeld beschermen. Met inbreng van privaat kapitaal werden de eerste panden aangekocht.

Tegenwoordig redt Stadsherstel niet alleen panden die in slechte staat zijn, maar koopt ook panden aan waar herbestemming of beheer een heet hangijzer is. De plannen, die worden gemaakt, worden in goed overleg met de eigenaar besproken. In eerste instantie kijkt Stadsherstel naar het behoud van een pand voor het historisch stadsbeeld. Daartoe is Stadsherstel enkele jaren geleden aangewezen als professionele organisatie voor monumentenbehoud (POM). Een voorwaarde waar Stadsherstel zich aan houdt is dat de haalbaarheid van een project leidend is voor een aankoop.

2. Stichting Monumentenbezit

Stichting Monumentenbezit is een landelijke speler. De stichting bestaat sinds 2014 en treedt op als landelijke beheerorganisatie voor cultuurhistorisch waardevolle gebouwen. In 2016 stootte het Rijk 29 monumenten af die via de Nationale Monumentenorganisatie werden ondergebracht in de Stichting Monumentenbezit, die de monumenten beheert en exploiteert. Inmiddels hebben zij 32 rijksmonumenten (in totaal zo'n 100 gebouwen) in bezit.

De gebruikte structuur van de organisatie werkt naar behoren. Monumentenbezit zelf treedt op als beheerorganisatie. Voor de exploitatie van monumenten worden exploitatiestichtingen in het leven geroepen die voorzien in bijvoorbeeld culturele en maatschappelijke programmering. Beide stichtingen hebben de vorm van een ANBI. De exploitatiestichting huurt het gebouw van de beheerder, maar draait ook op voor regulier onderhoud van het gebouw. Stichting Monumentenbezit doet de initiële investering.

Dat betekent dat de verantwoordelijkheid voor het financiële plaatje hoofdzakelijk nog steeds bij de plaatselijke beheercommissies ligt en niet wordt gedeeld. Alleen groot onderhoud komt voor de rekening van Monumentenbezit.

Eén van de monumenten van Monumentenbezit is de Grote kerk in Veere uit 1331. Het werd als monument aangewezen omdat de kerk in verval was geraakt en sloop dreigde. Vandaag de dag heeft de kerk een culturele programmering. Om de kerk daarvoor geschikt te maken werd er onder andere vloerverwarming aangelegd. Stichting Monumentenbezit verwierf de kerk in 2016 met als doel er een cultuurpodium van hoog niveau van te maken. Met behulp van de gemeente en een bruidsschat kon dit mogelijk gemaakt worden.

Ook een deel van de Sint-Baafskerk in Aardenburg is in eigendom van Stichting Monumentenbezit. De stichting is daarmee verantwoordelijk voor het onderhoud en restauraties. De kerk wordt gebruikt door de protestantse gemeente Sint-Kruis en Aardenburg. Ook vinden er culturele evenementen plaats.

Organisaties gericht op kerken

3. Stichting Oude Groninger Kerken

Stichting Oude Groninger Kerken (SOGK) zet zich in voor de instandhouding van monumentale kerken. Secundair hieraan is het streven naar maatschappelijk functioneren van kerken. SOGK is verantwoordelijk voor het onderhoud en de restauraties van de kerken. Dat reikt van regulier schilderwerk tot het uitgebreide restauraties. Deze verantwoordelijkheden passen bij een stichting die gaat over beheer en onderhoud. SOGK draait voornamelijk op vrijwilligers. Deze vrijwilligers nemen bij overdracht van de kerk plaats in een ‘plaatselijke commissie’. SOGK zegt zelf een faciliterende rol te hebben waar de commissies initiëren, organiseren en uitvoeren. De stichting is verantwoordelijk voor het onderhoud aan het gebouw. De vaste lasten worden in principe door de plaatselijke commissie opgebracht uit de opbrengsten van activiteiten. Deze constructie kan nadelig uitpakken voor de toekomstbestendigheid van kerken met weinig activiteiten. Het zijn juist die vaste lasten die veel geld kosten. Deze opzet werkt echter al geruime tijd voor SOGK.

4. Stichting Oude Zeeuwse Kerken

De Stichting Oude Zeeuwse Kerken (SOZK) is een waardevolle partner voor kerken in de provincie Zeeland. De stichting fungeert als achtervang voor leegkomende kerken die een bruidsschat kunnen meegeven en zorgt vervolgens voor onderhoud, beheer en exploitatie, veelal met plaatselijke vrijwilligers. Op dit moment draagt SOZK de zorg voor vier kerkgebouwen. De organisatie heeft de ambitie om het kerkenbestand uit te breiden en wil zich daarvoor verder professionaliseren. Ook beschikt de stichting niet over voldoende middelen om kerken her te bestemmen of te verduurzamen, zodat een nieuw en beter lonend gebruik vaak lastig is vorm te geven.

De voor herbestemming benodigde kennis is op dit moment niet aanwezig in de SOZK. Deze vrijwilligersorganisatie richt zich op dit moment vooral op het beheer en onderhoud van kerken met een maatschappelijke invulling.

Eigendom en verantwoordelijkheid

Uit de hiervoor beschreven voorbeelden blijkt dat deze collectieve monumentenbeheerders goed functioneren, omdat op basis van organisatie en financiën gemeenschappelijk draagkracht gezocht wordt. De samenhang en de slagkracht wordt daarmee groter en de verantwoordelijkheden komen bij de juiste partijen te liggen.
Een kerkbestuur is om uiteenlopende redenen dikwijls niet in staat om actief een herbestemming te onderzoeken. Met de beschreven voorbeelden zijn er verschillende samenwerkingsvormen genoemd die voor de gemeente Sluis van waarde kunnen zijn voor het behoud van het religieus erfgoed in de gemeente. Als het gaat om de toekomst van kerken die te maken hebben met een afnemend aantal leden zijn er drie vormen van eigenaarschap te onderscheiden:

1. De kerk blijft eigenaar en organiseert extra betrokkenheid en inzet via een stichting en/of een ondernemer.

Binnen deze vorm blijft het kerkbestuur eigenaar van de kerk, maar richt een stichting op voor de organisatie van het maatschappelijk of cultureel gebruik van de kerk. Bij eventuele commerciële verhuur (denk aan horeca in de kerk, commerciële zaalverhuur voor congressen, symposia, private diners, bijeenkomsten, etc.) exploiteert een derde partij, bijvoorbeeld een plaatselijke ondernemer, het commerciële gebruik. Het voordeel van deze opzet is dat de kerk zelf de regie houdt over de functies en zelf kan bepalen in welke mate zij verantwoordelijkheid neemt voor de andere zaken. Het is raadzaam om het contact met en de verhuur aan een commerciële partij via een stichting te laten verlopen. Indien de kerk besluit om de exploitatie onder te brengen bij een ondernemer of stichting dan komt een extra inkomstenstroom bij de kerk binnen ten behoeve van het beheer en onderhoud. Het kerkbestuur blijft echter wel eindverantwoordelijk voor beheer en onderhoud en er dient ook afstemming te blijven tussen ondernemer en kerkbestuur. Dit levert voor het kerkbestuur potentieel meer werk op dan minder.

Als het kerkbestuur eigenaar blijft van het kerkgebouw is het voordeel beperkt. Het zwaartepunt van de financiële en organisatorische verantwoordelijkheid ligt nog steeds bij de kerkeigenaar, waarmee de opgave hetzelfde blijft. Dit scenario lijkt minder gewenst, omdat de kerkeigenaar belast blijft met verschillende rollen. Hoewel dit scenario een goed uitgangspunt is voor een potentiële nevenbestemming, met minimale inbreuk op de religieuze functie, is de toekomstbestendigheid van het kerkgebouw niet gegarandeerd.

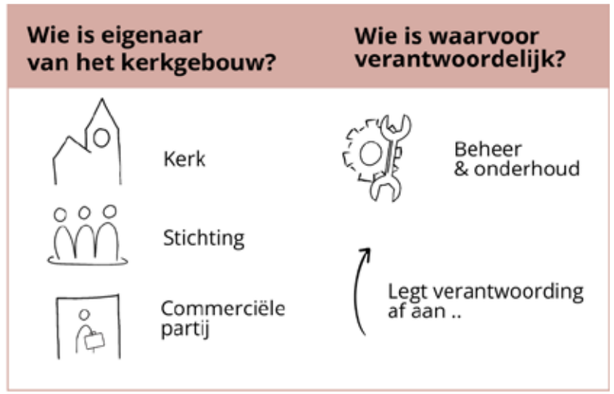

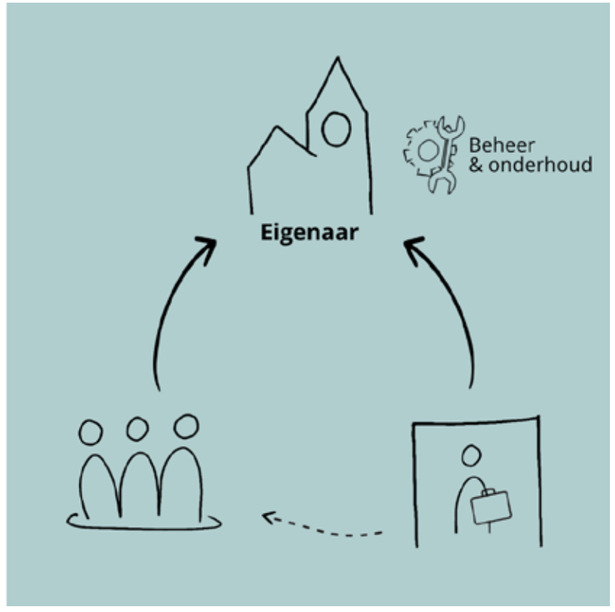

In deze vorm blijft de kerkgemeenschap als eigenaar verantwoordelijk voor beheer en onderhoud. Een stichting of ondernemer zet zich in voor de exploitatie van de kerk. Eventueel kan een ondernemer via de stichting extra inkomsten genereren (zie stippellijn).

2. Een stichting neemt de kerk over en geeft de kerkelijke gemeente de ruimte om op zondag de eredienst te houden.

In deze tweede vorm verplaatst het eigenaarschap van de kerk van het kerkbestuur naar een daarvoor opgerichte stichting. De kerkelijke gemeenschap blijft het kerkgebouw gebruiken voor de eredienst en huurt daarvoor het kerkgebouw van de stichting. Het wisselen van eigenaarschap van een kerk kan als een risico worden ervaren door de kerkelijke gemeente. Een kerkgemeenschap verliest de zeggenschap over het kerkgebouw. Het heeft echter wel een aantal voordelen die interessant kunnen zijn. Een stichting zou namelijk veel stoffelijke zorgen van de kerkelijke gemeenschap over kunnen nemen. In dit geval kan een stichting het beheer en onderhoud, klein en groot, op zich nemen waardoor het kerkbestuur hiervoor geen zorg meer hoeft te dragen. Zodoende kan de focus van het kerkbestuur vooral op de religieuze functie en kerkgemeenschap gericht blijven. Daarnaast is het nog mogelijk om met vrijwilligers andere activiteiten te organiseren. De zorg voor het kerkgebouw kan hiermee weggenomen worden voor het kerkbestuur.

De stichting zorgt namelijk voor de exploitatie van de maatschappelijke en commerciële activiteiten. Het staat de stichting daarmee in principe vrij om de kerk in te richten of te bestemmen zoals zij het wil. Er dient wel rekening gehouden te worden met een kerkruimte of kapel waar diensten gehouden kunnen worden. Ook heeft de stichting de vrijheid om derde partijen in te huren om andere activiteiten te organiseren. Dit gebeurt vanzelfsprekend met inachtneming van de kerkelijke functie, respect voor de eventuele monumentale (interieur)onderdelen en waar mogelijk in afstemming met de kerkelijke gemeente.

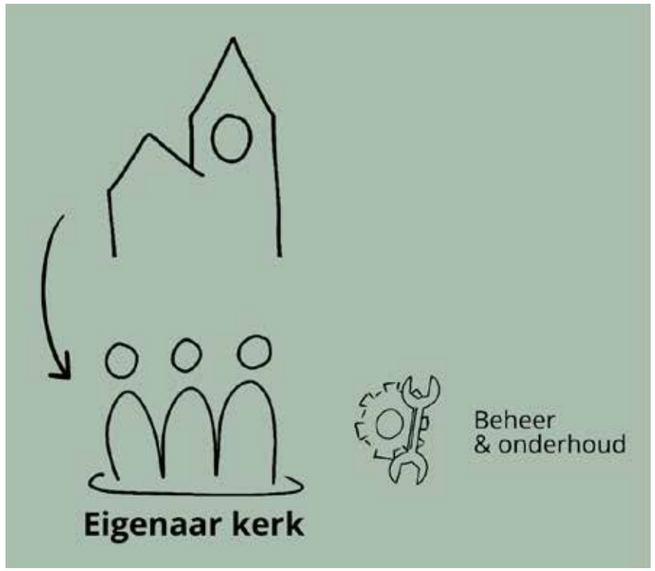

Vorm waarin de kerk wordt overgedragen in een stichting. De kerkgemeenschap kan de kerk blijven gebruiken voor de erediensten, de stichting is verantwoordelijk voor het beheer en onderhoud en de exploitatie.

3. Een investeerder koopt de kerk en maakt een plan waarin de kerkelijke gemeente eventueel ook nog een plek heeft.

In deze derde vorm gaat het eigendom van de kerk over naar een investeerder. De inbreng van een investeerder als eigenaar betekent niet per definitie dat de kerk als geheel een nieuwe functie krijgt en een religieuze functie onmogelijk wordt. Omdat een investeerder veelal kapitaalkrachtig is, kan bijvoorbeeld alleen de kerk overgenomen worden en het gebruik aan de huidige partijen worden gelaten. In dit geval worden de risico's wat betreft beheer en onderhoud geheel weggenomen bij de kerkeigenaar zelf. De investeerder kan op zijn beurt kiezen om een stichting de commerciële en maatschappelijke activiteiten te laten invullen. Dit zorgt voor een scheiding van verantwoordelijkheden die ten goede kunnen komen aan het voorbestaan van de kerk.

De investeerder hoeft niet altijd te streven naar de grootste winstmarge. Een bedrijf dat ook de maatschappelijke waarde inziet en bewaakt, levert meer op voor de kerken dan een bedrijf dat alleen op winstmaximalisatie inzet.

Dat betekent dat bij het zoeken van geschikte partners het maatschappelijk verantwoord ondernemen (MVO) van belang is. Een kerk in eigendom brengen van een bedrijf kan goed werken als er een forse investering nodig is. Een goed voorbeeld hiervan is de Johannes de Doperkerk in Sluis.

Het spreekt voor zich dat de mogelijke samenwerkingsverbanden zich niet beperken tot de genoemde voorbeelden. Een alternatief scenario is dat, wanneer kerkeigenaren helemaal geen toekomst meer zien in hun kerk, de religieuze functie komt te vervallen. Dan zal een variant op de derde optie aannemelijk zijn, waarbij het kerkgebouw volledig wordt herbestemd.

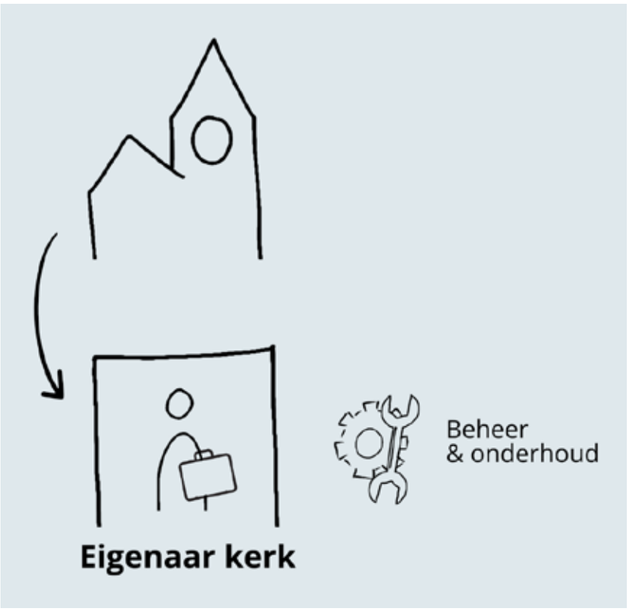

Vorm waarin een investeerder eigenaar wordt van de kerk. De kerkgemeenschap kan de kerk blijven gebruiken voor de erediensten, de investeerder is verantwoordelijk voor het beheer en onderhoud en de exploitatie.

Een nieuw perspectief

Uiteindelijk zijn alle kerkgebouwen anders, ook de context verschilt van kerk tot kerk, maar principes van verduurzaming en herbestemming kunnen voor een groot deel op dezelfde manier toegepast worden. Naast deze organisatorische varianten is een rendabele businesscase, en daarmee een toekomstbestendige kerk, sterk afhankelijk van een aantal factoren, zoals bestemmings- en financieringsmogelijkheden. Zo is een lage rente van belang om de herbestemming te kunnen financieren. Hierna wordt een nieuw perspectief beschreven, waarvoor de eerder genoemde varianten een basis vormen en voor Zeeland en de gemeente Sluis een maatwerkoplossing kunnen bieden.

Uit de gesprekken met kerkeigenaren van kerken met een onzekere toekomst is gebleken dat zij niet zelf kunnen of willen zorgdragen voor het beheer en de exploitatie van hun kerkgebouwen, waarmee de eerste variant afvalt. De tweede variant, waarbij een stichting de eigenaar wordt met eventueel religieus nevengebruik, lijkt goed bespreekbaar. De derde variant, waarbij het eigendom wordt overgedragen aan een investeerder, is een mogelijke optie.

Deze optie verdient nadere uitwerking en een goede voorlichting aan de kerkeigenaren, omdat de toekomst van het eventueel religieus nevengebruik sterk afhankelijk is van de wensen van de investeerder.

Het lijkt minder zinvol om voor een klein aantal kerken, bijvoorbeeld beperkt tot de gemeente Sluis, een aparte entiteit op te richten. Het is zinvoller om een regionale of provinciale entiteit op te richten of te gebruiken, waarin de provincie eventueel ook een rol zou willen spelen. Een stevige organisatie die zich inzet voor herbestemmen is hard nodig. Een dergelijke organisatie heeft eigen kapitaal nodig en zal tevens fondsen en subsidies kunnen verwerven. Een onderzoek naar de mogelijkheden om een herbestemmingsorganisatie (herbestemmingsfonds in de vorm van een stichting) op provinciaal niveau op te richten is wenselijk. In een dergelijk provinciaal fonds (stichting met een provinciale basis) kunnen kerken worden ondergebracht die winstgevend zijn, waarvan de opbrengst ten gunste kan komen van kerken die verliesgevend zijn. De figuur hiernaast laat schematisch zien hoe dat zou werken.

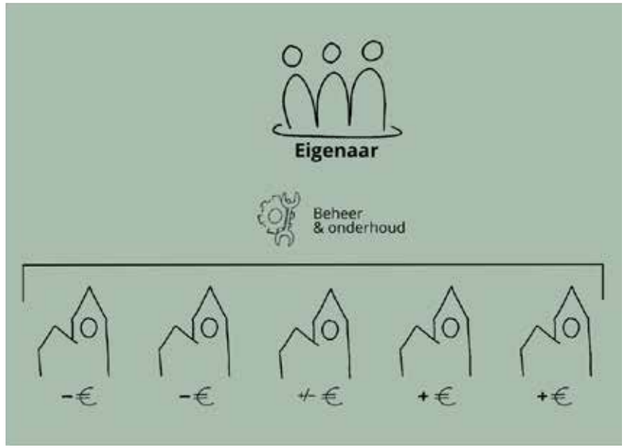

Het bundelen van kerken in een organisatie. In dit voorbeeld zorgen de kerken met een positieve balans voor de kerken die vooral geld nodig hebben.

Een nieuwe Zeeuwse stichting voor herbestemming van kerken zou kunnen zorgen voor collectieve herbestemming en verduurzaming van een flink deel van het bestand vrijkomende kerkgebouwen in Zeeland. Een intensieve samenwerking met SOZK ligt voor de hand. De nieuwe stichting zorgt voor de herbestemming van de kerkgebouwen en bewaakt daarmee samen met SOZK een belangrijk deel van de Zeeuwse cultuurgeschiedenis. In de toekomst kan de benodigde kennis en expertise (en kapitaal) wellicht gebundeld worden in één organisatie.

Door een gezonde mix van zowel kerkgebouwen met goede kansen op herbestemming als kerkgebouwen met een lagere potentie aan te kopen, is een stichting in staat om opbrengsten en kosten te verrekenen. Zo verdwijnt het uitgangspunt dat elke individuele kerk maximaal rendement moet opleveren en ontstaat er ruimte om een groter bestand van kerkgebouwen te herbestemmen. Bovendien levert het groepsgewijs ontwikkelen schaal- en efficiëntievoordelen op, die ook kunnen worden aangewend voor een bredere samenstelling van de kerkenmix.

Een gezonde mix kan worden bepaald aan de hand van criteria, zoals de staat van het gebouw, de ligging en ontwikkelpotentie.

Samenvatting

Omdat er erg veel geld geïnvesteerd zal moeten worden, lijken zowel privaat als publiek geld nodig. Het kan niet met alleen subsidie. Ervaring in herbestemmen en kennis van het gebied zijn van groot belang. Het aanhaken van lokale spelers is erg belangrijk.

Een dergelijke nieuw op te richten stichting zou niet alleen haalbare kerken moeten willen aankopen. Dit model is juist bedoeld om ook de minder rendabele kerken mee te nemen en te kunnen middelen met de meer rendabele kerken. Anders verdwijnen deze kerken uit het zicht en wacht hoogstwaarschijnlijk leegstand of sloop.

Het komt er op neer dat de besproken voorbeelden en opties de opmaat kunnen zijn voor maatwerk in de Zeeuwse context. De ondervraagde kerken hebben aangegeven geen zwaarwegende bezwaren te hebben met een overkoepelende organisatievorm, mits zij zelf blijven gaan over het moment van verkoop en de verkoopcondities.

De bedreiging en urgentie uit de gesprekken strekken zich uit over de komende vijftien jaar. Kerken die nu nog geen interesse hebben, kunnen later bij zo'n entiteit aansluiten waardoor de bescherming nu al beter gewaarborgd is.

Deel 4. Voorstel voor een visie, conclusies en aanbevelingen

Zoals alle Zeeuwse kerkenvisies wordt de rapportage afgesloten met een hoofdstuk conclusies en aanbevelingen. Ook is hierin een voorstel voor een visie van de gemeente Sluis opgenomen. Om de aanbevelingen uit dit hoofdstuk te borgen is in het laatste hoofdstuk een actieplan opgenomen, waarin wordt aangegeven op welke wijze de aanbevelingen kunnen worden vertaald in een gemeentelijke aanpak en mogelijk in gemeentelijke beleid. Voor kerkeigenaren en voor de gemeente zijn in bijlage 3 stappenplannen opgenomen die het actieplan kunnen ondersteunen.

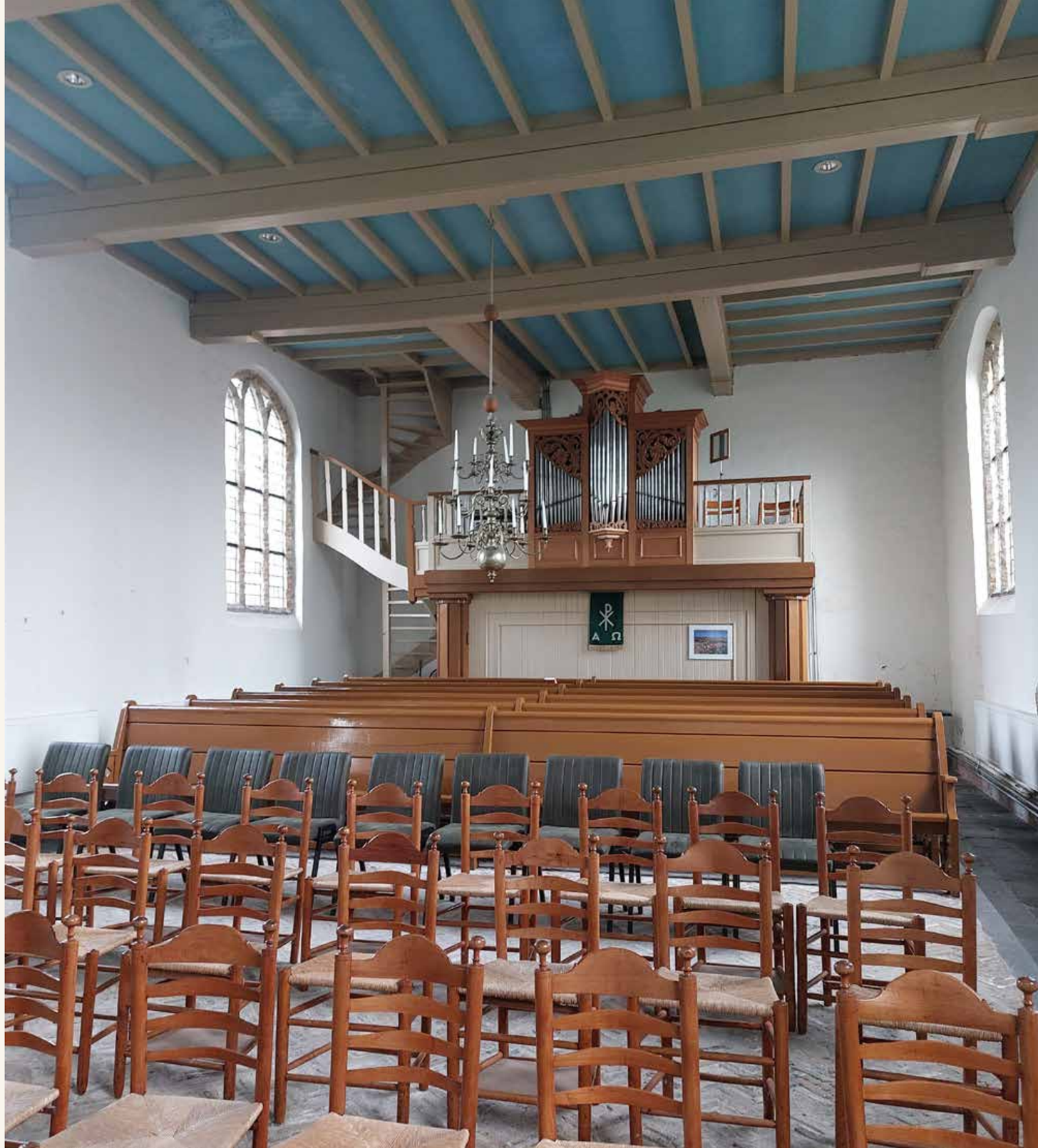

11. Voorstel voor een visie, conclusies en aanbevelingen

Voorstel voor een visie

Op basis van het onderzoek, de analyse en het beschreven toekomstperspectief kan het volgende gesteld worden.

Voor een groot aantal kerkgebouwen binnen de gemeente Sluis is het toekomstperspectief met betrekking tot het huidige gebruik niet positief. Het gaat daarbij met name om de in religieus gebruik zijnde kerkgebouwen, maar ook om leegstaande en een aantal herbestemde kerkgebouwen. In bijna alle gevallen betreft het tevens waardevolle kerkgebouwen, zowel in cultuurhistorisch als in maatschappelijk opzicht. Kerkgebouwen zijn tenslotte bakens in het landschap en in het hart van dorpen en steden.

Op grond hiervan is het volgende voorstel voor een visie geformuleerd:

Het gemeentebestuur van Sluis ziet voor zichzelf een inspanningsverplichting met betrekking tot de instandhouding van de monumentale kerkelijke gebouwen in de gemeente. De primaire verantwoordelijkheid voor het behoud ligt bij de eigenaar van het kerkgebouw, waarbij de gemeente initiërend en ondersteunend wil zijn in het proces om in samenspraak met eigenaren en bewoners te zoeken naar een nieuwe bestemming voor de kerkgebouwen.

Om dit voorstel voor een visie om te zetten in concrete acties zijn de volgende conclusies en aanbevelingen geformuleerd. Daarna volgt in hoofdstuk 12 een voorstel over de wijze waarop het gemeentebestuur van Sluis de stappen kan zetten om de inspanningsverplichting nader in te vullen.

Conclusie 1. Binnen nu en 15 jaar is in de gemeente Sluis bijna driekwart van alle kerkgebouwen in religieus gebruik bedreigd

1a. Bijna driekwart van alle in religieus gebruik zijnde kerkgebouwen wordt binnen nu en 15 jaar bedreigd

Door de aanhoudende ontkerkelijking is de toekomst voor veel kerkgebouwen in Nederland onzeker. In de gemeente Sluis is dit beeld vrij ernstig. In ieder geval ernstiger dan gemiddeld in de provincie Zeeland. Ten tijde van de uitvoering van het kerkenvisietraject waren er van de 42 kerkgebouwen 19 in religieus gebruik, 3 staan er leeg of zijn in transitie en eveneens 19 zijn er herbestemd. Eén kerkgebouw kent een gemengd gebruik (wonen en religieus). Binnen een termijn van 15 jaar denken de eigenaren van de 19 kerkgebouwen met een religieuze functie er 14 van de 19 dat de toekomst onzeker is. Dit betekent in het slechtste geval binnen 15 jaar een afname van het religieuze gebruik van bijna 75%, waarmee de situatie ernstiger zou zijn dan in 2018 is geconstateerd. Naast de kerken met een religieuze functie staan er 3 kerken leeg en zijn er 4 herbestemde kerken, waarvan de toekomst op de lange termijn (15 jaar) niet zeker is.

Het is belangrijk om goed na te denken over de toekomst van kerkgebouwen. Een kerkgebouw is meer dan een gebouw waar een kerkgemeente diensten houdt: Een kerk is een plaats van samenkomst in een wijk of dorp, is een herkenningspunt aan de horizon, heeft esthetische en economische waarden als gebouw, enzovoorts.

1b. Van 13 monumentale kerken met een religieuze functie worden er 11 bedreigd

Van de 19 in religieus gebruik zijnde kerkgebouwen zijn er 7 rijksmonument en 6 gemeentelijk monument. Een belangrijk inzicht is dat van deze 13 beschermde kerkgebouwen er 11 worden bedreigd. De meeste beschermde en bedreigde kerkgebouwen behoren tot de rooms-katholieke kerk en de PKN. Uit de bouwkundige scan is gebleken dat de onderhoudstoestand van deze bedreigde monumentale kerkgebouwen over het algemeen redelijk tot goed is. Daarnaast worden 2 herbestemde en 3 leegstaande monumentale kerkgebouwen bedreigd in hun voortbestaan.

1c. Bedreiging kerken in de meeste kernen

De bedreiging in het voortbestaan van de kerkgebouwen is verspreid over alle kernen in de gemeente Sluis.

1d. Communicatie met kerkeigenaren

Opvallend in de gemeente Sluis is dat een groot aantal kerkgenootschappen over meerdere kerkgebouwen beschikt, waarbij de Heilige Andreasparochie de meeste kerkgebouwen in het bezit heeft. Ook een aantal PKN-kerkbesturen heeft meerdere kerkgebouwen in eigendom. Er is sprake van geen tot nauwelijks communicatie tussen deze eigenaren en de gemeente. De communicatie over de problematiek van de leegkomende kerkgebouwen kan sterk worden verbeterd en kan eenvoudig worden georganiseerd.

Aanbeveling 1: Onderzoek op gemeenteniveau kansen voor kerken in relatie tot de toekomst en leefbaarheid van kernen

Een duurzaam toekomstperspectief voor leegkomende kerken kan het beste gevonden worden als het kerkgebouw een oplossing kan bieden voor een duurzame behoefte in de kern waar het kerkgebouw staat. Tegelijkertijd is het belangrijk dat de nieuwe functie als passend wordt ervaren door de betreffende kerk- en dorpsgemeenschap. Denken in ‘kerken als kansen’ in plaats van in ‘kerken als problemen’ is hierbij behulpzaam en zorgt voor een positievere benadering. Dorps- en centrumvisies kunnen hieraan een bijdrage leveren.

De gemeente Sluis kan integraal bekijken of er vanuit het sociaal of het cultureel domein ruimtevragen zijn die wellicht een nieuwe invulling kunnen geven aan kerkgebouwen. Zo kan een gezondheids- en/of welzijnsfunctie een mooie passende functie zijn voor een kerkgebouw, terwijl de kerk wellicht ook nog op zondag voor de religieuze functie beschikbaar kan blijven. De sociaal-maatschappelijke, en vaak ook de culturele, functies worden al gesubsidieerd door de gemeente Sluis. Door de sociaal-maatschappelijke functies te verplaatsen naar een monumentaal kerkgebouw kunnen deze budgetten, die al opgenomen zijn in de gemeentelijke begroting, dubbel renderen. Letterlijk voor hetzelfde geld kan het religieuze erfgoed beleefbaar blijven, een duurzame toekomst krijgen en doorgegeven worden aan volgende generaties. De oorspronkelijke ontmoetingsfunctie van het kerkgebouw keert terug en krijgt een nieuwe invulling. De mogelijkheden zijn globaal verkend tijdens de ambtelijke workshop over de kerkenvisie op 7 mei 2024. Verschillende opties zijn daarbij verkend, zoals dorpshuis, cultureel gebruik en wonen.

Uiteraard vergt een ‘gebouwenschuif’, waarbij functies verplaatst worden, nadere studie. Soms staat er net een nieuw dorpshuis of een andere voorziening, of betreft dit ook een monumentaal pand. Wel kan deze denkwijze gevoelsmatig voor bewoners een grote stap zijn. Vanuit de Omgevingswet ligt er de mogelijkheid om met participatie de buurt vanaf een vroeg stadium te betrekken. De gemeente kan ook bezien of behoeften van derden (bijvoorbeeld bedrijven die een bijzonder pand wensen) aan ruimte in een database kunnen worden opgenomen, waaraan de beschikbare ruimte in kerkgebouwen kan worden getoetst. Hoewel er in de gemeente Sluis in meerdere kernen (Aardenburg, Breskens, Cadzand, Groede, Nieuwvliet, Oostburg, Schoondijke, Hoofdplaat en IJzendijke) meerdere kerkgebouwen zijn, lijkt een onderzoek naar verhuizing van een kerkgenootschap binnen dezelfde kern weinig zinvol, vanwege het beperkte aantal toekomstbestendige kerkgenootschappen.

Aanbeveling 2: Onderzoek op gemeentelijk niveau kansen voor kerken in relatie tot de toekomst en leefbaarheid van de gemeente of zelfs de provincie

Ook op regionaal of provinciaal niveau kunnen er kansen zijn voor leegkomende kerkgebouwen. Denk aan het ontwikkelen van een campagne en activiteiten op het gebied van cultureel toerisme, de tijdelijke behoefte aan logies voor werknemers die gedurende een korte periode werkzaam zijn in de gemeente of het ondersteunen van arbeidsmigranten. Het is zaak om bij herbestemmingen van kerkgebouwen de vijver van mogelijke en kansrijke invullingen zo groot mogelijk te maken. Hierbij kunnen toekomstige ontwikkelingen op verschillende niveaus betrokken worden bij het onderzoek.

Aanbeveling 3: Start een structurele communicatie met de kerkeigenaren

Omdat de toekomstbestendigheid van het merendeel van de kerken in de gemeente onder druk staat is een structurele communicatie over de leegkomende (en leegstaande) kerkgebouwen in de gemeente Sluis noodzakelijk. Een kerkenplatform of een platform religieus erfgoed kan hierbij een goed instrument zijn. In een dergelijk platform kunnen eigenaren, die ondersteuning behoeven, zich melden of onderling contact zoeken. Ook is het aan te bevelen als gemeente open te staan voor andere organisatievormen die kerkgebouwen bezitten of kerkeigenaren vertegenwoordigen.

Conclusie 2. Veel kerkgebouwen hebben een beschermde status

De gemeente Sluis beschermt haar kerkgebouwen goed. Hoewel de gemeente een groot aantal nieuwere kerkgebouwen kent als gevolg van de oorlogsschade heeft het in de afgelopen jaren 13 kerkgebouwen aangewezen als gemeentelijk monument.

Museum Catharijneconvent adviseert om bestaande interieurregistraties up-to-date te brengen en te bezien of het mogelijk is in de niet eerder bezochte rijksmonumenten een actualisatie van de registratie en waardenstelling te laten uitvoeren.

Dit probleem doet zich in de gemeente Sluis slechts voor een deel van de kerken voor, omdat de registratie van de interieurs van de rooms-katholieke kerken grotendeels op orde is. Het interieur van het kerkgebouw Lam tot Ardenburch te Aardenburg is in 2022 geregistreerd, maar de inventarisatie van de meeste overige rijksmonumentale kerken is niet up-to-date of helemaal niet uitgevoerd.

Aanbeveling 4: Actualiseer registraties van kerkelijke interieurs

In kerkelijk Nederland geldt de ongeschreven regel dat het interieur van kerken eens in de vijftien tot twintig jaar uitvoerig geïnventariseerd moet worden. Museum Catharijneconvent denkt en/of werkt graag mee aan actualisatie. Geadviseerd wordt aan de eigenaren om de registratie van de kerkinterieurs te laten uitvoeren of te actualiseren.

Interieur van de Hervormde kerk van Schoondijke

Conclusie 3. De situatie per kern en kerk is verschillend

Per kerk is de uitdaging uniek. De dynamiek van de context is bijna overal anders: de betrokkenheid van de bewoners, de ligging en de geschiedenis. Uit het onderzoek is gebleken dat kerkgemeenschappen die meerdere kerkgebouwen in eigendom hebben de ervaring hebben dat bewoners van de ene kern een zekere drempel hebben om een kerk in een andere kern te bezoeken. Het afstoten van kerkgebouwen of het geven van een kapelfunctie in plaats van de eredienstfunctie heeft in de meeste gevallen niet tot het resultaat geleid dat andere kerkgebouwen beter benut werden.

In meerdere gesprekken is gebleken dat een kerkenaanpak in samenhang met de kern een voorwaarde voor succes is. Voor het leggen van verbindingen en contacten tussen eigenaren en de kern is de gemeente de eerstaangewezen partij. Dit betekent dat het denken vanuit mogelijkheden kan worden bevorderd, waarbij inwoners, ondernemers en andere partners gefaciliteerd worden in hun mogelijke initiatieven of initiatieven in gang kunnen worden gezet. Kerkgebouwen zorgen voor bezieling van dorpen en wijken. Mensen genieten in een steeds sneller veranderende wereld van de schoonheid van deze gebouwen en van het gevoel van verbinding met een rijk verleden. Dit vertaalt zich ook in financiële waarde. Woningen en andere gebouwen in een dorp of wijk worden aantrekkelijker gevonden als zij zich bevinden rond het monumentale erfgoed en worden in economische zin hoger gewaardeerd.

Overigens zijn er in de gemeente Sluis reeds 19 kerkgebouwen volledig herbestemd en heeft 1 kerkgebouw de bestemming wonen met een religieuze nevenbestemming (Sluis).

Opvallend is dat van de 19 herbestemde kerkgebouwen meer dan 60% de bestemming wonen heeft, waarvan in 3 gevallen in combinatie met een Bed en Breakfast en 1 in combinatie met een atelier. 2 kerkgebouwen hebben een horecafunctie, waarvan er overigens 1 te huur (en leeg) staat. In 5 kerkgebouwen is een sociaal/maatschappelijke functie ondergebracht. Bijna alle herbestemde kerkgebouwen zijn in particulier bezit. De tot wonen herbestemde kerkgebouwen zijn in principe toekomstbestendig. De kerkgebouwen met een sociaal/maatschappelijke functie zijn in de meeste gevallen (4 van de 5) onvoldoende toekomstbestendig. De voormalige kerk, nu dorpshuis, in Retranchement is de positieve uitzondering. Dit kerkgebouw heeft zowel een functie voor het dorp als voor bezoekers (dorpshuis en evenementen) en wordt door vrijwilligers in stand gehouden.

Aanbeveling 5: Bevorder haalbaarheidsonderzoeken voor bedreigde kerkgebouwen

Het is goed om tijdig een onderzoek te starten naar scenario's voor invullingen van (deels) leegkomende kerken en bijbehorende financiële onderleggers. Dan wordt immers voorkomen dat er bijvoorbeeld een maatschappelijke voorziening nieuw wordt gebouwd, terwijl het kerkgebouw ernaast leeg staat. Ook is het onwenselijk dat een kerkgebouw leeg komt te staan en de bouwkundige staat achteruit gaat. Voorbeelden als de kerkgebouwen in IJzendijke en Eede maken dit duidelijk. Nog duidelijker is het voorbeeld van de Kloosterkapel Sint Anna in Sint Anna ter Muiden, waarvan de eigenaar geen enkele behoefte toont zijn monument in stand te houden.

Voorkomen moet worden dat andere kerkgebouwen hetzelfde lot ondergaan. Afhankelijk van de urgentie is een haalbaarheidsonderzoek hiervoor de beste oplossing. Tenslotte kunnen, als er genoeg tijd is, alle relevante stakeholders betrokken worden en kunnen er maximaal creativiteit en kansen verkend worden. De ervaring leert dat een goede herbestemming ongeveer 5 jaar aan voorbereiding vergt.

Kerkeigenaren kunnen een subsidie aanvragen om ondersteuning van experts in te schakelen bij het onderzoeken van neven- of herbestemmingsmogelijkheden. In de gemeente Sluis wordt een dergelijk onderzoek uitgevoerd voor de kerk in Eede, waarbij subsidie is verkregen op grond van de *Subsidieregeling stimulering herbestemming monumenten*. Het advies is om deze regeling nadrukkelijker onder de aandacht te brengen van de kerkeigenaren.

Aanbeveling 6: Betrek eigenaren, dorpsraden en bewoners bij de toekomst van kerken

Eigenaren staan centraal, zij gaan immers over hun eigendom. Daarnaast zijn dorpsraden en bewoners cruciaal bij het nadenken over de toekomst van (dorps)kerken. Zij voelen zich vaak betrokken, hebben ideeën en netwerken, kunnen wellicht donaties bevorderen of vrijwillige inzet bieden en kunnen voor sommige functies potentiële toekomstige gebruikers van een kerkgebouw zijn.

Aanbeveling 7: Betrek kerkgebouwen bij ruimtelijke ontwikkelingen

Bij het opstellen van ruimtelijke visies, zoals de gebiedsontwikkelingen in Oostburg en IJzendijke, wordt aanbevolen de opgaven van mogelijk leegkomende kerkgebouwen mee te nemen. Het benutten van leegkomende kerkgebouwen voor andere functies kan een duurzame oplossing zijn.

Conclusie 4. Krimpende kerkgemeenschappen zijn zoekende

Het nadenken over de toekomst is een zoekproces met voor de meeste leden van de kerkgemeenschappen een emotionele lading, zeker als het einde van de religieuze functie in zicht begint te komen. Immers, zij en hun (groot)ouders en kinderen zijn in de kerk gedoopt, getrouwd en hebben er afscheid genomen van geliefden. De onderlinge band binnen een gemeenschap voelt als een 'warm bad'. Verder moet worden opgemerkt dat het parochiebestuur van de Heilige Andreasparochie in haar handelen ook te maken heeft met kerkelijke regels, waarbij het bisdom Breda een belangrijke rol speelt.

Krimpende kerkgemeenschappen gaan verschillend om met de gestage afname van het aantal dienstbezoekers en activiteiten. Veelal worden geleidelijke veranderingen ingevoerd. Jeugd- en andere activiteiten nemen steeds meer af. Ook voelt de kerkzaal te groot voor een steeds kleiner groepje kerkgangers. Een kleiner wordend team van vrijwilligers moet meer doen en kan lastig opvolgers vinden. Dit speelt met name bij bestuursfuncties. Bestuurders voelen de verantwoordelijkheid voor het onderhoud van een kerkgebouw steeds zwaarder op de schouders drukken. Voor de instandhouding van kerkgebouwen is noodgedwongen steeds meer behoefte aan specifieke expertise op het gebied van exploitatie, bouwkundige zaken, verduurzaming en financiën. Ook worden de inkomsten uit collectes lager en het kerkgebouw wordt steeds minder gebruikt.

De meeste krimpende kerkgenootschappen vinden het wel interessant om passende nevenbestemmingen te vinden en/of uit te breiden, maar zijn behoudend als het gaat om het soort activiteiten. In de gesprekken brengen vrijwel alle geïnterviewden ook in dat een kerkenaanpak in samenhang met de kern een voorwaarde voor succes is.

Aanbeveling 8: Onderzoek op regionaal/provinciaal niveau of professioneel beheer en exploitatie mogelijk is

Bij steeds meer kerkeigenaren ontstaat de roep om hun kerkgebouwen over te kunnen dragen aan een professionele partij die het eigenaarschap overneemt met alle bijbehorende verantwoordelijkheden (met eventueel de mogelijkheid om terug te huren voor de religieuze activiteiten, zolang die nog doorgaan).
Uit de verschillende vormen van eigenaarschap, zoals deze zijn beschreven in hoofdstuk 10 lijken twee varianten voor de kerkgebouwen in Sluis een oplossing te kunnen bieden. De variant waarbij een stichting het eigendom overneemt en de kerkgemeenschap, indien gewenst, het gebouw nog blijft gebruiken voor de eredienst is vergelijkbaar met de wijze waarop de Stichting Oude Zeeuwse Kerken momenteel opereert.
De andere variant is een meer commerciële oplossing, waarbij een investeerder/ontwikkelaar het eigendom overneemt. Ook dan zou de kerkgemeenschap, al dan niet tijdelijk, het gebouw kunnen blijven gebruiken (door bijvoorbeeld te huren). Het risico van beheer en exploitatie wordt dan volledig overgenomen.
Beide vormen van eigenaarschap kunnen niet alleen voor kerkeigenaren in de gemeente Sluis de oplossing voor de toekomst betekenen, maar ook op regionaal of zelfs provinciaal niveau.
Aanbevolen wordt om de resultaten van het onderzoek nader te bespreken met andere gemeenten en met de provincie Zeeland. Gelet op de omvang van het aantal kerkgebouwen waaraan de religieuze functie wordt onttrokken en de ligging daarvan (veelal in kleine kernen met minder rendabele/commerciële mogelijkheden) lijkt een provinciale maatwerkoplossing de beste optie.
Dit sluit overigens individuele herbestemmingsoplossingen die kerkeigenaren zelf aandragen niet uit.

Conclusie 5. Gebrek aan financiële middelen voor onderhoud

Ruim de helft (29 van de 42) de helft van de kerkgebouwen in de gemeente Sluis is redelijk tot goed onderhouden. Geconstateerd is dat de eigenaren van de kerkgebouwen worstelen met het vinden van middelen om de hoge instandhoudingskosten te betalen. De eigenaren van de rijksmonumentale kerkgebouwen kennen de landelijke subsidieregeling (Sim) en maken daarvan in de meeste gevallen gebruik. De weg naar de gemeentelijke subsidie weten zij nog niet te vinden en dit geldt eveneens voor de eigenaren van de kerkgebouwen die gemeentelijk monument zijn. Het opbrengen van de eigen bijdrage (naast de eventuele subsidie) is echter steeds vaker een probleem. Hierdoor bestaat het risico op achterstallig onderhoud, waardoor aanzienlijke bedragen nodig zijn om dit aan te pakken. Zonder structurele oplossing komt de staat van onderhoud in de komende jaren in gevaar en daarmee ook de toekomst van de kerkgebouwen.

Aanbeveling 9: Verbeter de voorlichting over subsidies voor monumentale kerkgebouwen

De gemeentelijke subsidieregeling voor onderhoud aan kerkgebouwen is bij de meeste eigenaren van kerken die de rijks- of de gemeentelijke monumentenstatus hebben nog niet bekend. Een regelmatig voorlichting op dit gebied wordt aanbevolen.

Aanbeveling 10: Monitor op gemeentelijk niveau de kerkgebouwen

De meeste rijksmonumentale kerkgebouwen worden regelmatig geïnspecteerd door de Monumentenwacht Zeeland. De inspectierapporten worden alleen aan de eigenaar verstrekt. Overweeg, in overleg met de eigenaren, om aan de Monumentenwacht Zeeland te verzoeken jaarlijks de inspectiegegevens te vertalen naar een monitor. Zo kan de gemeente overzicht houden op de onderhoudsstaat van de rijksmonumentale kerkgebouwen. Kerken die (nog) niet geïnspecteerd worden, kunnen mogelijk eveneens worden gemonitord, zodat de gemeente het inzicht op de onderhoudstand van alle kerkgebouwen houdt.

Nieuwe bestemming in ontwikkeling

Conclusie 6. Investeren in duurzaamheids-maatregelen rendeert voor oudere monumentale kerken (nog) niet

Met name jongere kerkgebouwen beschikken over bouwsystemen die veelal makkelijker te isoleren zijn en de installatietechnische basis is veel geschikter voor een duurzamer concept. Voor oudere monumentale kerkgebouwen is het de vraag welke investeringen in duurzame maatregelen zullen renderen. Wanneer de intensiteit van het gebruik achterblijft, zal er geen aanleiding zijn om investeringen te doen ten behoeve van het verlagen van de stookkosten.

Aanbeveling 11: Voer duurzaamheidsscans uit in combinatie met onderzoek naar neven- of herbestemming

Om de cirkelredenering te doorbreken, wel of niet investeren in duurzaamheidsmaatregelen als voorwaarde voor een intensiever gebruik van een kerkgebouw, zullen stappen gezet moeten worden. Inventariserende duurzaamheidsscans kunnen daarin helpen, maar dan wel in combinatie met een onderzoek naar neven- of herbestemming. Het (toekomstig) gebruik van de kerk is namelijk van invloed op de verduurzamingmogelijkheden. Wellicht kan in samenwerking met het Restauratiefonds worden overwogen aan kerkeigenaren de mogelijkheid van duurzaamheidsscans aan te bieden. Sinds 2023 is het mogelijk om gebruik te maken van het *Ontzorgingsprogramma Verduurzaming Monumenten* van het Restauratiefonds.

Conclusie 7. Ondersteuning bij het vinden van goede vrijwilligers is gewenst

Goede vrijwilligers zijn onmisbaar voor de instandhouding van religieus erfgoed op de langere termijn. Het niet meer adequaat kunnen vervullen van vrijwillige bestuursfuncties is nu één van de grootste knelpunten voor bedreigde kerkgebouwen met een religieuze functie.

Aanbeveling 12: Zet in op slimme werving van vrijwilligers

Op korte termijn is het belangrijk om een aantal knelpunten in besturen te helpen oplossen. Daarbij moet blijvend geïnvesteerd worden in het opzetten van vruchtbare netwerken en slimme wervingsmethoden van vrijwilligers. Een gemeentelijke databank van vrijwilligers kan daarbij behulpzaam zijn.

Conclusie 8. Contactambtenaar dringend gewenst voor kerkeigenaren en voor collega's bij de gemeente Sluis

Kerkeigenaren geven aan behoefte te hebben aan een aanspreekpunt bij de gemeente Sluis. De gemeente heeft onvoldoende capaciteit ten behoeve van beleid en uitvoering van de erfgoedtaken. Het toevoegen van de taak van aanspreekpunt als contactambtenaar maakt dat kerkeigenaren mogelijk sneller het contact met de gemeente zullen leggen. Zonder deze contactambtenaar kan de constructieve relatie, die via de kerkenvisie met de kerkbesturen is opgebouwd, weer verwateren. Gezien de uitdagingen waar een aanzienlijk deel van de kerkbesturen voor staat en de bedreiging die dit vormt voor een deel van het religieuze erfgoed van de gemeente Sluis is dit ongewenst.

Ook binnen de gemeentelijke organisatie staat de kerkenproblematiek nog niet voldoende scherp op het netvlies van beleidsafdelingen waar wellicht kansen liggen voor leegkomende kerkgebouwen. Denk aan gemeentelijke taken als: het huisvesten van sociaal-maatschappelijke functies (dorpshuizen of een bibliotheek), stimuleren van cultuur (muziekvoorstellingen, muziekschool), toerisme en recreatie (onthaalmogelijkheden), energietransitie bevorderen (zonnepanelen), etc. Een centrale aanjager, een contactambtenaar of erfgoedcoördinator is hierbij van groot belang.

Aanbeveling 13: Wijs bij de gemeente Sluis een 'kerkencoördinator' aan

Het opstellen van een kerkenvisie is een eerste stap. Nu de kerkenopgave in beeld is en kerkbesturen zich gesteund voelen om noodzakelijke vervolgstappen te zetten, is het belangrijk om binnen de gemeente Sluis een structurele aanjager beschikbaar te hebben. Op dit moment is hiervoor nog niemand aangewezen. Kerkeigenaren zijn zelf aan zet, maar uit het onderzoek blijkt dat het bundelen van krachten tussen de gemeente Sluis en de kerkbesturen/eigenaren van bedreigde kerken de kansen voor deze kerken aanzienlijk groter maakt om een volgende stap naar een duurzaam toekomstperspectief te zetten. Wellicht kan dit de zoektocht bevorderen naar functies waardoor de kerkgebouwen publiek toegankelijk blijven en het erfgoed beleefbaar blijft (denk aan maatschappelijke of culturele functies). Eigenaren van kerken die beginnen met het proces om tot een herbestemming te komen en eigenaren van reeds herbestemde kerken hebben behoefte aan contact met de gemeente over met de herbestemming verband houdende vraagstukken. Een aanspreekpunt of loket voor de kerkeigenaren is van belang om deze kansen voor de kerkenopgave in Sluis, vanuit gemeentezijde, te verzilveren.

Conclusie 9. Actueel gemeentelijk erfgoedbeleid ontbreekt

In hoofdstuk 5 is aangegeven dat de gemeente Sluis, met meer dan 220 rijksmonumenten en 125 gemeentelijke monumenten een grote(re) monumentengemeente is. Uit diverse beleidsdocumenten blijkt dat de gemeente zich verantwoordelijk voelt voor het erfgoed. De huidige erfgoednota dateert uit 2013 is daarmee onvoldoende actueel en niet gebaseerd op actuele, landelijke wetgeving (Erfgoedwet 2016 en Omgevingswet 2024). De erfgoedverordening daarentegen is in 2023 vastgesteld en daarmee actueel. Dit geldt eveneens voor de Welstandsnota die ook in 2023 is vastgesteld. Het visiedocument ‘Krachtig Verbonden’ voor de periode 2021-2025 vastgesteld biedt ruimschoots kansen voor een nieuw erfgoedbeleid.

Aanbeveling 14: Geef opdracht voor het opstellen van erfgoedbeleid

Het vormgeven van een actueel erfgoedbeleid kan mede worden gebaseerd op de uitkomsten van deze kerkenvisie. Voor een gemeente met meer dan 220 rijksmonumenten is het van belang dat het beleid wordt vastgesteld. Daarnaast is een afwegingskader gewenst, waarin wordt vastgelegd hoe moet worden omgegaan met het religieus erfgoed vanuit gemeenteperspectief. Herbestemming, vergunningverlening en ondersteuning van kerkgebouwen verdienen bijzondere aandacht en maatwerkoplossingen. Ook is het van belang de werkwijze binnen de gemeente Sluis, tussen de verschillende betrokken afdelingen, vast te leggen. Tenslotte is een koppeling van de kerkenvisie met de omgevingsvisie wenselijk. De erfgoed- en kerkencoördinator regisseert deze procesketen en zorgt dat het kerkenvraagstuk voldoende bekend is bij relevante gemeentelijke vakgebieden/beleidsdomeinen.

Hervormde Kerk in Retrancement

12. Actieplan

De kerkenvisie heeft als belangrijkste inzicht opgeleverd dat de meeste van de in de gemeente Sluis aanwezige kerkbesturen ervaren dat de toekomst van hun kerkgemeenschap onzeker is. Meer dan driekwart van alle kerkgebouwen met een religieuze functie hebben geen vanzelfsprekend duurzaam toekomstperspectief. Nu deze toekomstverwachtingen in beeld zijn gebracht, biedt dit de kans om proactief actie te ondernemen. Op deze wijze kan mogelijk worden voorkomen dat er nog meer kerkgebouwen leeg komen te staan, in verval raken en op den duur moeilijk meer te redden zijn. Proactief handelen kan een nieuw duurzaam toekomstperspectief voor kerkgebouwen opleveren, al dan niet in combinatie met de religieuze functie, als daarmee tijdig wordt gestart. Uit de gesprekken alsmede uit het onderzoek van COUP (hoofdstukken 8 t/m 10) en uit andere onderzoeken in Nederland blijkt dat zowel leden van kerkgemeenschappen als inwoners het liefst zien dat sociaal-maatschappelijke of culturele functies in leegkomende kerken worden ondergebracht. Het kost vaak meerdere jaren om de haalbaarheid van dergelijke projecten te onderzoeken en tot realisatie te komen. Het is dus zaak om tijdig te starten. Ook om andere kansrijke oplossingsrichtingen voor het ontkerkelijkingsvraagstuk te vinden is actie geboden.

Voorstel

De gemeente Sluis pakt de rol van initiator en inspirator op en nodigt de in de gemeente Sluis aanwezige kerkeigenaren uit die actief over de toekomst van hun kerkgebouw willen nadenken. Binnen het project Kerkenvisie (verdiepend onderzoek, fase 2) is hiervoor bij de gemeente geen budget meer beschikbaar uit de decentrale uitkering van het Rijk en zal dus budget moeten worden vrijgemaakt. In een op te richten projectgroep ‘Toekomst kerken Sluis’ vindt een nadere verkenning plaats naar vervolgprojecten en een mogelijk stappenplan (niet alles kan en hoeft tegelijkertijd) met als uitgangspunt de 13 aanbevelingen uit de kerkenvisie. De projectgroep stelt een vervolgaanpak/ uitvoeringsprogramma op en legt dit voor aan het college van Burgemeester en Wethouders, dat de gemeenteraad hierin kan betrekken. Het voorstel sluit overigens niet uit dat kerkeigenaren, de gemeente Sluis, maar ook stichtingen of commerciële partijen ook actie ondernemen. Daarin kan de provincie een rol van betekenis spelen.

Een onderzoek naar een algemene stichting die zich richt op herbestemmingen zou het probleem van leegstaand of bedreigd religieus erfgoed op grotere schaal kunnen adresseren.

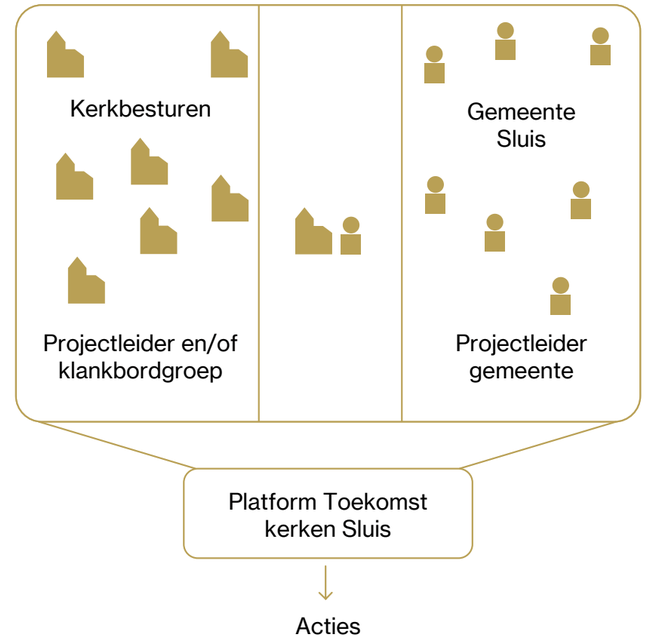

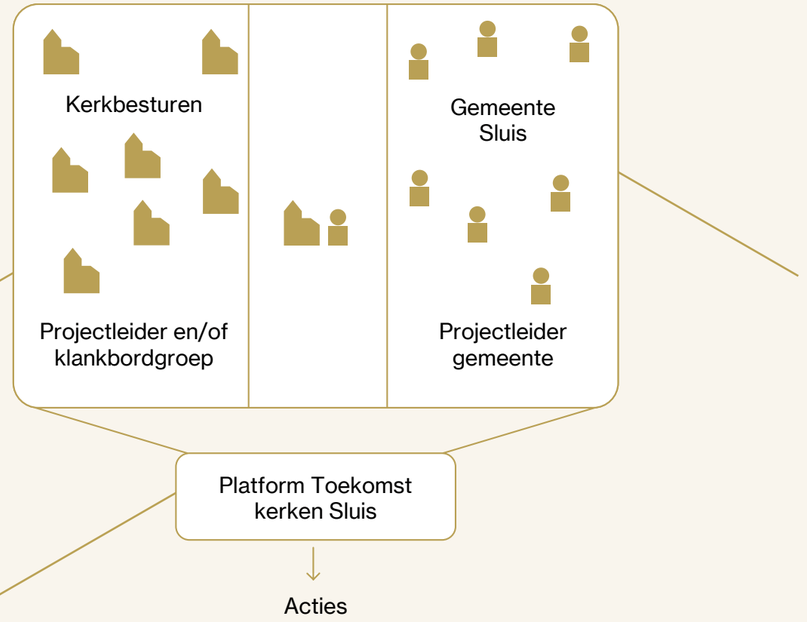

Kerkeigenaren Sluis

- Kerken met een onzeker toekomst-perspectief: vraag subsidie aan bij de rijksoverheid om de haalbaarheids- en duurzaamheidsmogelijkheden tijdig te onderzoeken en werk hierbij samen met de gemeente (aanbevelingen 5 en 6).

Structureel overleg tussen kerkeigenaren en gemeente

- Zet een structurele communicatie met alle kerkeigenaren op en voer daarmee een regelmatig overleg met deze eigenaren. Bedenk gezamenlijk een strategie voor de toekomst (aanbeveling 3);
- Bepaal, in goed overleg, een urgentielijst van aan te pakken projecten (lees kerkgebouwen) ter bevordering van de toekomstbestendigheid van leegkomende kerkgebouwen door:
  - Mee te denken over de opzet van een sterke organisatie die kerkgebouwen kan overnemen, waarbij de Stichting Oude Zeeuwse Kerken en mogelijk commerciële partijen gesprekspartners kunnen zijn (aanbeveling 8) en betrek hierbij ook het bouwbureau van het bisdom Breda voor de katholieke kerken;
  - Kansen te onderzoeken voor kerkgebouwen in relatie tot de toekomst en de leefbaarheid van kernen door het onderbrengen van sociaal-maatschappelijke of culturele functies (aanbevelingen 1 en 2);
- Bedenk hoe inwoners, dorpsraden en ondernemers bij projecten kunnen worden betrokken (aanbeveling 6);
- Zet in op een slimme werving van vrijwilligers, door bijvoorbeeld een kennisbijeenkomst te organiseren met een organisatie die hiervoor expertise heeft (aanbeveling 12).

Gemeente Sluis (intern)

- Stel een contactpersoon/coördinator erfgoed aan bij de gemeente als aanspreekpunt voor kerkeigenaren en collega's (binnen de gemeente) en maak deze persoon projectleider voor het religieus erfgoed (aanbeveling 13);
- Stimuleer kerkeigenaren van, in ieder geval de bedreigde, kerkgebouwen om neven- en/of herbestemmingsmogelijkheden, alsmede duurzaamheidsmaatregelen tijdig te onderzoeken (aanbevelingen 5, 6 en 11);
- Betrek kerkgebouwen bij ruimtelijke ontwikkelingen (aanbeveling 7);
- Verbeter de voorlichting over financiële mogelijkheden (rijks-, provinciale en gemeentelijke subsidieregelingen) aan eigenaren van monumentale kerkgebouwen (aanbeveling 9);
- Geef opdracht voor het opstellen van erfgoedbeleid (aanbeveling 14);
- Stimuleer de actualisatie van de beschrijving van de kerkelijke interieurs (aanbeveling 4);
- Onderzoek, eventueel samen met de provincie Zeeland, of een structurele monitor van de onderhoudsstaat van de monumentale kerkgebouwen (en eventueel alle kerkgebouwen) wenselijk en haalbaar is (aanbeveling 10).

Deel 5. Bijlagen

Bijlage 1

Kerkenpaspoorten

Legenda kerkenpaspoorten

- Christelijk gebruik
- Herbestemd
- Leegstaand / in transitie

- S Klein
- M Middelgroot
- L Groot
- XL Zeer groot

- Rijksmonument
- Gemeentelijk monument
- Geen monumentale status

1

Geen monumentenstatus
123 m²
Christelijk gebruik

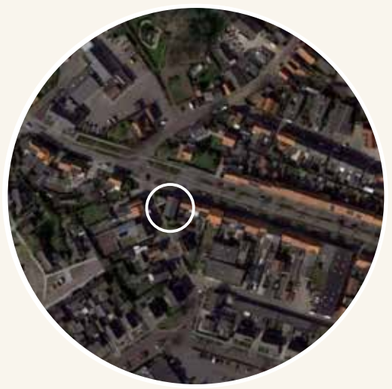

Oud Gereformeerde Gemeente in Nederland

Adres	Zuidzandsestraat 63 Oostburg
Bouwjaar	1958
Architect	C.M. Zuydweg
Bouwstijl	Traditionalisme
Denominatie	Oud Gereformeerde Gemeenten in Nederland
Gebruik	Religieus

Aan de Zuidzandsestraat in Oostburg ligt het kerkgebouw van de Oud Gereformeerde Gemeente in Nederland die in 1922 door de Scheveningse Visboer Fieret, die naar Zeeuws-Vlaanderen verhuisde, is opgericht. Dit kerkgebouw is gebouwd in 1958 als onderdeel van de wederopbouw en is tot stand gekomen naar ontwerp van architect C.M. Zuydweg in traditionalistische stijl. In de Tweede Wereldoorlog raakte de kerk van de oud gereformeerden beschadigd, waarna er tot 1958 gebruik werd gemaakt van een noodbarak.

Het bakstenen gebouw is sober vormgeven en wordt afgesloten met een zadeldak. Het meest kenmerkende aspect van het gebouw is het opvallende zeshoekige venster in de verder gesloten ogende voorgevel. In de zijgevels heeft het meerdere rechthoekige vensters. Het interieur van de kerk is eenvoudig ingericht, met vooraan in de zaal een preekstoel, met hiervoor een lessenaar en aan beide zijden twee kleine koorbanken. Aan de achterzijde van de zaal staat op het ruime orgelbalkon het kleine orgel van de kerk, boven de ingang van de kerkzaal.

De kerk van de Oud Gereformeerde Gemeente van Oostburg heeft beperkte architectuurhistorische waarde.

2

Gemeentelijk monument
442 m²
Christelijk gebruik

De Open Haven

Adres	Kerkplein 1 Oostburg
Bouwjaar	1950
Architect	F.H. Klokke
Bouwstijl	Shake-hands
Denominatie	Protestantse Kerk in Nederland (PKN)
Gebruik	Religieus

De Open Haven is het kerkgebouw van de Protestantse gemeente 'De Westhoek' in Oostburg, gelegen aan het Kerkplein. De kerk is gebouwd in 1950, waarbij de toren in 1958 werd aangebouwd. De kerk werd gebouwd ter vervanging van de vorige kerk die tijdens de Tweede Wereldoorlog verloren is gegaan. Het kerkgebouw is een bakstenen zaalkerk met half ingebouwde toren en een zadeldak. Aan de achterzijde heeft het gebouw een uitbouw die doet denken aan een apsis. Het ontwerp van de kerk sluit aan op de shake-hands stijl die tijdens de wederopbouw veel werd toegepast. Bij deze stijl vind een combinatie van een traditionalistische en modernistische architectuur plaats. Deze stijl is in de Open Haven bijvoorbeeld te herkennen aan de traditionele hoofdvorm als zaalkerk en de toepassing van modernistische elementen als het gebruik van beton en de moderne geometrische vensters in de zijgevels.

Ook de bijzondere opengewerkte klokkenverdieping op de traditionalistische toren is een goed voorbeeld hiervan. Bijzonder aan de klokkenverdieping is verder de luidklok van de kerk uit 1503. Deze klok was tijdens de Tweede Wereldoorlog gevorderd uit de vorige kerk om omgesmolten te worden, maar ging verloren toen de boot waarop het werd vervoerd in het IJsselmeer zonk. Na de oorlog werd het teruggebracht en in de nieuwe toren geplaatst.

In het interieur van de kerk is het liturgisch centrum te vinden aan het einde van de kerkzaal. Het orgel van de kerk uit 1955 staat op het orgelbalkon boven de ingang van de kerk.

De Open Haven is van architectuurhistorische waarde als voorbeeld van een wederopbouwkerk dankzij de opvallende shake-hands architectuur. Het gebouw heeft daarnaast ook waarde vanuit de verbinding met de vorige kerk, waarbij de historische luidklok een bijzondere herinnering vormt.

3

Gemeentelijk monument
XL 1536 m²
Christelijk gebruik

Heilige Eligiuskerk

Adres	Sint Eligiusplein 17 Oostburg
Bouwjaar	1949
Architect	F.H.M. Mol
Bouwstijl	Traditionalisme
Denominatie	Rooms-katholiek Kerkgenootschap in Nederland
Gebruik	Religieus

De Heilige Eligiuskerk in Oostburg is een rooms-katholieke kerk, gelegen aan het Sint Eligiusplein. De kerk is gebouwd in 1949. De kerk werd gebouwd ter vervanging van het eerdere katholieke kerkgebouw van Oostburg uit 1886. Het gebouw is een traditionalistische kerk in basilicastijl met een zadeldak en aan de voorzijde een dwars bouwdeel met lessenaarsdak waarin de ingang van de kerk is geplaatst, gebouwd naar ontwerp van architect F.H.M. Mol. Naast de kerk staat een vierzijdige toren die via een kleine gang met de kerk is verbonden en tien jaar na de bouw van de kerk werd gebouwd. Aan de achterzijde heeft de kerk een apsis.
Het ontwerp van de bakstenen kerk sluit aan op het traditionalisme van de wederopbouwperiode door onder andere de geslotenheid van het ontwerp met kleine ramen, de eenvoudige hoofdvorm en het materiaalgebruik. Vanuit de basilicastijl is het ontwerp echter ook beïnvloed door de Romeinse architectuur. Zo heeft de voorgevel van de kerk veel weg van een Romeinse tempel. Ook in de toren zijn enkele klassieke invloeden te herkennen, zoals de zuilen die bovenin te zien zijn.

In het interieur van de kerk zijn bij de zijbeuken soortgelijke pilaren aanwezig als in de entree, die in de kerkzaal de muren van de lichtbeuk dragen. Vooral bijzonder aan het interieur is het koor van de kerkzaal, in de apsis. Hier staat het altaar met daarachter het orgel onder een rijk versierde halve koepel. De kerkzaal is in 2001 sterk verbouwd en verkleind, maar grotendeels behouden gebleven in oorspronkelijke staat.

De Heilige Eligiuskerk heeft een bijzonder hoge architectuurhistorische waarde als kerk in de basilicastijl en als een vroege wederopbouwkerk. In het interieur is daarnaast de fraaie versiering van de apsis waardevol.

4

Geen monumentenstatus
343 m²
Christelijk gebruik

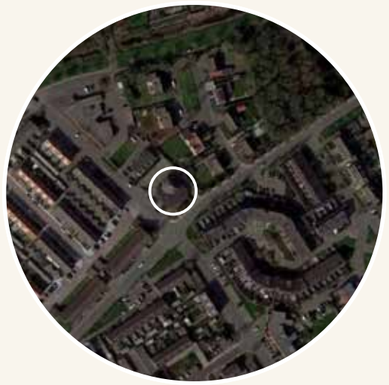

Gereformeerde Gemeente

Adres	Melkweg 3 Oostburg
Bouwjaar	1994
Architect	Lockefeer & Verhulst Projecten
Bouwstijl	Modern
Denominatie	Gereformeerde Gemeenten
Gebruik	Religieus

Het kerkgebouw van de Gereformeerde Gemeente van Oostburg ligt aan de Melkweg en werd gebouwd in 1994 voor de gemeente die in 1982 was ontstaan na een splitsing in de Gereformeerde Gemeenten in Nederland in Oostburg. Deze kwam samen in het verenigingsgebouw van de Nederlands Hervormde Kerk en later in de Gereformeerde Kerk aan de Molenberg. Van de jaren ’20 tot ’50 werd er al driemaal een Gereformeerde Gemeente gesticht, maar deze gingen over naar andere kerkgemeenschappen of werden opgeheven.

Het kerkgebouw is ontworpen door het architectenbureau Lockefeer & Verhulst Projecten en is een modern gebouw van baksteen. Het gebouw bestaat uit een plat bouwdeel, met in de linker achterhoek een achtzijdige koepel met kleine dakruiter. De ingang bevindt zich centraal in de voorgevel van het platte gedeelte onder een kleine overkapping.

De kerkzaal bevindt zich in de koepel van het gebouw. Hier bestaat het interieur uit een zaal met wit geverfde muren, met hierin een modern ogende preekstoel en orgel en hiernaast een avondmaalstel. Het orgel is in 2016 in de kerk geplaatst en het orgelfront is vervaardigd door jongere gemeenteleden. In de rechterwand van de zaal zijn in het venster opvallende, moderne glas-in-loodruiten te vinden.

Het kerkgebouw van de Gereformeerde Gemeente van Oostburg is van architectuur-historische waarde als het enige modernistische kerkgebouw uit de jaren ’90 van de 20e eeuw binnen de gemeente Sluis.

5

Geen monumentenstatus
327 m²
Herbestemd

Gereformeerde Gemeente in Nederland

Adres	Oudestad 37 Oostburg
Bouwjaar	1931
Architect	Onbekend
Bouwstijl	Traditionalisme
Denominatie	N.v.t.
Gebruik	Wonen

Het voormalige kerkgebouw van de Gereformeerde Gemeente in Nederland van Oostburg is gelegen aan de Oudestad en is gebouwd in 1931. De kerk werd oorspronkelijk gebouwd voor de Gereformeerde Gemeente, maar deze ging in 1956 over naar de Gereformeerde Gemeente in Nederland. In 1982 zijn 70 leden afgescheiden van de gemeente, die weer een Gereformeerde Gemeente vormden en in 1994 een kerk bouwden aan de Melkweg (kerk nummer 4). In 2002 werd de Gereformeerde Gemeente in Nederland in Oostburg opgeheven en kwam het gebouw buiten gebruik te staan. Het is sindsdien herbestemd tot woning.

Het voormalige kerkgebouw is een eenvoudige traditionalistische zaalkerk en is opgetrokken uit baksteen. Het gebouw heeft in de voor- en zijgevel meerdere rondboogvensters, die nu worden afgedekt met rolluiken.

Het gebouw heeft een zadeldak dat aan beide zijden wordt afgesloten met doorlopende topgevels. Aan de voorzijde heeft de gevel een kleine decoratie met hierin het bouwjaar vermeld. In de gevel zijn op meerdere plekken scheuren in het metselwerk aanwezig. Over de huidige staat van het interieur van het kerkgebouw is geen informatie beschikbaar.

Door de herbestemming tot woning en de plaatsing van de rolluiken op de gevels, die de historische uitstraling verstoren, heeft het voormalige kerkgebouw slechts beperkte architectuurhistorische waarde. Omdat de oorspronkelijke rondbogen nog wel aanwezig zijn kan, indien de rolluiken verwijderd worden, de historische uitstraling worden hersteld.

6

Geen monumentenstatus
824 m²
Christelijk gebruik

Koninkrijkszaal

Adres	Weststraat 3 Oostburg
Bouwjaar	1977
Architect	Onbekend
Bouwstijl	Modern
Denominatie	Jehovah's Getuigen
Gebruik	Religieus

De Koninkrijkszaal is het gebouw van de Jehovah's Getuigen, gelegen op de hoek van de Weststraat en de Burgemeester Gratamastraat in Oostburg. De zaal is gebouwd in 1977. De Jehovah's Getuigen zijn sinds 1929 actief in Oostburg. Pas in 1958 werd er een Jehovah's gemeente opgericht, in Zuidzande. Deze verhuisde in 1971 naar Oostburg. Gedurende deze periode had de gemeente geen eigen gebouw en werden er vergaderzalen gehuurd. In 1988 werd het pand verbouwd en heropend. Het betreft een eenvoudig en onopvallend pand, bestaande uit twee bouwdelen. Het hoofdgedeelte bestaat uit wit gepleisterde muren en wordt afgesloten met een zadeldak. Links van dit bouwdeel staat een kleinere aanbouw met de ingang. Dit deel is gebouwd met licht gekleurde bakstenen en wordt eveneens afgesloten met een zadeldak. De twee bouwdelen zijn verbonden door een korte doorgang met een plat dak.

De Koninkrijkszaal heeft enige waarde vanuit het gebruik als het enige gebouw van de Jehovah's Getuigen in de gemeente Sluis. Vanuit de architectuur is het gebouw niet herkenbaar als religieus gebouw en is het van indifferente waarde.

7

Gemeentelijk monument
253 m²
Herbestemd

Gereformeerde Kerk

Adres	Molenberg 3 Oostburg
Bouwjaar	1949
Architect	Rothuizen & ’t Hooft
Bouwstijl	Traditionalisme
Denominatie	N.v.t.
Gebruik	Wonen met atelier

De voormalige Gereformeerde Kerk van Oostburg is gelegen aan de Molenberg en werd gebouwd in 1949 nadat de eerste gereformeerde kerk van Oostburg uit 1888, elders in de stad gelegen, tijdens de Tweede Wereldoorlog was verwoest.
De kerk is gebouwd naar ontwerp van architectenbureau Rothuizen & ’t Hooft en is een zaalkerk, opgetrokken uit baksteen en met een zadeldak. Aan de voorzijde van het gebouw staat een deels ingebouwde vierkante toren met tentdak. De architectuur van het kerkgebouw sluit aan op het traditionalisme, wat af te lezen is aan de eenvoudige hoofdvorm als een zaalkerk met vierkante toren, het materiaalgebruik en het zadeldak met kleine overstekken dat aan beide zijden is afgesloten met een doorlopende topgevel. De kerk is sober vormgegeven, met alleen siermetselwerk boven de vensters als decoratie.

In 2011 fuseerden de Gereformeerde Kerk met de Hervormde Gemeente van Oostburg, waarna in 2017 werd besloten dat de kerk aan de Molenberg buiten gebruik zou worden gesteld en verkocht. De Protestante Gemeente kerkt nu alleen nog in de Open Haven (kerk nummer 2). De kerk wordt in 2024 verbouwd tot woning met atelier. Bijzondere interieurelementen worden hierbij in stand gehouden.

Vanuit de architectuurhistorie heeft het kerkgebouw enige waarde als wederopbouwkerk. Het gebouw is echter niet bijzonder opvallend en heeft door het verlies van functie op dit moment slechts beperkte historische waarde.

8

Rijksmonument
822 m²
Herbestemd

Kerkenpaspoort

Grote Kerk

Adres	Markt 1 Groede
Bouwjaar	13e eeuw-17e eeuw
Architect	Onbekend
Bouwstijl	Gotiek
Denominatie	N.v.t.
Gebruik	Sociaal-culturele activiteiten

De Grote Kerk in Groede is een driebeukige hallenkerk met een driezijdig gesloten koor in het centrum van het dorp. De geschiedenis van de kerk gaat terug tot de 13e eeuw, waaraan in de 14e eeuw de achtzijdige toren met torenspits werd toegevoegd en in de 15e eeuw ook het schip en de noordbeuk werden gebouwd. De zuidbeuk volgde enige tijd later, rond 1500. Groede was tussen 1583 en 1612 geïnundeerd, waarbij alleen de kerktoren boven het water uitstak. Na het droogleggen van Groede ging de kerk na de Reformatie over op de protestanten. De langdurige periode onder water veroorzaakte aanzienlijke schade, resulterend in uitgebreide herbouw en restauratie in de eerste helft van de 17e eeuw. Tussen 1618 en 1808 fungeerde de zuidbeuk als Waalse kerk.

De bakstenen kerk in gotische stijl heeft kenmerkende spitsbogen en steunberen rondom het gehele exterieur.

Bij een restauratie in 1868 werd de gehele buitenkant bepleisterd. Na een blikseminslag in 1949, waarbij de torenspits afbrandde, werd het pleisterwerk echter weer van de toren verwijderd. Rond 1970 werd bij een restauratie ook de rest van het exterieur teruggebracht naar de oorspronkelijke uitstraling met bakstenen muren.De Grote Kerk onderging in 2010 een restauratie na jaren van sluiting vanwege structurele problemen. In dat jaar is de kerk ook overgegaan van de kerkelijke gemeente naar een stichting, die het gebouw gebruikt voor exposities, concerten en verhuur. Het interieur bevat een witgepleisterde kerkzaal met een opmerkelijke preekstoel uit 1794, met hiervoor een liturgietafel en rechts een orgel uit 1903 op het orgelbalkon.

De kerk heeft bijzonder hoge algemene historische waarden voor het dorp Groede. Het heeft historische waarde als middeleeuwse dorpskerk en stedenbouwkundige waarde vanwege de centrale ligging in het dorp op de markt.

9

Geen monumentenstatus
270 m²
Herbestemd

Heilige Bavokerk

Adres	Schuitvlotstraat 15 Groede
Bouwjaar	1863
Architect	P. Soffers
Bouwstijl	Neogotiek
Denominatie	N.v.t.
Gebruik	Wonen en B&B

De Heilige Bavokerk in Groede is een voormalige rooms-katholieke kerk gelegen aan de Schuitvlotstraat in Groede. Het kerkgebouw is een zaalkerk met een voorstaande toren en aan de achterzijde een driezijdig gesloten koor. Het is gebouwd in 1863 in de stijl van de neogotiek volgens het ontwerp van architect P. Soffers. De kerk werd in 2004 aan de eredienst onttrokken en vanaf 2005 herbestemd tot woning.

Het kerkgebouw is een voorbeeld van een neogotische katholieke kerk als onderdeel van de katholieke emancipatie in Nederland. De neogotische stijl is hier goed zichtbaar in de spitsboogvensters in het exterieur, die aan de zijgevels geflankeerd worden door eenvoudige steunberen. Verder is de stijl in het exterieur te herkennen aan de eenvoudige pinakels aan beide zijden van de voorgevel en aan het blinde driebladmaaswerk boven de entree. Bij de herbestemming is het exterieur van de kerk grotendeels ongewijzigd gebleven, met de voornaamste aanpassingen aan de vensters in de noord- en zuidgevel, die tot aan de grond zijn verlengd. Ook zijn in de west- en oostgevel vensters ingebracht. Voorafgaand aan de herbestemming werd het altaar verhuisd naar de Sint-Martinuskerk in Born en werd het orgel verplaatst naar de Heilige Maria Hemelvaartkerk in Aardenburg. Van het interieur resteert, behalve de gewelven, weinig door de aanpassingen voor de nieuwe functie

De voormalige Heilige Bavokerk van Groede heeft historische waarde als duidelijk voorbeeld van een kerkgebouw gebouwd binnen de katholieke emancipatie. Ook heeft het gebouw architectuurhistorische waarde als onderdeel van het oeuvre van architect P. Soffers. Vanwege de herbestemming tot woning is het interieur echter sterk gewijzigd en is de waarde van de architectuur hiermee afgenomen.

10

Rijksmonument
179 m²
Herbestemd

Kerkenpaspoort

Lutherse Kerk

Adres	Molenstraat 28 Groede
Bouwjaar	1743
Architect	Onbekend
Bouwstijl	Classicisme
Denominatie	N.v.t.
Gebruik	Sociaal-culturele activiteiten

Aan de Molenstraat in Groede staat de voormalige Lutherse Kerk. De lutherse kerk van Groede werd opgericht in 1743. Deze ontstond nadat Oostenrijkse lutheranen in 1732, na streng optreden van de bisschop van Salzburg tegen protestanten, naar Zeeuws-Vlaanderen vertrokken. Ongeveer 100 Oostenrijkse lutheranen vestigden zich in Groede en richtten na enkele jaren hun eigen lutherse gemeente op, nadat zij voor hun diensten eerst gebruik hadden gemaakt van de Grote Kerk (kerk nummer 8).

De lutherse gemeenschap maakte gebruik van het eigen kerkgebouw aan de Molenstraat tot 1989, toen ze fuseerde met de lutherse gemeenten van Vlissingen en Middelburg. Hierna werd het gebouw in 1991 verkocht. Het avondmaalzilver bevindt zich momenteel in het Luther Museum in Amsterdam en het kerkgebouw is nu eigendom van de Stichting Groede. Het voormalige kerkgebouw is een zaalkerk met schilddak. De stijl van het gebouw sluit het beste aan op het classicisme, met eenvoudige bakstenen pilasters en een kroonlijst in de voorgevel en in het portaal. De voorgevel bestaat verder uit drie ruime rondboogvensters. In de zijgevels zijn enkele rechthoekige vensters met rollagen te vinden tussen gemetselde lisenen, lichtelijk vooruitspringende stroken. Hoewel de voorgevel aansluiting heeft op het classicisme, is de algehele vormgeving van het gebouw niet specifiek toe te schrijven aan een bepaalde stijl.

Het kerkgebouw heeft gebruikshistorische waarde vanuit de verbinding met de lutheranen in Zeeuws-Vlaanderen als enige lutherse kerkgebouw in de gemeente Sluis. Vanuit de architectuurhistorie heeft het gebouw beperkte waarde.

11

Geen monumentenstatus
268 m²
Herbestemd

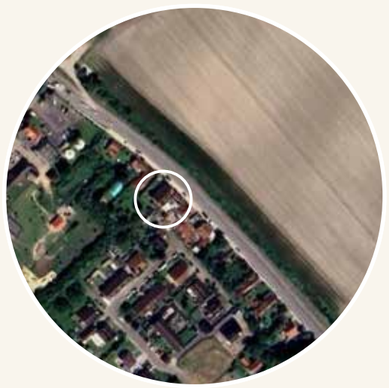

Kerkenpaspoort

Voormalige Vrije Evangelische Gemeente

Adres	Sint Bavodijk 10 Nieuwvliet
Bouwjaar	1934
Architect	I.J. de Grootte
Bouwstijl	Traditionalisme
Denominatie	N.v.t.
Gebruik	Wonen

Aan de Sint Bavodijk van Nieuwvliet staat het voormalige kerkgebouw van de Vrije Evangelische Gemeente van het dorp. Dit kerkgebouw is gebouwd in 1934 en is een eenvoudige bakstenen zaalkerk. Vanwege de bouw van het nieuwe kerkgebouw van de Vrije Evangelische Gemeente aan de Provincialeweg van Nieuwvliet (kerk nummer 13) werd het gebouw aan de Sint Bavodijk in 2002 verkocht. Het gebouw is sindsdien herbestemd tot woning.

Het gebouw is ontworpen door architect I.J. de Grootte in de traditionalistische stijl. De toepassing van het traditionalisme is met name goed te herkennen aan de traditionele hoofdvorm die doet denken aan een woonhuis. Het gebouw is verder opgetrokken uit baksteen en heeft een zadeldak en aan de voorzijde een tuitgevel. De vensters in de voor- en zijgevel hebben aan de bovenzijde een eenvoudige rollaag. Rondom de deur van het gebouw is een ietwat vooruitstekende rondboog aangebracht.

Met de herbestemming tot woning is het interieur van de voormalige kerkzaal aangepast, met als voornaamste wijziging de plaatsing van een tussenplafond waarmee een extra verdieping is gecreëerd.

Het voormalige kerkgebouw van de Vrije Evangelische Gemeente in Nieuwsvliet heeft enige architectuurhistorische waarde als vooroorlogse traditionele zaalkerk in de gemeente Sluis.

12

Rijksmonument
176 m²
Christelijk gebruik

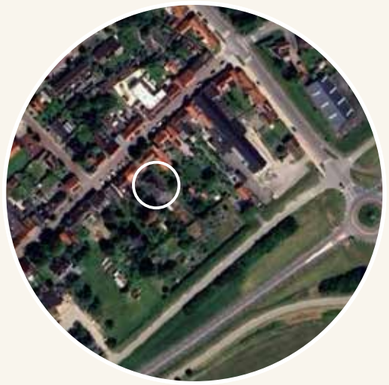

Hervormde Kerk

Adres	Dorpsstraat 25 Nieuwvliet
Bouwjaar	1658-1659
Architect	Onbekend
Bouwstijl	Late gotiek
Denominatie	Protestantse Kerk in Nederland (PKN)
Gebruik	Religieus

De Hervormde Kerk van Nieuwvliet ligt aan de Dorpsstraat en is de opvolger van een kapel die in 1533 tot parochiekerk werd verheven. Tijdens de Tachtigjarige Oorlog lag het dorp, dat nu Oud-Nieuwvliet wordt genoemd, volledig onder water, met alleendeze kerk nog zichtbaar. In 1602 werd enkele kilometers ten oosten van Oud-Nieuwvliet het huidige Nieuwvliet gesticht, waar in 1659 de huidige kerk werd gebouwd. Na tijdens de Tweede Wereldoorlog enige schade te hebben opgelopen werd de kerk in 1949 gerestaureerd.

Het bakstenen zaalkerkje is een kerkgebouw dat wordt gekenmerkt door de toepassing van laatgotische elementen als de drielichtvensters in de zijgevels, gescheiden door gemetselde steunberen. De kerk heeft een schilddak met in het midden een dakruiter. In deze dakruiter is een klokkenstoel uit 1720 aanwezig.

Aan de zuidzijde van de kerk is een consistorie aangebouwd, voorzien van een lessenaarsdak. In de kerk staat een preekstoel die rond de bouwperiode van de kerk werd vervaardigd en een orgel uit 1982.

Het kerkgebouw heeft historische waarde als een van de oudste gebouwen in het huidige Nieuwvliet. De kerk is een goed voorbeeld van een eenvoudige zaalkerk, maar door de ligging achter enkele andere gebouwen is het gebouw slechts beperkt zichtbaar in Nieuwvliet.

13

Geen monumentenstatus
341 m²
Christelijk gebruik

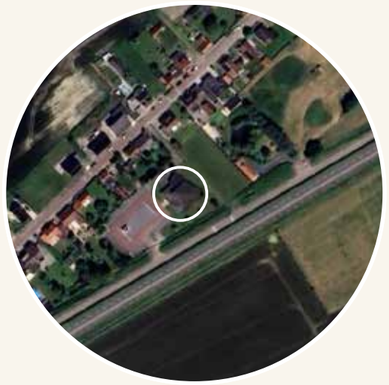

Vrije Evangelische Gemeente

Adres	Provinciale Weg 2 Nieuwvliet
Bouwjaar	2004
Architect	M.R. Willems
Bouwstijl	Modern
Denominatie	Vrije Evangelische Gemeente
Gebruik	Religieus

De kerk van de Vrije Evangelische Gemeente van Nieuwvliet, Breskens, Retranchement en Cadzand ligt aan de Provincialeweg in Nieuwvliet. Het kerkgebouw is gebouwd in 2004 nadat de gemeente haar gebouwen in elk van de vier dorpen had verkocht. In de tussentijd heeft de gemeente nog enige tijd gekerkt in Multifunctioneel Centrum Het Torentje in Groede. Het gebouw is een modern kerkgebouw naar ontwerp van architect M.R. Willems van Lockefeer & Verhulst Projecten. In 2013 is het gebouw uitgebreid

De kerk is voornamelijk opgebouwd uit baksteen en beton en bestaat uit twee bouwdelen. Het eerste bouwdeel is de kerkzaal met een schuin aflopend dak. Dit deel is uitgevoerd in wit geverfde bakstenen. Het tweede is de entree met de overige ruimtes, met een plat dak van ongeverfde bakstenen. Op het dak van de kerkzaal staat op de hoek van het laagste gedeelte een kleine, moderne toren. In de gevel zijn sporadisch rechthoekige ramen geplaatst in zowel verticale als horizontale richting. In de kerkzaal staat in de laagste hoek van de zaal een klein podium met hierop een preekstoel en een lessenaar.

De kerk van de Vrije Evangelische Gemeente in Nieuwvliet heeft waarde vanuit de architectuur als modern kerkgebouw in de gemeente Sluis en heeft een duidelijk zichtbare ligging aan de aanrijroute richting het dorp.

14

Gemeentelijk monument
95 m²
Herbestemd

Kerkenpaspoort

Hervormde Kerk

Adres	Dorpsplein 4 Zuidzande
Bouwjaar	1952
Architect	J.H. Groenewegen
Bouwstijl	Shake-hands
Denominatie	N.v.t.
Gebruik	Horeca

De voormalige Hervormde Kerk van Zuidzande is een kerkgebouw uit 1952, gelegen aan het Dorsplein. Het kerkgebouw is gebouwd ter vervanging van de eerdere kerk van het dorp uit 1659, die aan het eind van de Tweede Wereldoorlog verloren ging.
Het huidige kerkgebouw werd ontworpen door architect J.H. Groenewegen en sluit aan op de shake-hands architectuurstijl. Het is een eenvoudige zaalkerk met in het midden een dakruiter waarin de luidklok is geplaatst en waarop wijzerplaten te zien zijn. De shake-hands stijl is vooral goed te herkennen aan de bijzondere traceringen in de vensters, de betonnen dakruiter en aan de betonnen lijst rond het dak in de verder bakstenen gevels. De vensters worden geflankeerd door eenvoudige steunberen.

Het gebouw is sinds 1996 buiten gebruik als kerk. Het is sindsdien herbestemd geweest tot antiekhandel en heeft sinds ca. 2000 een horecafunctie. Het exterieur is bij de herbestemming nauwelijks aangetast, maar het oorspronkelijke interieur is daarentegen sterk aangepast. Zo is er een galerij gebouwd en is de kerkzaal fors gemoderniseerd om te voorzien in de huidige functie als restaurant.

Het voormalige kerkgebouw heeft enige architectuurhistorische waarde als wederopbouwkerk in de shake-hands stijl. De prominente ligging geeft het gebouw vanuit de stedenbouwkundige waarde enige betekenis.

15

Rijksmonument
382 m²
Christelijk gebruik

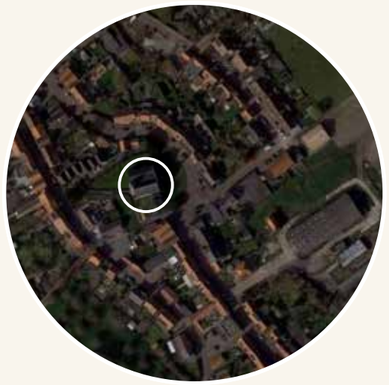

Kerkenpaspoort

Mariakerk

Adres	Prinsestraat 17 Cadzand
Bouwjaar	14e eeuw
Architect	Onbekend
Bouwstijl	Vroege gotiek
Denominatie	Protestantse Kerk in Nederland (PKN)
Gebruik	Religieus

De Hervormde Kerk in Cadzand, nog vaak de Mariakerk genoemd, is een tweebeukige hallenkerk met een ronde toren in vroeg-gotische stijl. In de gevels zijn spitsboogvensters aanwezig. De twee beuken zijn voorzien van zadeldaken die aan beide zijden worden afgesloten met tuitgevels. De ronde toren vooraan het gebouw heeft een kleine, uivormige torenspits.
De geschiedenis van de kerk gaat terug tot aan de tweede helft van de 13e eeuw, toen de zuidbeuk werd gebouwd op de locatie van een eerdere houten kapel. De kerk werd in het begin van de 14e eeuw uitgebreid met de bouw van de noordbeuk. In de 15e eeuw werd vervolgens ook de Lambertustoren aan de kerk toegevoegd. Deze toren moest echter in 1677 weer worden afgebroken vanwege de slechte staat ervan en werd vervangen door een dakruiter.
Met de Reformatie in 1566 ging de kerk over naar de protestanten en tussen 1685 en 1719 was het kerkgebouw ook in gebruik als Waalse Kerk van de Hugenoten die naar Nederland waren gevlucht. In de vroege 17e eeuw onderging de kerk verdere veranderingen, waarbij de zuidbeuk werd afgebroken en vervangen.
Rond 1930 onderging de Mariakerk een grondige restauratie en werd de zuidbeuk hersteld naar zijn oorspronkelijke vorm van voor de 17e eeuw. De dakruiter werd vervangen door de huidige toren.

In het interieur is een liturgisch centrum met een preekstoel aanwezig. Met name het orgel uit 1902 op het orgelbalkon is in de kerkzaal opvallend.

De Mariakerk is een bijzonder waardevol gebouw voor Cadzand vanwege de lange geschiedenis van het gebouw en de beeldbepalende ligging. Hoewel het gebouw door de eeuwen heen sterk is aangepast heeft de kerk dankzij de restauraties nog altijd hoge architectuurhistorische waarde als vroeg-gotisch kerkgebouw.

16

Gemeentelijk monument
S
120 m²
Herbestemd

Kerkenpaspoort

Vrije Evangelische Gemeente

Adres	Retranchementseweg 1 Cadzand
Bouwjaar	1952
Architect	J.A. Wentink
Bouwstijl	Traditionalisme
Denominatie	N.v.t.
Gebruik	Wonen

Het voormalige kerkgebouw van de Vrije Evangelische Gemeente in Cadzand is gelegen aan de Retranchementseweg. Het gebouw dateert uit 1952 en werd gebouwd tijdens de wederopbouwperiode. De kerk is ontworpen door architect J.A. Wentink als eenvoudige zaalkerk in de traditionalistische stijl. Het kerkgebouw is opgetrokken uit baksteen en wordt afgesloten met een zadeldak met kleine overstekken en bovenop een dakruiter. De toepassing van dergelijke aspecten is typerend voor het traditionalisme. Het entreeportaal aan de voorzijde is voorzien van een rollaag aan de bovenzijde. In de zijgevels zijn meerdere rechthoekige vensters aanwezig en ook enkele gemetselde steunberen. Mogelijk was de ruimte in de uitbouw aan de achterzijde een consistorie. Over het interieur van de kerk is weinig bekend.
Het kerkgebouw werd in de jaren ’90 verkocht door de Vrije Evangelische Gemeente, waarna het werd herbestemd tot woning.

Het voormalige kerkgebouw heeft slechts beperkte waarde vanuit de architectuurhistorie. Door het verlies van de functie is ook de betekenis van het gebouw voor het dorp afgenomen.

17

Gemeentelijk monument
59 m²
Christelijk gebruik

Heilige Bonifatiuskerk

Adres	Noorddijk 5 Cadzand
Bouwjaar	1963/1964
Architect	J.C.P. Loonen
Bouwstijl	Traditionalisme
Denominatie	Rooms-katholiek Kerkgenootschap in Nederland
Gebruik	Religieus

De Heilige Bonifatiuskerk, ook wel de Strandkerk of Toeristenkerk genoemd, is een opvallende openluchtkerk gelegen aan de Noorddijk in Cadzand. Het gebouw ligt op loopafstand van het strand en nabij enkele vakantieverblijven. De kerk werd gebouwd in 1964 als een rooms-katholieke toeristenkerk. Het werd gebouwd voor de katholieke strandgangers in de overwegend protestantse omgeving. Het is een zeldzaam voorbeeld van een rooms-katholieke toeristenkerk uit de wederopbouwperiode.

Het traditionalistische ontwerp van de kerk bestaat uit een overdekte omgang met in het midden het atrium, de binnenplaats waar de kerkdiensten plaatsvinden. Als openluchtkerk heeft de Heilige Bonifatiuskerk geen ramen nodig voor lichttoetreding. De kerk is daarmee onopvallend vormgegeven. Vanaf de Noorddijk is het gebouw alleen als kerk te herkennen door het kruis op het dak en het naambord op de gevel. De bakstenen voor- en rechtergevel van het gebouw zijn enkele jaren geleden wit geverfd.

Het atrium, met een grasveld en galerij, biedt kerkgangers de mogelijkheid om tijdens diensten zowel op het gras als in de galerij stoelen te plaatsen. Aan de zuidwestelijke gevel bevindt zich het altaar, omringd door enkele kerkbanken, onder een schilddak. Aan de tegenovergestelde zijde staat op de gevel een klein opengewerkt torentje, met daarin de luidklok.

De Heilige Bonifatiuskerk is een opvallend kerkgebouw in de gemeente Sluis door de bijzondere architectuur als openluchtkerk uit de wederopbouwperiode. Hoewel het kerkgebouw relatief onopvallend is vormgegeven, heeft het architectuurhistorische waarde. Ook door de functie als rooms-katholieke toeristenkerk heeft de kerk waarde vanuit de gebruikshistorie.

18

Gemeentelijk monument
344 m²
Christelijk gebruik

Heilige Petrus Apostelkerk

Adres	Prinses Beatrixstraat 7 Schoondijke
Bouwjaar	1955
Architect	Siebers & Van Dael
Bouwstijl	Traditionalisme
Denominatie	Rooms-katholiek Kerkgenootschap in Nederland
Gebruik	Religieus

De Heilige Petrus Apostelkerk in Schoondijke is een rooms-katholiek kerkgebouw, gelegen aan de Prinses Beatrixstraat van Schoondijke. De kerk werd gebouwd in 1955 ter vervanging van de eerdere katholieke kerk uit 1884 die tijdens de Tweede Wereldoorlog werd verwoest. In eerste instantie zou er geen nieuwe katholieke kerk in Schoondijke gebouwd worden, maar in het nabijgelegen buurtschap Slijkplaat.

De huidige kerk is een traditionalistisch gebouw dat aansluiting heeft op de basilicastijl, opgetrokken uit baksteen en ontworpen door architectenbureau Siebers & Van Dael. Het gebouw is een zaalkerk met zadeldak en aan de zijgevel een klokkengevel waarin de ingang aanwezig is. De kerk bevat verder een klein rond torentje aan de linkerzijde en heeft aan de achterzijde een apsis. In de voorgevel heeft de kerk een fronton. In de voor- en linker zijgevel zijn rondboogvensters aanwezig, aansluitend op de Romeinse invloeden vanuit de basilicastijl.

In de kerk is een bijzondere kerkzaal te vinden, met naast het schip slechts één zijbeuk. In de wit geverfde kerkzaal is in de apsis het koor aanwezig met het altaar. Het orgel hangt centraal in de zaal boven de scheibogen aan de muur tussen het schip en de zijbeuk. In het plafond van de kerk is verder de kapconstructie open gelaten, waar een groot kruis met Christusbeeld aan hangt. De rondboogvensters zijn versierd met fraaie glas-in-loodramen. In de achtertuin bevindt zich een schuurtje, dat een restant is van de negentiende-eeuwse voorganger van de kerk.

De Heilige Petrus Apostelkerk heeft architectuurhistorische waarde als voorbeeld van een wederopbouwkerk in de basilicastijl.

19

Gemeentelijk monument
769 m²
Herbestemd

Kerkenpaspoort

Gereformeerde Kerk

Adres	Prinses Irenestraat 6 Schoondijke
Bouwjaar	1957
Architect	H. Eldering
Bouwstijl	Shake-hands
Denominatie	N.v.t.
Gebruik	Wonen

Aan de Prinses Irenestraat van Schoondijke ligt de voormalige Gereformeerde Kerk van het dorp. Dit kerkgebouw werd in 1957 gebouwd ter vervanging van de eerdere kerk uit 1906 die in 1944 tijdens de Tweede Wereldoorlog werd verwoest.
Het huidige gebouw is ontworpen door architect H. Eldering en opgezet volgens de centraalbouw. Het achtzijdige kerkgebouw is gebouwd van baksteen en heeft aan vier zijden steekkappen met ruime, moderne vensters met gemetselde en houten traceringen die vanaf het dak tot en met de grond lopen. Bovenop het dak staat een kleine dakruiter. Aan de achterzijde heeft het gebouw nog een uitbouw. De architectuur van het gebouw sluit aan op de shake-hands stijl. Dit is te herkennen door het materiaalgebruik van baksteen en het hoogopgaande, dakpannen dak met korte overstekken, in combinatie met de zeer modernistisch ogende vensters.

De gereformeerden zijn in 2000 uit het gebouw vertrokken nadat de gemeente in 1999 was samengegaan met de hervormden als Samen-op-Weggemeente. Het kerkgebouw is sindsdien herbestemd tot woning. Het interieur is bij de herbestemming nadrukkelijk gewijzigd, maar is dit op een grotendeels reversibele manier gebeurd. De voornaamste aanpassing die hierbij heeft plaatsgevonden is de plaatsing van het rechthoekige venster met doorgang naar de tuin in een voorheen gesloten zijmuur.

De voormalige kerk heeft waarde vanuit de architectuurhistorie als voorbeeld van een wederopbouwkerk, gebouwd in aansluiting op de shake-hands stijl. Door de herbestemming tot woning is de gebruikswaarde sterk afgenomen.

20

Gemeentelijk monument
497 m²
Christelijk gebruik

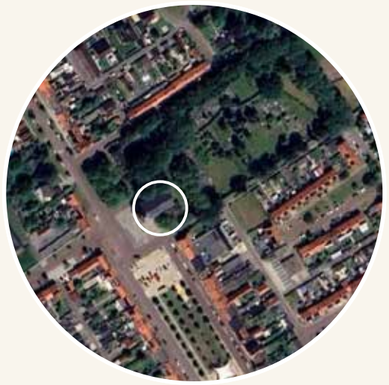

Kerkenpaspoort

Protestantse Kerk

Adres	Dorpsplein 37 Schoondijke
Bouwjaar	1950
Architect	A. Eibink
Bouwstijl	Shake-hands
Denominatie	Protestantse Kerk in Nederland (PKN)
Gebruik	Religieus

De Protestantse Kerk van Schoondijke is gelegen aan de Dorpsstraat en is gebouwd in 1950 tijdens de wederopbouw. De kerk is gebouwd als hervormde kerk op de locatie van de vorige kerk uit 1656, nadat deze aan het eind van de Tweede Wereldoorlog was verwoest.

De huidige kerk werd ontworpen door A. Eibink en is een eenvoudige zaalkerk, opgetrokken uit baksteen met een zadeldak en een half ingebouwde toren. Aan de achterzijde van de kerk is een begraafplaats aanwezig. De architectuur van de kerk valt onder de shake-hands stijl. De toepassing van deze stijl is te herkennen aan de meer traditionele hoofdvorm van de kerk, in combinatie met enkele modernere elementen, zoals de bijzondere opengewerkte klokkenverdieping van de toren en het betonnen maaswerk in de vensters. Het ontwerp van de kerk lijkt hierbij te zijn geïnspireerd op de neoromaanse architectuur. Dit is bijvoorbeeld terug te zien in de vele toepassingen van rondbogen, zoals in de vensters van de zijgevel en in de blinde vensters en de rondboogfries in de voorgevel.
Het interieur van de kerk is in 2005 geheel vernieuwd. Tegenwoordig heeft de kerk dankzij de ruime vensters en de witte muren een lichte uitstraling. Op het orgelbalkon boven de ingang van de kerkzaal staat het orgel uit 1951.

De Protestantse Kerk van Schoondijke heeft architectuurhistorische waarde als goed voorbeeld van een wederopbouwkerk in de stijl van de shake-hands architectuur. Dankzij de ligging op de locatie van de vorige hervormde kerk van Schoondijke heeft het ook enige historische waarde.

21

Rijksmonument
149 m²
Herbestemd

Kerkenpaspoort

Hervormde kerk

Adres	Molenstraat 58 Waterlandkerkje
Bouwjaar	1674
Architect	Onbekend
Bouwstijl	Late gotiek
Denominatie	N.v.t.
Gebruik	Sociaal-culturele activiteiten

De geschiedenis van de Hervormde Kerk van Waterlandkerkje, gelegen aan de Molenstraat, gaat terug tot 1674. In dit jaar werd de kerk gebouwd als vervanger van de elders gelegen Sint-Nicolaaskerk van Waterland-Oudeman, die in 1672 verloren ging door toedoen van het leger van koning Lodewijk XIV. Tijdens een brand in 1708, opnieuw door plunderende Franse troepen, ging de kerk alweer verloren. In 1713 werd de kerk herbouwd en in 1760 werd er ook een dakruiter toegevoegd. Tijdens de Tweede Wereldoorlog heeft Waterlandkerkje geen ernstige schade opgelopen, waardoor het kerkje na afloop van de oorlog ook niet hersteld hoefde te worden. Wel werd de kerk tussen 1956 en 1958 gerestaureerd. De kerk werd in 2001 gekocht door de Stichting Oude Zeeuwse Kerken die het gebruikt voor maatschappelijke activiteiten zoals concerten. Af en toe wordt het kerkgebouw ook nog gebruikt voor protestantse kerkdiensten.

De kerk is een eenvoudige zaalkerk van baksteen, met in de zijgevels meerdere vensters die elk worden geflankeerd door steunberen. De kerk wordt afgesloten met een schilddak met in het midden de dakruiter van de kerk. Binnenin herbergt de kerk een preekstoel die rond de herbouw in 1713 werd vervaardigd en geplaatst. Het orgel, dat dateert uit 1961, vond zijn plek in Waterlandkerkje in 1988.

Door de ligging aan een van de ingangswegen van Waterlandkerkje heeft de kerk een prominente en goed zichtbare positie in het dorp. Door de lange geschiedenis als een van de oudste gebouwen van Waterlandkerkje heeft het gebouw daarnaast ook hoge historische waarde.

22

Geen monumentenstatus
95 m²
Herbestemd

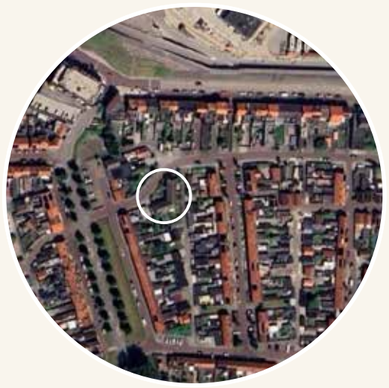

Vrije Evangelische Gemeente

Adres	Papendrecht 4 Breskens
Bouwjaar	1953
Architect	A.C. Kammeijer
Bouwstijl	Traditionalisme
Denominatie	N.v.t.
Gebruik	Wonen

Het voormalige kerkgebouw van de Vrije Evangelische Gemeente van Breskens werd gebouwd tijdens de wederopbouw in 1953 en is gelegen aan de Papendrecht 4. Het werd gebouwd naar ontwerp van architect A.C. Kammeijer en valt onder het traditionalisme. De Vrije Evangelische Gemeente is in 2003 uit het kerkgebouw vertrokken en hierna is het gebouw herbestemd tot woning met atelier. In 2015 werd de kerk weer verkocht en werd het omgezet in twee appartementen. Ook hebben de eigenaren de dakruiter, die verwijderd was, weer hersteld.

Het bakstenen kerkgebouw bestaat uit een kerkzaal met schuin aan de achterzijde een aangebouwde pastorie. Het L-vormige gebouw heeft een schilddak, met aan de voorzijde een kleine dakruiter. In de gevel van de voormalige kerkzaal zitten meerdere langwerpige vensters, elk met aan de bovenzijde een kleine uitstekende rand. Hierboven is in de bovenrand van de gevel een tandlijst verwerkt.

Het voormalige kerkgebouw van de Vrije Evangelische Gemeente van Breskens heeft beperkte historische waarde. Het heeft enige betekenis als voorbeeld van een traditionalistische wederopbouwkerk.

23

Geen monumentenstatus
294 m²
Herbestemd

Kerkenpaspoort

Gereformeerde Kerk

Adres	Nieuwstraat 23 Breskens
Bouwjaar	1954
Architect	J. Kolff
Bouwstijl	Modernisme
Denominatie	N.v.t.
Gebruik	Wonen

Aan de Nieuwstraat in Breskens ligt de voormalige Gereformeerde Kerk van het dorp. Het kerkgebouw is een moderne kerk met zadeldak en een kleine dakruiter. Het is in 1954 gebouwd naar ontwerp van architect J. Kolff. De kerk verving een gereformeerde kerk uit 1934, die in de Tweede Wereldoorlog verwoest werd. Het gebouw is opgetrokken uit baksteen en heeft in de voorgevel drie vensters met glas-in-loodramen, boven rijen met siermetselwerk.

Voorheen was in het interieur van de kerk een ruime kerkzaal, met boven de ingang het orgel van de kerk. Dit instrument reikte tot in de nok van de zaal. Het kerkgebouw is op dit moment in gebruik als woonhuis, waarbij het interieur sterk is gewijzigd. Het is onbekend wat er met het orgel van de kerk is gebeurd.

De voormalige Gereformeerde Kerk van Breskens heeft enige architectuurhistorische waarde als voorbeeld van een moderne zaalkerk uit de wederopbouwperiode. Sinds de herbestemming tot woning is de gebruikswaarde sterk afgenomen.

24

Gemeentelijk monument
635 m²
Christelijk gebruik

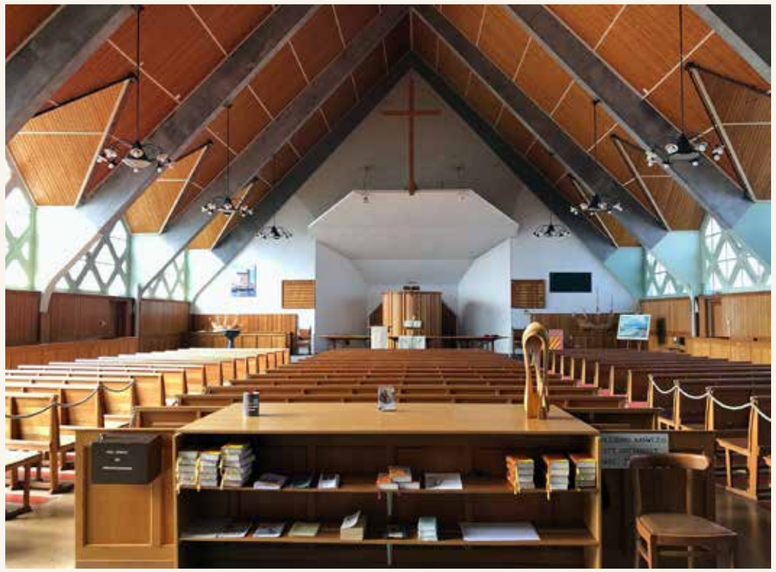

Sionskerk

Adres	Dorpsstraat 50 Breskens
Bouwjaar	1952
Architect	A. Eibink
Bouwstijl	Shake-hands
Denominatie	Protestantse Kerk in Nederland (PKN)
Gebruik	Religieus

De Sionskerk, gelegen aan de Dorpsstraat van Breskens, is een wederopbouwkerk die in 1952 werd gebouwd ter vervanging van de Hervormde Kerk uit 1924, die tijdens de Tweede Wereldoorlog verloren ging bij een bombardement. De architectuurstijl van de kerk wordt het best omschreven als ‘shake-hands’, een combinatie van traditionalisme en modernisme. Het ontwerp is afkomstig van architect A. Eibink.
De toegepaste stijl is in het exterieur te herkennen aan de traditionele elementen, zoals de hoofdvorm als een eenvoudige zaalkerk met een voorstaande toren en het zadeldak. Tegelijkertijd komt de ‘shake-hands’ architectuur terug in de moderne aspecten van het gebouw, waaronder het gebruik van beton, zoals te zien in het betonnen skelet van de toren en de modernistische vensters in de dakkapellen, die aan beide zijde van het zadeldak aanwezig zijn.

Binnenin heeft het gebouw een moderne kerkzaal, waar via de ruime vensters in de dakkapellen voldoende lichttoetreding is. In het houten plafond is de spantconstructie duidelijk zichtbaar. Verder bevat het interieur een orgel dat in 1953 gebouwd werd. Momenteel wordt overwogen de kerk te sluiten, waarbij nagedacht wordt over een mogelijke nieuwe functie en de rol van de kerkgemeente binnen het toekomstige gebruik van het gebouw.

De Sionskerk heeft enige architectuurhistorische waarde als voorbeeld van een wederopbouwkerk in Zeeuws-Vlaanderen. Door de opvallende shake-hands architectuur en de centrale ligging in Breskens is de kerk van betekenis voor de directe omgeving.

25

Geen monumentstatus
S 165 m²
Christelijk gebruik

Kerkenpaspoort

Christengemeente Trefpunt

Adres	Langeweg 1a Breskens
Bouwjaar	1948
Architect	L.A. Cijsouw & J.B. Wuijkhuijse
Bouwstijl	Traditionalisme
Denominatie	Overig
Gebruik	Religieus

De kerk van de Christengemeente Trefpunt in Breskens is een kerkgebouw uit 1948, gelegen aan de Langeweg. Het kerkgebouw werd gebouwd ter vervanging van een kerk uit 1918 die in de Tweede Wereldoorlog verwoest werd. Het gebouw werd in eerste instantie gebruikt als kerk van de Vergadering van Gelovigen en werd in het verleden lokaal ‘De Vergadering’ genoemd.

De kerk is een eenvoudige zaalkerk en is sober vormgegeven, aansluitend op de traditionalistische stijl. Het bakstenen gebouw heeft een kleine voorstaande toren waarin de entree van de kerk zich bevindt. Hierachter staat de kerkzaal met zadeldak. Aan de achterzijde staat nog een kleine uitbouw. De kerk heeft een sober interieur en geen vast meubilair, maar heeft wel een bijzonder interieuronderdeel: een onder de vloer gelegen afsluitbaar doopbad.

De kerk heeft beperkte waarde vanuit de architectuurgeschiedenis. Het heeft alleen enige betekenis door de gebruiksgeschiedenis vanuit de functie voor de Vergadering van Gelovigen en Christengemeente Trefpunt in Breskens.

26

Geen monumentstatus
M 404 m²
† Christelijk gebruik

Kerkenpaspoort

Heilige Barbarakerk

Adres	Europastraat 7 Breskens
Bouwjaar	1950
Architect	F.H.M. Mol
Bouwstijl	Traditionalisme
Denominatie	Rooms-katholiek Kerkgenootschap in Nederland
Gebruik	Religieus

De Heilige Barbarakerk is een klein kerkgebouw in Breskens, gelegen aan de Europastraat. Het kerkgebouw is gebouwd in 1950 ter vervanging van een noodkerk uit 1946. In de Eerste Wereldoorlog vluchtten veel katholieke Belgen naar het overwegend protestantse Breskens. De katholieken bouwden een kapel aan de Boulevard, die in de Tweede Wereldoorlog verwoest werd.

Het traditionalistische kerkgebouw is opgetrokken uit baksteen en heeft een zadeldak met een kleine dakruiter. De toepassing van de traditionalistische stijl is goed te herkennen aan het ontwerp, dat veel weg heeft van een traditioneel woonhuis. Ook het materiaalgebruik en de geslotenheid van de gevel zijn kenmerken van het traditionalisme.

Hoewel het exterieur van de kerk weinig opvallend is, is het interieur rijkelijk versierd met houtsnijwerk van de priester-kunstenaar Omer Gielliet, die hier zijn atelier had. Daarnaast ving hij vluchtelingen op in de pastorie, wat hij bekostigde met de verkoop van kunstwerken. De kerkzaal heeft in het schip een modern podium met het liturgisch centrum. Voor het podium staat een groot doopvont op een verhoging, met hieromheen aan drie zijden kerkbanken. Het schip wordt van de zijbeuken gescheiden door betonnen pilaren, waarop de bakstenen muren rusten die het dak dragen. In het plafond is de spantconstructie zichtbaar.

De Heilige Barbarakerk heeft bouwhistorische waarde als vroege wederopbouwkerk. Ook heeft het betekenis vanuit de gebruiksgeschiedenis als werkplaats van Omer Gielliet, wiens houtsnijwerken een bijzondere toevoeging vormen aan de uitstraling van het interieur.

27

Gemeentelijk monument
578 m²
Herbestemd

Kerkenpaspoort

Heilige Eligiuskerk

Adres	Kersenlaan 8 Hoofdplaat
Bouwjaar	1861
Architect	P. Soffers
Bouwstijl	Neogotiek
Denominatie	N.v.t.
Gebruik	Wonen en B&B

De Heilige Eligiuskerk is een voormalig rooms-katholiek kerkgebouw, gelegen aan de Kersenlaan in Hoofdplaat. De kerk is gebouwd in 1861 ter vervanging van een eerder katholiek kerkgebouw uit 1795. Dit eerdere kerkgebouw was een bijzonder vroeg voorbeeld van een katholieke kerk in Nederland, nog vóór de katholieke emancipatie. Dit was het geval omdat Zeeuws-Vlaanderen vanaf 1795 onderdeel was van Frankrijk (en niet van de Bataafse Republiek) waar de bouw van katholieke kerken was toegestaan. Het huidige kerkgebouw bestaat uit een driebeukige kerk met ingebouwde vierkante toren met een spitse torenspits. Aan de achterzijde van het schip wordt de kerk afgesloten met een opvallend wit koor (oorspronkelijk zonder ramen).

Het kerkgebouw is ontworpen door architect P. Soffers. Hij ontwierp binnen het bisdom Breda veel katholieke kerkgebouwen in de periode van de katholieke emancipatie. Het kerkgebouw sluit qua architectuur dan ook nadrukkelijk aan op de neogotiek, die door katholieken veelvuldig werd gebruikt gedurende deze periode. De toepassing van de neogotiek is vooral goed te herkennen aan enkele elementen van het exterieur. Bijvoorbeeld de spitsboogvensters en de vorktraceringen die in de ramen in de zijgevels aanwezig zijn, de steunberen aan de zijgevels en het koor en aan de pinakels naast de toren van het gebouw. In 2013 is het kerkgebouw aan de eredienst onttrokken. Sinds enkele jaren is de kerk herbestemd en wordt het gebouw op dit moment gebruikt als woning met een B&B. Het interieur is hierdoor sterk veranderd, waarbij vier B&B-kamers zijn gecreëerd. Het exterieur is echter vrijwel ongewijzigd gebleven, waarmee de originele uitstraling binnen het dorp behouden is gebleven.

Het ontwerp van Soffers is representatief voor de architectuur van de katholieke emancipatie in Zeeland.

28

Rijksmonument
S 109 m²
Herbestemd

Kerkenpaspoort

Hervormde Kerk

Adres	Dorpsstraat 3 Hoofdplaat
Bouwjaar	1783-1785
Architect	C. Kaijser
Bouwstijl	Classicisme
Denominatie	N.v.t.
Gebruik	Wonen

De voormalige Hervormde Kerk van Hoofdplaat is gelegen aan de Dorpsstraat naast het raadhuis. Het dorp is ontstaan in 1778 na de drooglegging van de Hoofdplaatpolder. Enkele jaren hierna, tussen 1783 en 1785, werd de Hervormde Kerk gebouwd. Het kerkgebouw behoort daarmee tot de oudste gebouwen in Hoofdplaat.

De architectuur van de kerk sluit duidelijk aan op de classicistische stijl. In de voorgevel is een vooruitspringend middendeel aanwezig waarin klassieke elementen zoals een fronton en festoen, een versiering die doet denken aan een slinger, zijn toegepast. Het kerkgebouw wordt afgesloten met een tentdak, met bovenop een dakruiter. In 1990 raakte de kerk buiten gebruik als gevolg van de ontkerkelijking in de regio.

De kerk is later verkocht aan de Stichting Oude Zeeuwse Kerken, die het weer doorverkochten aan een particulier, en werd in 2007-2008 gerestaureerd en herbestemd tot drie woningen. In een van de woningen zijn nog de preekstoel en enkele banken uit de kerk te vinden.

Ondanks het verlies van de kerkelijke functie heeft het voormalige kerkgebouw nog architectuurhistorische waarde als zeldzaam voorbeeld van een classicistisch kerkgebouw in de gemeente Sluis. Het gebouw is daarnaast van betekenis voor Hoofdplaat als een van de oudste gebouwen in het dorp en vanwege de prominente ligging langs de Dorpsstraat naast het voormalige raadhuis.

29

Geen monumentenstatus
589 m²
Herbestemd

Kerkenpaspoort

Onze-Lieve-Vrouwe Sterre der Zeekerk

Adres	Slijkplaat 5 Hoofdplaat
Bouwjaar	1948
Architect	Mol & Froger
Bouwstijl	Traditionalisme
Denominatie	N.v.t.
Gebruik	Wonen

De Onze-Lieve-Vrouw Sterre der Zeekerk is een voormalig kerkgebouw, dat in 1948 werd gebouwd. Het kerkgebouw is gelegen in het buurtschap Slijkplaat, dat onderdeel uitmaakt van Hoofdplaat. In de Tweede Wereldoorlog werd Schoondijke, inclusief de katholieke kerk, verwoest. Tijdens de wederopbouw ontstonden er plannen om geen nieuwe kerk in Schoondijke te bouwen, maar een ‘Mariadorp’ in Slijkplaat. In deze katholieke nederzetting zou de nieuwe kerk met een pastorie en kleuterschool gebouwd moeten worden. Een daadwerkelijke kerk werd er nooit gebouwd, er werd gekerkt in de parochiezaal. Het gebouw is een traditionalistische bakstenen zaalkerk met zadeldak en heeft aan de straatkant een lagere uitbouw.

In de eerste jaren na de bouw is het voor de katholieken van Slijkplaat in gebruik geweest als patronaatsgebouw en vervolgens als hulpkerk, tot het in 1953 werd verheven tot parochiekerk. In 2002 is het gebouw aan de eredienst onttrokken en is in 2003 te koop gezet. Sindsdien is het gebouw herbestemd tot woning. Het houten torentje is niet meer aanwezig.

De voormalige Onze-Lieve-Vrouwe Sterre der Zeekerk heeft beperkte architectuurhistorische waarde.

30

Rijksmonument
393 m²
Christelijk gebruik

Kerkenpaspoort

Mauritskerk

Adres	Kerkstraat 2 IJzendijke
Bouwjaar	1612-1614
Architect	Onbekend
Bouwstijl	Late gotiek
Denominatie	Protestantse Kerk in Nederland (PKN), Rooms-katholiek
Gebruik	Religieus

De Mauritskerk in IJzendijke, gelegen aan de Kerkstraat, is een laatgotisch kerkgebouw dat werd gebouwd tussen 1612 en 1614. Het is de eerste kerk die specifiek voor protestanten werd gebouwd in Zeeland na de Reformatie en de tweede in heel Nederland. De kerk werd gebouwd in opdracht van Prins Maurits, aan wie de kerk haar naam dankt. In de 19e eeuw werd een consistorie aan de kerk gebouwd. Na enige schade uit de Tweede Wereldoorlog werd de kerk in 1949 gerestaureerd. Sinds 2017 maken ook katholieken gebruik van de Mauritskerk, nadat de Onze-Lieve-Vrouw ten Hemelopnemingkerk gesloten werd.

Het kerkgebouw is oorspronkelijk ontworpen als een ronde achtvormige kerk met een uivormige toren op het dak. In 1656-1659 onderging de kerk een uitbreiding, waardoor de achtzijdige ronde vorm veranderde in een meer ovale vorm.

De kerk werd hierbij verlengd richting het zuidwesten, waarbij dezelfde stijl werd aangehouden. De uitbouw sluit zo goed aan op het eerdere gedeelte van de kerk. Deze uitbreiding is zichtbaar in het dak, waar de achtzijdige koepel overgaat in een lager dak, met verschillende baksteenkleuren die de bouwperioden onderscheiden. De laatgotische stijl van het gebouw is goed te herkennen aan de spitsboogvensters en steunberen, die aan alle zijden van het exterieur te vinden zijn. Het interieur van de kerk bevat een fraaie 18e-eeuwse preekstoel en opvallend gedecoreerde kerkbanken. Boven de ingang staat het orgel uit 1872 op het orgelbalkon.

Als een van de eerste specifiek protestantse kerken in Nederland en vanwege de verbinding met Prins Maurits heeft de Mauritskerk hoge waarde vanuit de gebruiksgeschiedenis. Door de laatgotische architectuur en het fraaie interieur heeft de kerk ook hoge architectuurhistorische waarde.

31

Gemeentelijk monument
XL 1005 m²
Leegstaand

Onze-Lieve-Vrouw ten Hemelopnemingkerk

Adres	Koninginnestraat 7 IJzendijke
Bouwjaar	1948-1952
Architect	J. de Lint
Bouwstijl	Traditionalisme
Denominatie	N.v.t.
Gebruik	Geen

De Onze-Lieve-Vrouw ten Hemelopnemingkerk in IJzendijke is een voormalig rooms-katholiek kerkgebouw, gelegen aan de Koninginnestraat in het centrum van de stad. De kerk is tussen 1948 en 1952 gebouwd, tijdens de wederopbouw, nadat de vorige kerk uit 1841 tijdens de Tweede Wereldoorlog was verwoest.

De kerk is een basilicale kruiskerk met een vijfzijdig gesloten koor en bovenop een vieringtoren. Aan de voorzijde heeft het gebouw een vierkante toren met een bijzondere torenspits met ui-vorm. Het kerkgebouw werd gebouwd volgens het ontwerp van architect J. de Lint. Dit huidige gebouw is een traditionalistisch gebouw, wat vooral herkenbaar is aan de traditionele hoofdvorm als kruiskerk, de hoge pannendaken met kleine overstekken en de doorlopende topgevels. Het traditionalisme was in deze periode een populaire stijl voor katholieke kerkgebouwen.

Hoewel het gebouw overwegend traditionalistisch is, is het ontwerp nadrukkelijk geïnspireerd door de neogotiek, die in de 19e eeuw representatief was voor katholieke kerken. In het exterieur zijn meerdere gotische elementen te herkennen, zoals de spitsboogvensters, die zijn voorzien van gotisch maaswerk, en de toepassing van steunberen.

Het kerkgebouw is in 2017 gesloten en wordt onttrokken aan de eredienst zodra de kerk is verkocht. Hierbij werd de inventaris van de kerk naar buiten gedragen tijdens de laatste dienst. De kerkbanken zijn later verkocht aan de stadsbewoners.

Het kerkgebouw is ondanks het verlies van functie nog altijd van betekenis vanuit de centrale ligging in het centrum van IJzendijke. Het gebouw heeft waarde vanuit de architectuurhistorie als groot voorbeeld van een wederopbouwkerk en vanwege het ontwerp met de bijzondere toepassing van neogotische elementen in het traditionalistische gebouw.

32

Gemeentelijk monument
984 m²
Gemengd gebruik

Johannes de Doperkerk

Adres	Oude Kerkstraat 20 Sluis
Bouwjaar	1927
Architect	J. Oomen
Bouwstijl	Late neogotiek
Denominatie	Rooms-katholiek Kerkgenootschap in Nederland
Gebruik	Wonen en religieus

De Johannes de Doperkerk van Sluis is een rooms-katholiek kerkgebouw, gelegen aan de Oude Kerkstraat. De kerk is gebouwd in 1927 nadat de voorganger op dezelfde locatie in 1925 was gesloopt. Aan het eind van de Tweede Wereldoorlog is de kerk beschadigd geraakt, waarbij de torenspits verloren is gegaan. Na de oorlog werd de kerk gerestaureerd en wordt de toren sindsdien afgesloten met een tentdak.

De Johannes de Doperkerk is een zeer ruime kruiskerk met een voorstaande toren en aan de achterzijde een vijfzijdig gesloten koor. De kerk wordt afgesloten met een kruisdak met een vieringtoren. De kerk is opgetrokken uit baksteen en ontworpen door architect J. Oomen. De kerk is een laat voorbeeld van de neogotiek, wat te herkennen is aan de vele gotisch geïnspireerde elementen die in het gebouw te vinden zijn. Dit zijn bijvoorbeeld de spitsboogvensters met gotisch maaswerk, die vooral in het transept prominent aanwezig zijn. Verder zijn ook de steunberen en de ruime vieringtoren voorbeelden van de toepassing van de neogotiek. Enkele invloeden vanuit de 20e eeuw zijn ook in het gebouw aanwezig, zoals het siermetselwerk in de voorgevel bij het beeld van Johannes de Doper.

Nadat de kerk in 2019 sloot vanwege teruglopend kerkbezoek, werden er tussen 2021 en 2023 zeventien appartementen in gebouwd. Ook werd een deel van het gebouw ingericht als kapel voor de Heilige Andreasparochie, wat in 2024 geopend werd.

De Johannes de Doperkerk is van architectuurhistorische waarde als prominent laat-neogotisch kerkgebouw in Sluis. Hoewel het de religieuze functie grotendeels heeft verloren en grotendeels is herbestemd, is de architectuur van het exterieur weinig aangetast, waarmee de uitstraling behouden is gebleven.

33

Geen monumentenstatus
XL 5818 m²
Herbestemd

Kloosterkapel Ursulinen

Adres	St. Annastraat 46 Sluis
Bouwjaar	1909-1911
Architect	Onbekend
Bouwstijl	Overgangsarchitectuur
Denominatie	N.v.t.
Gebruik	Hotel

De Kloosterkapel Ursulinen is onderdeel van het voormalige Ursulinenklooster in Sluis, gelegen aan de Sint Annastraat in het westen van de stad. Het klooster en de kapel zijn rond het begin van de 20e eeuw, tussen 1909 en 1911, gebouwd. Het werd gebouwd als één van drie kloosters van de Franse kloosterorden in Sluis. De Franse kloosterorden waren vanuit Frankrijk in eerste instantie naar België vertrokken vanwege de wetgeving in Frankrijk, die hen beperkte om onderwijs te geven. Vanuit het bisdom van Brugge werden de Fransen doorgestuurd naar Sluis. Het gebouw en de kapel hebben zodoende voor de kloostergemeenschap dienst gedaan, totdat het in 1922 werd verkocht aan de Broeders van de Christelijke Scholen te Baarle-Nassau. In 1987 heeft het gebouw de huidige functie als hotel-restaurant gekregen.

Het complex bestaat uit het voormalige klooster, met aan de westzijde de kapel. Het is gebouwd in de stijl van de overgangsarchitectuur, die rond het einde van de 19e eeuw en het begin van de 20e eeuw werd toegepast. De toepassing van de overgangsarchitectuur is terug te zien aan de combinatie van verschillende stijlelementen zoals de neorenaissance trapgevels, de neogotische dakruiter en de sierspanten in de dakkapellen in chaletstijl.

Het voormalige klooster en de kapel hebben bijzondere cultuurhistorische waarde als herinnering aan de Franse kloosterorden in Sluis en vanuit de rijke architectuur van het complex. Door de herbestemming tot hotel-restaurant is de oorspronkelijke gebruikswaarde echter afgenomen.

34

Rijksmonument
XL 1340 m²
Leegstaand

Kloosterkapel Sint Anna

Adres	St. Annastraat 151 Sint Anna ter Muiden
Bouwjaar	1912
Architect	Marguerite Van Loo
Bouwstijl	Overgangsarchitectuur
Denominatie	N.v.t.
Gebruik	Geen

Het voormalige klooster Sint Anna en de bijbehorende kloosterkapel aan de St. Annastraat in Sint Anna ter Muiden werden gebouwd in 1912. Het werd toendertijd gebouwd als woonhuis voor Marguerite Van Loo en haar man Baron Leon Cox. Al kort na de bouw werd het huis al verkocht aan de Franse kloostergemeenschap Les Soeurs de la Providence de Rouen. Door hen werd het gebruikt voor de huisvesting van het noviciaat, de plek waar de aanstaande zusters werden begeleid voordat zij toetraden tot de kloosterorde. Dit bleef zo tot 1923, toen het noviciaat naar Frankrijk terugkeerde en het huis nog maar beperkt werd bewoond, ditmaal als rusthuis. In 1934 werd het verkocht aan de Congregatie van de Zusters der Kindsheid van Maria ter Spermalie, die onder andere een klaslokaal inrichten in het pand.

Door de ligging buiten de stadskernen van Sint Anna ter Muiden en Sluis heeft het klooster maar beperkte schade opgelopen tijdens de Slag om de Schelde. Na de oorlog werd het daarom voor verschillende functies gebruikt, waaronder als politiebureau. In 1992 werd het verkocht aan een projectontwikkelaar met de intentie om het tot appartementen te verbouwen. Deze projectontwikkelaar heeft het gebouw echter vervolgens laten vervallen. Op dit moment verkeren zowel het voormalige huis als de kapel in zeer slechte staat. In de kapel is veel sprake van vandalisme en van graffiti.

De kloosterkapel heeft enige waarde vanuit de gebruikshistorie en de rol binnen de geschiedenis van de kloostergemeenschap in Sluis. Door de vervallen staat van het gebouw zijn de cultuurhistorische en architectonische waarden de afgelopen 30 jaar echter sterk achteruitgegaan.

35

Rijksmonument
278 m²
Herbestemd

Kerkenpaspoort

Hervormde kerk

Adres	Nederherenweg 1 Sint Anna ter Muiden
Bouwjaar	1653 (toren 14e eeuw)
Architect	Onbekend
Bouwstijl	late gotiek
Denominatie	N.v.t.
Gebruik	Sociaal-culturele activiteiten

De Hervormde Kerk van Sint Anna ter Muiden bevindt zich aan de Nederherenweg, als een van de meest westelijke gebouwen van Nederland. De kerk bestaat uit de 14e-eeuwse toren, met aan de zuidzijde de later aangebouwde kerkzaal en consistorie. De toren is het enige overblijfsel van een gotische kruiskerk die tijdens de Tachtigjarige Oorlog verwoest werd. De toren werd hersteld in 1611 en in 1653 werd een nieuw kerkje aan de toren toegevoegd. Rond 1700 volgde de aanbouw van een consistorie. Tijdens de Tweede Wereldoorlog leden zowel de toren als de kerkzaal schade, die in 1957 werd hersteld. Sinds 2013 is de kerk niet langer in gebruik door de PKN. Hierna onderging de kerk een restauratie en staat het nu open voor verhuur.
De vierkante toren heeft aan de onderzijde grote, blinde spitsbogen met hierin de entree naar de kerk. Aan alle vier de hoeken van de toren staan twee steunberen. Het kerkje heeft in beide zijgevels twee spitsboogvensters met vorktraceringen. Het interieur, daterend uit de 17e eeuw, omvat een orgel uit 1872, grafstenen en 17e-eeuwse rouwborden in de toren.

Dankzij de grote middeleeuwse toren heeft de Hervormde Kerk bijzonder hoge architectuurhistorische waarde. Het gebouw vormt een prominente fysieke herinnering aan de Tachtigjarige Oorlog en als onderdeel van de geschiedenis van Sint Anna ter Muiden. Hoewel de 17e -eeuwse kerkzaal een latere toevoeging is geweest, heeft ook dit deel van het gebouw waarde als voorbeeld van een laatgotische kerk.

36

Rijksmonument
S 216 m²
Herbestemd

Hervormde Kerk

Adres	Dorpsstraat 16 Retranchement
Bouwjaar	1653-1654
Architect	Onbekend
Bouwstijl	Late gotiek
Denominatie	N.v.t.
Gebruik	Dorpshuis

De voormalige Hervormde Kerk van Retranchement is gelegen aan de Dorpsstraat en is gebouwd in 1653-1654 ter vervanging van een houten kerkje uit 1604. Het dorp Retranchement ontstond in 1604 in opdracht van Prins Maurits als onderdeel van de vesting Retranchement Cadsandria en was bedoeld als woonplaats voor soldaten en hun gezinnen. Na de Tweede Wereldoorlog onderging de kerk in 1948 een restauratie, gevolgd door een interieurvernieuwing in 1955. In 2014 kwam de kerk leeg te staan en werd in 2015 overgenomen door de stichting d'Ouwe Kerke, die het nu gebruikt voor sociaal-maatschappelijke activiteiten Aan de achterzijde is een zaal aangebouwd, die als dorpshuis dient.

Het bakstenen zaalkerkje, afgesloten met een schilddak en voorzien van een dakruiter met luidklok, bevat laatgotische elementen zoals drielichtvensters en steunberen in de gevel. Ondanks het verlies van de religieuze functie zijn in de kerkzaal nog steeds de preekstoel en het orgel aanwezig. De ruimte is verder flexibel in te richten voor de diverse maatschappelijke activiteiten die hier tegenwoordig plaatsvinden.

Vanuit de directe verbinding met de ontstaansgeschiedenis van Retranchement als een van de oudste gebouwen van het dorp heeft het voormalige kerkgebouw hoge historische waarde.

37

Geen monumentstatus
S 137 m²
Herbestemd

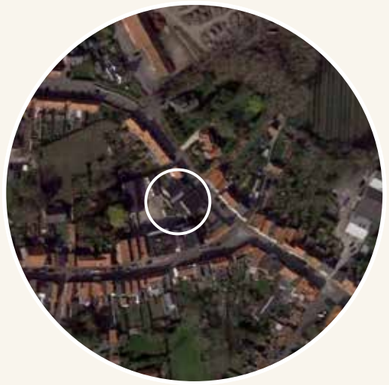

Ontmoetingskerk

Adres	Sassenstraat 1-3 Aardenburg
Bouwjaar	1969
Architect	J. Kolff
Bouwstijl	Modernisme
Denominatie	N.v.t.
Gebruik	Wonen en B&B

De Ontmoetingskerk in Aardenburg is een voormalig kerkgebouw, gelegen aan de Sassenstraat. Het gebouw is ontworpen door architect J. Kolff en werd gebouwd in 1969 op de locatie van een eerder gebouw van de gereformeerde kerk van Aardenburg uit 1928 dat voor de nieuwbouw werd gesloopt. De Gereformeerde Kerk is in 2008 uit het gebouw vertrokken na de aansluiting bij de PKN. De kerkgangers kerken sindsdien in de Sint-Baafskerk van Aardenburg (kerk nummer 40). Het gebouw is vervolgens verkocht en is op dit moment in gebruik als woning en B&B.

Het gebouw is opgetrokken uit baksteen en bestaat uit een vierkant bouwdeel waarin de kerkzaal aanwezig was, met hiernaast een lager bouwdeel. De voormalige kerkzaal wordt afgesloten met een lessenaarsdak, terwijl de overige bouwdelen een plat dak hebben. In de gevel zijn ruime rechthoekige vensters te vinden. De architectuur van het gebouw sluit aan op het modernisme. Dit is te zien aan het ontwerp vanuit de praktisch en functioneel ingedeelde hoofdvorm en aan de strakke vormgeving met de toepassing van toendertijd moderne bouwmaterialen in de vensters. Door de herbestemming is over de huidige staat van het interieur weinig bekend.

De Ontmoetingskerk heeft beperkte historische waarde en is een weinig opvallend gebouw. Het heeft enige betekenis als voorbeeld van een modernistisch kerkgebouw.

38

Rijksmonument
218 m²
Christelijk gebruik

Het Lam tot Ardenburch

Adres	Weststraat 37 Aardenburg
Bouwjaar	1636, herbouwd 1793
Architect	Onbekend
Bouwstijl	Neogotiek
Denominatie	Algemene Doopsgezinde Sociëteit
Gebruik	Religieus

De doopsgezinde kerk ‘Het Lam tot Ardenburch’ in Aardenburg is een voormalige schuurkerk. De geschiedenis van het gebouw gaat terug tot 1636, toen het als schuur werd gebouwd achter een woonhuis aan de Weststraat. De kerk is gelegen in het centrum van Aardenburg. Deze kerk is de enige doopsgezinde schuilkerk in Zeeland. Het diende als toevluchtsoord voor doopsgezinden die vanwege vervolging in Vlaanderen naar Aardenburg kwamen. Deze kwamen in het eind van de 16e eeuw naar Aardenburg. In de eerste jaren probeerde het stadsbestuur, ondanks dat de Staten-Generaal het beroep van de doopsgezinden op vrijheid van godsdienstuitoefening bevestigde, hen te verbannen. Na een periode waarin de doopsgezinden buiten de stad moesten samenkomen, werd in 1636 na een nieuw verzoek aan de Staten-Generaal deze schuurkerk geopend.

Het gebouw werd in 1793 vernieuwd en in 1888 werd ook het aangrenzende woonhuis verbouwd, waarmee het de huidige uitstraling kreeg. Hierbij kreeg het huis een neogotische stijl. Dit is in de voorgevel goed te herkennen is aan te toepassing van neogotische spitsbogen. De kerkzaal zelf, sober vormgegeven, werd vernieuwd in 1913. Het eenvoudige bakstenen gebouw heeft in beide zijgevels drie ramen en wordt afgesloten met een schilddak.

Het Lam tot Ardenburch in Aardenburg is vanwege de zeldzaamheid als enige doopsgezinde schuilkerk in Zeeland van hoge waarde vanuit de gebruiksgeschiedenis en de betekenis voor de religieuze ontwikkeling van de doopsgezinden in Zeeland.

39

Rijksmonument
XL 1017 m²
Christelijk gebruik

Kerkenpaspoort

Heilige Maria Hemelvaartkerk

Adres	Weststraat 80 Aardenburg
Bouwjaar	1850-1851
Architect	P.J. Soffers
Bouwstijl	Neogotiek
Denominatie	Rooms-katholiek Kerkgenootschap in Nederland
Gebruik	Religieus

De Heilige Maria Hemelvaartkerk in Aardenburg, gebouwd tussen 1850-1851 door P.J. Soffers, is een vroeg voorbeeld van een kerk uit de katholieke emancipatie van die tijd. De neogotische kerk bestond oorspronkelijk alleen uit een schip met ingebouwde toren en een koor. Tussen 1924 en 1927 werd de kerk echter ingrijpend verbouwd met de toevoeging van een ruime vieringkoepel. Het koor werd afgebroken en vervangen door een nieuw koor, een transept en de koepel. Dit gebeurde naar ontwerp van J.H.H. van Groenendael. De kerk werd hiermee verbouwd tot een kruiskerk. De neogotische stijl van de bakstenen kerk, typerend voor de katholieke emancipatie, is nadrukkelijk zichtbaar in de voorgevel met (blinde) spitsboogvensters en pinakels. In het koor bevinden zich een fraaie preekstoel en een altaar. In de kerk is daarnaast ook een biechtstoel aanwezig.

In 2005 werd het orgel vanuit de gesloten kerk van Groede naar Aardenburg verplaatst. De kerk wordt verder versierd met meerdere heiligenbeelden en schilderingen op panelen aan de zijmuren van het schip. De grote spitsboogvensters in het koor zijn voorzien van glas-in-loodramen. De kerkzaal wordt afgesloten met een gestukadoord kruisribgewelf in het schip, veelvuldig gebruikt door Soffers en kenmerkend voor vroege neogotische kerken in Nederland. De Heilige Maria Hemelvaartkerk is niet alleen een spiritueel centrum, maar ook een historisch en architectonisch monument dat de evolutie van de katholieke emancipatie weerspiegelt. De kerk is tevens een bedevaartskerk, vanwege de legende van Maria met de Inktpot.

De Heilige Maria Hemelvaartkerk is van architectuurhistorische waarde als vroeg voorbeeld van een neogotische kerk binnen de katholieke emancipatie in Nederland. Door de toevoeging van de grote koepel en het transept is de kerk een opvallend gebouw.

40

Rijksmonument
XL 1457 m²
Christelijk gebruik

Kerkenpaspoort

Sint-Baafskerk

Adres	Sint Bavostraat 5 Aardenburg
Bouwjaar	ca. 1220
Architect	Onbekend
Bouwstijl	Scheldegotiek
Denominatie	Protestantse Kerk in Nederland (PKN)
Gebruik	Religieus

De Sint-Baafskerk is een driebeukige basilikale kruiskerk met een hallenkoor en een driezijdig gesloten koor. De geschiedenis van de kerk gaat terug tot 959, toen op de plek van de huidige kerk een kapel werd gesticht. Deze kapel brandde af in 1202, waarna rond 1220 de toren, het schip en het dwarspand zijn gebouwd. In de kerk is Doornikse steen, afkomstig van een Gallo-Romeinse tempel, gebruikt. In de 14e eeuw werd de kerk uitgebreid met een hallenkoor en een woning die nu dienstdoet als consistoriekamer. Tijdens de Slag om de Schelde heeft de kerk veel schade opgelopen, waarna het na de oorlog is gerestaureerd en in 1956 weer was hersteld.
De Sint-Baafskerk wordt gezien als het beste voorbeeld van scheldegotiek in Nederland. Deze vorm van architectuur vormt de overgang van romaans naar gotiek rond het begin van de 13e eeuw. In de Sint-Baafskerk is de toepassing van de scheldegotiek bijvoorbeeld goed te herkennen aan de toepassing van het drielingsvenster in de voorgevel en de spitsbogen die met name in het koor duidelijk aanwezig zijn. Ook de toepassing van Doornikse steen is kenmerkend voor de scheldegotiek.
In het interieur van de Sint-Baafs zijn de preekstoel en het orgel in het ruime koor geplaatst. Hier staan deze twee interieurstukken op opvallende plekken tussen de pijlers tegenover elkaar. Het bijzonder fraaie orgel bestaat uit een rugwerkkas, afkomstig van een orgel uit de kerk in Groessen, daterend uit het einde van de 18e eeuw. De hoofdwerkkas van het orgel dateert uit 1954, maar is gemaakt in historische stijl. Ook het instrument is gemaakt in 1954.

De Sint-Baafskerk is in Nederland van bijzonder hoge waarde als meest zuivere voorbeeld van de scheldegotiek. Vanuit de lange geschiedenis van de kerk en de prominente ligging in Aardenburg is het gebouw ook erg waardevol voor de historie en het aanzien van de stad.

41

Rijksmonument
480 m²
Christelijk gebruik

Kerkenpaspoort

Hervormde Kerk

Adres	Schoolpad 2 Sint Kruis
Bouwjaar	14e eeuw
Architect	Onbekend
Bouwstijl	Gotiek
Denominatie	Protestantse Kerk in Nederland (PKN)
Gebruik	Religieus

De Hervormde Kerk van Sint Kruis, gelegen aan het Schoolpad, is een middeleeuwse, gotische kerk met een voorstaande toren. De eenbeukige kerk heeft een schip waarin in de zijgevels vensters zijn verwerkt met spitsboogversieringen. Het schip wordt afgesloten met een zadeldak en aan de achterzijde met een recht afgesloten wand met doorlopende gevel. De vierkante toren, ook wel de Peperbusse genoemd vanwege zijn vorm, heeft een tentdak en op elke hoek steunberen.

De kerk werd gebouwd in de 14e eeuw en werd tussen 1467 en 1483 vergroot tot een driebeukige kerk. In de periode van 1584 tot 1651 stond Sint Kruis onder water na de inundatie van het gebied. Na de droogmaking werd de kerk hersteld en opnieuw in gebruik genomen als hervormde kerk, waarbij de eenbeukige structuur terugkeerde. Tijdens de Tweede Wereldoorlog heeft de kerk zware beschadigingen opgelopen, die in 1948-1949 zijn gerestaureerd. In het interieur staan een preekstoel uit de 17e eeuw, een herenbank van 1788 en op het orgelbalkon boven de ingang ook een bescheiden orgel uit 1991.

De Hervormde Kerk van Sint Kruis is een goed voorbeeld van een middeleeuwse gotische kerk en heeft als zodanig architectuurhistorische waarde. Het gebouw is daarnaast van stedenbouwkundige waarde. Zo is de kerktoren al van ver buiten het dorp zichtbaar.

42

Geen monumentstatus
XL 1128 m²
Leegstaand

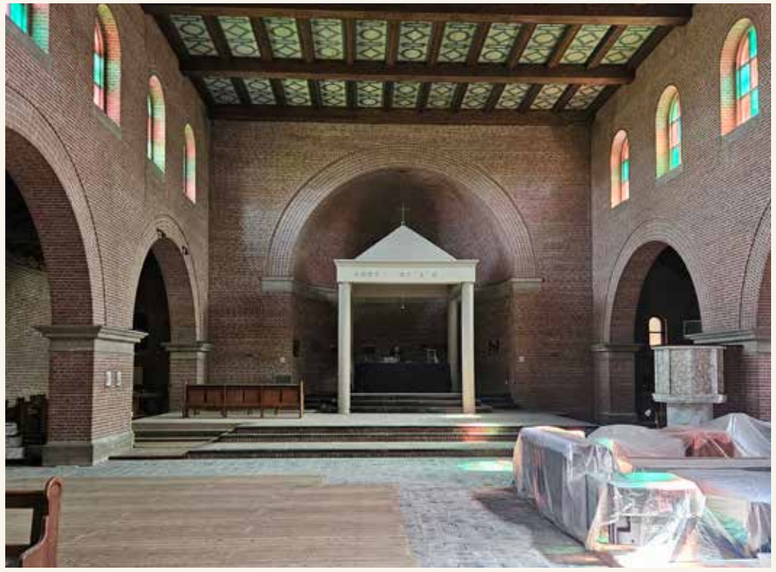

Onze-Lieve-Vrouw ten Hemelopnemingkerk

Adres	Dorpsplein 5 Eede
Bouwjaar	1951
Architect	J. & W. Oomen
Bouwstijl	Traditionalisme
Denominatie	N.v.t.
Gebruik	Geen

De Onze-Lieve-Vrouw ten Hemelopnemingkerk in Eede werd in 1951 gebouwd als een rooms-katholieke parochiekerk. Het kerkgebouw is gelegen aan het Dorpsplein en werd gebouwd als vervanging van de voormalige kerk op dezelfde locatie, die aan het eind van de Tweede Wereldoorlog verloren was gegaan. In 2013 is het kerkgebouw gesloten en is het niet meer in gebruik voor de eredienst.

Het kerkgebouw is gebouwd als basiliek. Dit is te herkennen aan het schip met twee lagere zijbeuken. In de zijgevels van zowel het schip als de zijbeuken zijn verder rijen rondboogvensters geplaatst. Het schip wordt afgesloten met een zadeldak. Aan de zuidkant staat een pastorie die via enkele garages is verbonden aan het kerkgebouw. De architectuur van het kerkgebouw sluit aan op de stijl van het traditionalisme. Dit komt onder andere terug in het gebruik van baksteen en in de sobere vormgeving van het gebouw met een gesloten ogende voorgevel. Hoewel de kerk duidelijk traditionalistisch is, sluit de architectuur ook aan op de basilicastijl. Dit is bijvoorbeeld te herkennen in het metselwerk rond het dak van de voorgevel, dat doet denken aan een fronton boven een kroonlijst. De gevellijst wordt verder gedecoreerd met ornamenten op de hoekpunten. Dergelijke bolvormige ornamenten zijn eveneens op de vier hoeken van de toren en op de achterzijde van het schip geplaatst. Het interieur is traditionalistisch vormgegeven en bevat op dit moment nog een kleine tempel in het koor en enkele overige objecten uit de inventaris van de kerk.

Het voormalige kerkgebouw heeft architectuurhistorische waarde als goed voorbeeld van een grote wederopbouwkerk in Zeeland en is zeer beeldbepalend in Eede. Sinds de sluiting van de kerk is de waarde vanuit de gebruiksgeschiedenis echter duidelijk afgenomen.

Bijlage 2

Interessante voorbeelden van Zeeuwse herbestemde kerkgebouwen

1. Nieuwe Kerk te Zierikzee

De Nieuwe Kerk in Zierikzee is in de periode 1835-1848 gebouwd in neoclassicistische stijl. De kerk is sinds 1977 eigendom van de Stichting Oude Zeeuwse Kerken en is na een aantal restauraties nu in gebruik als evenementenlocatie. De kerk is heringericht ten behoeve van multifunctioneel gebruik.

Foto: H. Uil

2. Oostkerk te Middelburg

Deze voor de protestantse eredienst gebouwde koepelkerk is gebouwd in de periode 1647-1667 en begin 2017 aan het kerkelijk gebruik onttrokken. In 2018 is het eigendom overgedragen aan de beheersstichting van de Nationale Monumentenorganisatie, de Stichting Monumentenbezit. Voor de exploitatie van de Oostkerk is Stichting de Oostkerk verantwoordelijk. Deze stichting organiseert tal van evenementen en daarmee is de Oostkerk multifunctioneel te gebruiken.

3. Voormalig kerkgebouw Oud Gereformeerde Gemeente te Kamperland

Kerkgebouw daterend uit 1917. In april 1990 werd dit gebouw afgestoten en de kerkelijke gemeente ondergebracht bij dezelfde gemeente in ’s-Gravenpolder. Het kerkgebouw is in particulier bezit en al geruime tijd in gebruik als kapsalon.

4. Voormalige Gereformeerde Kerk te Baarland

Het neoromaanse kerkgebouw met toren is in 1912-1913 gebouwd, De laatste kerkdienst in deze voormalige gereformeerde kerk vond plaats in 2003, waarna het in 2006 zijn huidige bestemming heeft gekregen: restaurant De Kleine Toren.

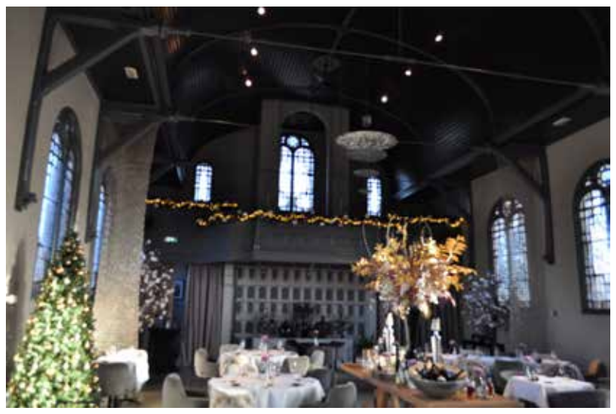

5. Voormalige Christelijke Gereformeerde Kerk te Biezelinge

Deze karakteristieke zaalkerk dateert uit 1917 en werd gebruikt door de christelijk gereformeerden. Deze kerkelijke gemeenschap verhuisde in 1990 naar een nieuw kerkgebouw in Biezelinge, de Opstandingskerk. In het kerkgebouw is De Quilterie gevestigd, waarmee het gebouw in gebruik is als atelier en verkoopruimte van quiltstoffen en patchworkbenodigdheden. Achter het kerkgebouw is een woning.

6. Voormalige Maria Hemelvaartkerk te Sas van Gent

Deze voormalige rooms-katholieke neogotische kerk met hoge toren dateert uit 1891-182 en was een karakteristiek vroeg werk uit het oeuvre van Joseph Cuypers, zoon van de bekende Pierre Cuypers. In 2017 is deze kerk wegens een teruglopend kerkbezoek buiten gebruik gesteld. De Cuyperskerk werd in 2018 overgedragen aan de Stichting Behoud Cuyperskerk en is nu in gebruik als markthal, waar naast een versmarkt ook een sociaal-maatschappelijk restaurant gevestigd is.

7. Voormalige Hervormde Kerk te Retranchement

De voormalige Hervormde kerk van Retranchement dateert uit 1653-1654. De kerk kwam in 2014 leeg te staan en is in 2015 overgenomen door de Stichting d'Ouwe Kerke. Deze stichting is opgericht in 2009 met als doel het verwerven en instandhouden van het kerkgebouw, dat is aangewezen als rijksmonument.

In 2021 heeft de kerk ook de functie van dorpshuis gekregen, waarvoor achter het kerkgebouw een nieuwe zaal is gebouwd. Beide gebouwen zijn met een doorgang aan elkaar verbonden.

In het complex vinden maatschappelijke en culturele activiteiten plaats.
Het gebruik van deze kerk is een goed voorbeeld van een herbestemming, waarbij de oorspronkelijke functie van kerkgebouwen, namelijk gebouw van ontmoeting, kan worden benut.

8. Voormalige Onze-Lieve-Vrouw-Visitatiekerk te Westdorpe

Deze voormalige parochiekerk werd in 1947 in gebruik genomen. Eind 2012 werd de kerk onttrokken aan de eredienst en daarna door het parochiebestuur verkocht aan de Stichting Kerk Westdorpe. De kerk werd, met steun van de gemeente Terneuzen, omgevormd tot gemeenschapshuis met de naam 'De Kirke'. In de kerk is een glazen inbouw geplaatst waar verschillende verenigingen, die voorheen in het dorpshuis zaten, hun activiteiten kunnen houden. Elke vereniging is uitgerust met een eigen kast waar zij hun benodigdheden kunnen bewaren.

Foto: G. Barbiers

Bijlage 3

Voorstel stappenplan

Stappenplan voor kerkeigenaren

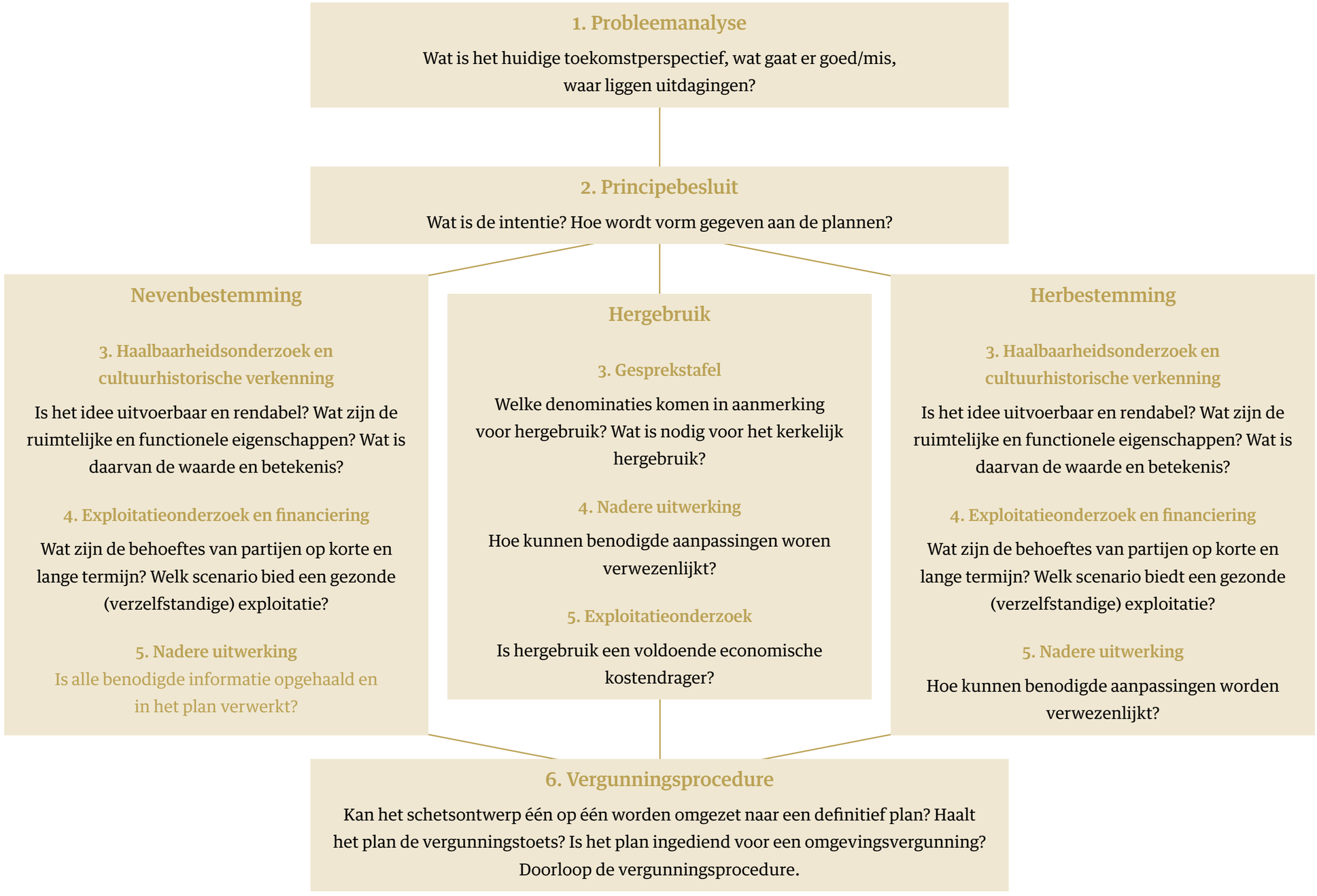

Stappenplan voor gemeente

1. Probleemanalyse

Wat is het huidige toekomstperspectief, wat gaat er goed/mis,
waar liggen uitdagingen? En wat is de gemeentelijke rol, positie en prioriteitsstelling?

2. Inventariseer behoefte(s)

Wat zijn de algehele behoeftes onder eigenaren en hun gebouwen? Zijn de behoeftes van andere kerkgenootschappen in beeld? Zijn er overeenkomsten en/of nuances onder demoninaties?

3. Maatschappelijk/Commercieel vastgoed + mogelijkheden bestemmingsplan

Wat zijn de behoeftes aan maatschappelijk en commercieel vastgoed? Kunnen we deze in kaart worden gebracht en/of worden samengebracht met (toekomstig) leegstaande kerkgebouwen? Welke procedures moeten doorlopen worden?

4. Gezamenlijke verkenning

Wat zijn de uitkomsten van een verkenning met de eigenaar van een specifiek gebouw naar de behoefte en invulling van een (toekomstig) leegstaand monument? Hoe kunnen kerkeigenaren procesmatig worden ondersteund?

5. Vooroverleg + vergunningsprocedure

Komt het voorgenomen plan door de vergunningentoets, monumentencommissie, RCE en bestemmingsplantoets?

Bijlage 4

Overzicht subsidieregelingen

1. Subsidieregeling instandhouding monumenten (niet-woonhuismonumenten)

Voor het onderhoud van kerkgebouwen kunnen eigenaren aanspraak maken op subsidie van het rijk op basis van de Subsidieregeling instandhouding monumenten (Sim). Deze regeling bestaat al sinds 2006, maar is sindsdien verschillende kerken gewijzigd. De subsidie op basis van deze regeling is in principe 50% van de door het rijk vast te stellen subsidiabele kosten, maar 30% als de instandhoudingskosten fiscaal kunnen worden verrekend (bijvoorbeeld als ondernemer). De subsidie op basis van de Sim moet vooraf worden aangevraagd en hiervoor moet een 6-jarenplan worden opgesteld. Ieder jaar kan tussen 1 februari en 31 maart een aanvraag worden ingediend, waarna eind augustus/ begin september de beslissing volgt. Een subsidie wordt dan voor een periode van 6 jaar toegekend. Ook de kosten voor het opstellen van een dergelijk plan zijn subsidiabel. Subsidiabel zijn verder alleen de kosten van onderhoud aan de monumentale onderdelen van het monument, waarbij de maximale subsidiabele kosten 3% van de herbouwwaarde van het monument bedragen.

Sinds 2022 kunnen ook de kosten voor het uitvoeren van een duurzaamheidsonderzoek worden betrokken in het subsidieverzoek. Geadviseerd wordt voor het aanvragen van een Sim-subsidie gebruik te maken van een architecten- of bouwadviesbureau. Voor erkende bedrijven kunt u terecht op de website van de stichting ERM.
De volledige Sim-regeling, inclusief de leidraad subsidiabele kosten, is te raadplegen op de website www.overheid.nl.

2. Subsidieregeling restauratie rijksmonumenten provincie Zeeland

De Provincie Zeeland kent een subsidieregeling voor de restauratie van rijksmonumenten, niet zijnde een woonhuismonument, een groen of een archeologisch monument. Op deze provinciale subsidieregeling voor restauratie van rijksmonumenten kan ieder jaar een beroep worden gedaan. De provinciale restauratiesubsidie heeft een subsidiepercentage van maximaal 70%, waarbij dus een eigen bijdrage van 30% noodzakelijk is. Deze moet met behulp van een dekkingsplan worden aangetoond. Voor rijksmonumentale kerkgebouwen met een niet-religieuze (hoofd)functie blijven de subsidiemogelijkheden bestaan.

Deze subsidie kan jaarlijks worden aangevraagd. Informatie over de provinciale regeling en de regeling zelf kunt u nalezen op de website van de Provincie Zeeland.

3. Subsidieregeling stimulering herbestemming monumenten

Voor zowel monumentale kerkgebouwen als voor kerkgebouwen van cultuurhistorisch belang kan een beroep worden gedaan op de *subsidieregeling stimulering herbestemming monumenten*. Deze rijkssubsidieregeling heeft tot doel de herbestemming, de verduurzaming en de wind- en waterdichtheid van monumentale gebouwen te bevorderen. Op basis van deze regeling kan 70% subsidie worden aangevraagd voor een haalbaarheidsonderzoek voor de nevenbestemming (naast de religieuze functie) of de herbestemming van een kerkgebouw (en van andere monumenten). Ook voor het uitvoeren van een verduurzamingsonderzoek kan subsidie worden aangevraagd. De subsidie op basis van deze regeling kan jaarlijks van 1 oktober tot en met 30 november worden aangevraagd bij de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed. Meer informatie over de regeling is te lezen op de website van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.

4. Subsidieregeling duurzaam maatschappelijk vastgoed (DUMAVA)

Kerken vallen onder religieuze instellingen en daarmee onder de doelgroep van deze regeling: maatschappelijk vastgoed. Subsidie kan worden verkregen voor energieadvies, energielabel en verduurzamingsmaatregelen. De subsidieregeling werd op 3 juni 2024 opengesteld en sluit zodra het beschikbare budget is uitgeput. Ook in 2025 kan een beroep op deze regeling worden gedaan.

Geadviseerd wordt pas subsidie aan te vragen als het toekomstperspectief voor het kerkgebouw duidelijk is. Aan de regeling zijn voorwaarden verbonden die kunnen worden geraadpleegd op de website van de Rijksdienst voor Ondernemend Nederland (RVO).

5. Ontzorgingsprogramma verduurzaming monumenten

Het doel van dit programma is in de periode 2023-2025 800 eigenaren te adviseren en te begeleiden bij het verduurzamen van hun monument. Indien van het programma, beschikbaar via de website monumenten.nl, gebruik wordt gemaakt, kunnen de daartoe aangewezen DuMo-adviseurs kortingen geven van 50% (tot maximaal € 1.750,=) voor het maken van een duurzaamheidsadvies en 100% (tot een maximum van € 2.500,=) voor de begeleiding bij de daadwerkelijke uitvoering. De genoemde bedragen zijn exclusief btw.

6. Verordening instandhoudingssubsidies molens en kerken 2020 - Gemeente Sluis

De gemeente Sluis kent een subsidieregeling voor (uitsluitend) molens en kerken. Kerken dienen te zijn aangewezen als rijks- of gemeentelijke monumenten. De subsidie kan voor een periode van 6 jaar worden aangevraagd en is voor de rijksmonumenten een aanvulling op de Sim-regeling. Voor de kerken geldt een maximum subsidiebedrag van € 2.269,00 per jaar. De volledige subsidieregeling staat op de website www.overheid.nl

Kerkenvisie

Sluis

In opdracht van gemeentebestuur Sluis

Erfgoed Zeeland

COUP

gemeente SLUIS